

tiszatáj

76. ÉVFOLYAM

2022. június

tiszatáj

IRODALMI FOLYÓIRAT

Megjelenteti a Tiszatáj Alapítvány Kuratóriuma
a Csongrád Megyei Önkormányzat,
Szeged Megyei Jogú Város Önkormányzata,

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

az Emberi Erőforrások Minisztériuma
és a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával.

• Visegrad Fund

•

HÁSZ RÓBERT főszerkesztő
ANNUS GÁBOR, ORCSIK ROLAND, TÓTH ÁKOS szerkesztők
SINKOVICS BALÁZS korrektor
SZÉKELY ANNA szerkesztőségi titkár

Felelős kiadó: Tiszatáj Alapítvány
Szedés, tördelés: Tiszatáj Alapítvány
A lapot nyomja: Innovariant Nyomdaipari Kft., Algyő
Felelős vezető: Drágán György
www.innovariant.hu

E-mail: tiszataj@tiszataj.hu

Online változat: tiszatajonline.hu

Szerkesztőség: 6720 Roosevelt tér 10–11. Tel. és fax: (62) 421–549
Levélcím: 6701 Szeged, Pf. 149.

Terjeszti: Lapker (Magyar Lapterjesztő Rt.)

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága 1008. Budapest, Orczy tér 1.

Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőknél,
e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu, faxon: 303–3440

További információ: 06 80/444–444

Egyes szám ára: 600 forint.

Előfizetési díj: negyedévre 1500, fél évre 3000, egész évre 6000 forint.

ISSN 0133 1167

Tartalom

LXXVI. évfolyam, 6. szám / 2022. június

MARNO JÁNOS	Függő játszma	3
ROSS KÁROLY	Éjféli járat	7
CZESŁAW MIŁOSZ	Hang a vizek fölött; Orpheusz és Eurüdiké; A kilencvenéves költő dedikálja könyveit (Csor- dás Gábor fordításai)	12
BOLESŁAW LEŚMIAN	Előhang; A varga; Hajnalban (Petneki Noémi for- dításai)	17
NECATI ÖZIRI	Holnap fölébredek, és akkor kezdődik az élet (Tatár Sándor fordítása)	21
LITTNER ZSOLT	Herbert János; Kende Szabolcs; Krisztián Gá- bor; Vadász Eszter	28
KISS DÁVID	Préselt vadvirágok Szlovéniából; Neowise; Har- madik hullám; Óraátállítás	32
NÉMETH ZOLTÁN	Fáraók	38
NÉMETH GÁBOR DÁVID	Jólfésült	40
PINTÉR SÁNDOR	Tetthely	41
RÓZSA BOGLÁRKA	akkor sem	42

Vissza a jövőbe – Return To The Future

BAJUSZ ORSOLYA	A művészet kortárs kihívása	44
GÖMÖRI GYÖRGY	Két (vagy több) titokzatos Balassi-versről	50
CSIKÓS GRÉTA	„Boldog vagyok, mert nagyon szenvedek” (Egy Ady-ciklus szerelemfelfogásáról)	54
SZABÓ CSABA	József Attila: Emberiség (kommentártöredékek)	63

mérlegen

FENYŐ DÁNIEL	Zacc (Lázár Bence András: Kávé, tejjel)	88
BARÁTH TIBOR	„egyszerűen átfolyik a papírlapra” (Németh Zoltán: Tektonika)	91

NAGYGÉCI KOVÁCS JÓZSEF	Éjszakákkal kifizetett „arany öntudat” (Szolcsányi Ákos: Piros)	94
PETNEHÁZI ERZSÉBET	Áttörni a cserépen (Kormányos Ákos: Töred- zetségmentesítés)	98
HÖRCHER ESZTER	Emberek, érzések, helyzetek (Mărcuțiu-Rác Dóra: Már minden nő hazament)	101

Diákmelléklet

MÓSER ZOLTÁN	Látomások és láttatások – avagy A hetedik tit- kos élete	106
--------------	---	-----

Az utolsó oldalon

SZÍV ERNŐ	Kedves Krasznahorkai Laci	116
-----------	---------------------------------	-----

Illusztrációk

SZIRTES JÁNOS *Oxigén* című kiállításának (Várfok Galéria, 2022) anyagából a címlapon, a 20., 43., 49., 87., 105., 115. oldalon és a belső borítón.

MARNO JÁNOS

Függő játszma

„És mi lenne a 65. lépés?”
(telefonbeszélgetés TD-vel 2002. december 7-én)

Esőt üzen a szél, homokesőt,
mely sárga sárból szikkad szürkévé
méregzöld kukák repedt fedelén,
s a kutyavizelde-falú járdát
kifakítja. Szemcsés a kép, szem-
csészealjként repdeső árnyék az ég
föle s alja. Világnézetemből
most ennyire futja. A lépcsővel jön
majd megbirkózni a dolgom, teszem,
ha tudom, nem kétséges, hogy muszáj
nekivágnom. A fokokat egyenként
gyűröm magam alá, van belőlük még
bőven, előttem hatvan-hatvannégy,
mintha csak függő sakktáblán haladnék,
gyalog, más néven: paraszt (*Hogy?! Hogy én
paraszt? Én?!*), egy veszített játszmából ott-
feledten, lázasan, lila-szederjés
lábfejekkel, Esze Tamás elveszett
talpasa, szedem a lábamat – össze,
minthogy elfagytak-s-törtek a koravén
őszbe, dobhatom mindet a kukába
zuhanva-s-térve-vissza a földszintre
megint. Mert tudom, hogy odafent mindent
elbukok, ami vizsgafeladatul
rám róható. Hallom, hogy zúgolódom,
füzetem számfüleit tépdeseve
lapozok kétségbeesetten bele
a padtársam számtalan füzetébe;
padtársamat egy barlang nyeli majd el –
ötvenhat éve. A barlang Styx nevű
ágában haladtak szilveszter éjjel
karbidlámpával többen, és a lámpa
nem aludt ki, ellenben az élete
három fiúnak igen – köztük az én
angyali padtársamé, aki védett

az atya szigorától, míg a pad alatt
olvastam lopva a *Rozsdatemetőt*;
végül lebuktam, persze, hiába
böködte oldalamat a Tóni,
a Hábetler-eposz betemetett, oly-
annyira, hogy a böködés mit sem
hatott az oldalamba, mely most bezzeg
csillapíthatatlanul sajog, jobbra
vagy balra rángatja vak figyelmemet,
attól függően, hogy oldalamat
tárgyi vagy alanyi szempontból vesszük
figyelembe; a sajtás függetlenül
is kétségbe ejti alanyát, ágyba
kényszeríti, hogy ott vegye kezébe,
jobb kezébe a bal bordázatát,
mint egy csónakcsónkot, még a viharban,
de már érzik, hogy kitombolta magát;
remegni is csak megszokásból remeg,
s talán a víz rángatózik alatta,
tenyérszíni sajtátörredék alatt,
lévén az úr a víz. Nyílik a lélek
a test bemetszésében. Csukott szemmel
bomlik ki a látvány, és törli magát
azonnal, csupán egy lámpa marad fenn,
bágyadt-zöldes-fényű kórházi lámpa,
a gyemekkórterem tejüvegfalán,
azt nézem megbabonázottan; majd
egy kutya vakkant még egyet, s a lárma
ülepszik. Álmában aztán messzire
vetődik a lélek, s sehol nem siet
egy lélek a segítségére, és ő sem
hallatja feljűk a hangját, nem is
hadonászik, nézzék csak, most merülök
el, magamba merülök, menekülök
maguktól, maguk dolgozó emberek,
anyám is az volt, hullámzott a haja
meg a hajszíne is, s mégiscsak furcsa
most róla beszélnem ismét, mert fogytán
a türelmem várni, hogy megjelenjen
a saját indíttatásából egyszer;
nyaranta olykor benéztem hozzá
éjjel a rendelőbe, Mama, mondtam
egy elsárgult mérlegnek támaszkodva,

nálad mindig vágni lehet a füstöt,
ebbe beleőszül az ember, Mama!
Nem nézett föl rám, szántotta tovább
a papírt a tolla, a kismamáknál
tett látogatásait vezette át
munkafüzetéből egy másik, karton
fedelű, vastag, spirális füzetbe;
mondhatom-e, hogy hangját a füst nyelte
el, a füst, mint a föld, magába nyelte,
fémszürke toll a csontszáraz ködben,
megneszelhetem-e. Azóta többen
mentek el, mint ahányan megérkeztek
a körzetembe, mégis sokallom
őket – reszket a kezem az eltűntek
után integetve... S hála az égnek,
mely nem szakad rám a gyűlölködéstől.
Beborult, persze, és visszaesett
nyolc-tíz fokkal a hőmérséklet, ezt
érezem felváltva hol a bokámnál,
hol a beleimben, *húsvét másnapján,*
mikor a Nyúl nyújtja felénk a Tojást,
és mi, elszigetelten a nyájunktól,
mely egy más szigeten szétszéledhetett,
egyike-másika hivatalba ment,
és ott maradt, és megöregedett,
és kifosztották a lányai szegényt...,
szóval mi elülünk egy felfújt, kemény
gumibelsőn, s ügyelünk az egyensúly
megtartására – pocsekba ne menjen
Húsvér-szigetünk ványadt maradéka;
merülnénk amúgy mélyebbre néha –
aztán mégse merünk, fekszünk feszülten
a falnak fordulva, s ugrásra készen
egymásra rakva két fagyott lábfejünk.
Közben felbukkant a padtársam teljes
neve, Wettstein Antal, s húsvéti séta-
társamé: Emőd. Órála bűn volna
köznapi nyelven szólnom, elég annyi:
mellém sodródott egy ebéd utáni
szabadjárásban a monostor körül –
szabotálta a szentszék ítéletét:
„Két hétig kerülni kell ezt a férget!”
Most siratom őt is, hiszen a féreg

valóban én voltam, az vagyok ma is,
csak vénen. Véglény, ki örömét lelta
a pad alatt a *Rozsdatemetőben*.
'64 Nagyhétjén, duzzadt a természet,
s benne a titkokat termő enyészet
szájíze-búze. Amiről hallgatni
kell. Rá hallgass, aki hajlandó téged
meghallgatni, mikor hallgatni kell.
Kabátom zsebe leszakadt a lépcsőn
lefelé futva, Amerikából kaptam,
és aki küldte, a szívéhez kapott
aznap, ötvenhat évesen. És meghalt,
eltüntetve az államokból a nevem.
Nevem tudsz ivígy bebeszélgetni?

FÜGGELÉK

(Álmomban csókolóztam a Mimivel,
ott állt mellettünk a teniszedzője,
várakozott türelmesen, én szóltam
közbe, hogy sietnünk kell, indul a vonat,
Ó, te csacsi, mondta a Mimi, hát nem
is tudod, hogy az az én szerelvényem?
S az edzőhöz fordult: Ó meg a férjem.
És a szerelvény megrándult, gőzmozdony
tolta, felhúzódkodtam egy lépcsőre,
és veszemre visszapillantottam:
a végzetem állt ott a nyomomban,
ment össze, nem állíthattam meg, össze-
húzódott, mint gyógyulóban a seb,
egy a számtalan tucatból, s elsőnek
mégis ő huppant le az ablak mellett
egy sarokba, s bennünket semmibe vett;
s én magamat szégyelltem a szégyen helyett.)

ROSS KÁROLY

Éjféli járat

Megjött az éjféli busz. Nem volt még tizenegy óra sem, de az emberek éjféli busznak hívták, mert ez volt az utolsó járat – a délutáni műszakosokat hozta a környék üzemeiből. Miután az utasok leszálltak, tett egy félkört, beállt a templom előtti cédrusfák alá, majd egyetlen nagy hörgéssel elhallgatott. Ezután már nem hallatszott számottevő zaj a településen.

Mikor a sofőr a szokásos ellenőrző útja során a busz hátuljához ért, egy fiatal lányt talált a leghátsó ülésen. Nem emlékezett rá, hol szállt fel, és arra sem, hogy jegyet váltott volna.

– Végállomás. Kisasszony!

A lány aludt, de érintésétől felriadt, majd egy hirtelen mozdulattal elrúgta magát az üléstől, és megpróbált elcsusszanni mellette. A sofőr önkéntelenül is utána kapott.

– Hé! Ne olyan hevesen!

A lány hangtalanul küzdött, mint akinek napi rutin a menekülés.

– Nem szeretem, ha hülyének néznek, hallod? Utálok a potyautasokat. Na, a kurva anyádat!

A lány beleharapott a kézfejébe, hegyes és pontos ütési záporoztak a mellkasán. Időbe telt, mire az ide-oda kígyózó testet meg tudta valahogy markolni, és bevágni az egyik oldalsó ülésre. A lány kétszer is megpróbált kitörni, a második alkalommal pofon vágta.

– Nesze, ez kell neked? Tőlem megkaphatod!

Ekkor már tudta, kivel van dolga. Érdekes, hogy elsőre nem ismerte fel, pedig eljátszotta ezt már vele néhányszor. Intézeti lány volt, tizenhat éves forma, ide szökdösött a stricijéhez a faluba. Legalábbis így tudta mindenki.

– Miért ver engem? Nem verhet! Nem csináltam semmit!

– Hát éppen ez az! Nem váltottál jegyet, nem kérdezted meg, hogy fel-szállhatsz-e a buszra.

– Talán a magáé?

– Az enyém, eltaláltad. Egyes-egyedül az enyém. „Bérfuvarozás”, ki van írva az oldalára.

– Ki nem szarja le.

– Felőlem leszarhatod. De ha felülsz rá, fizetned kell, érted? Nincs ingyen járat.

– Nincs pénzem.

– Azt mindjárt sejtettem.

Idegésítette a sofőrt, hogy a lány arcán a rémület legkisebb jelét sem látja. Volt némi tapasztalata abban, hogy a mai fiatalok arcoskodók, de ha rajta-

kapják őket, kibuggyan belőlük valami emberi. Ebből itt semmi nem bugygyant ki.

- Na, kienged?
- Ha kifizeted a jegy árát.
- Mondom, hogy nincs pénzem.
- Fizetni máshogy is lehet.

A lány ránézett, majd undorodva fordult el a feléje nyomakodó hordóhas elől.

- Azt lesheti.
- Csak vicceltem. De addig nem mész sehova, míg nem fizetsz.
- Már írtam a bátyámnak, mindjárt itt lesz.
- A bátyád? A Keszeg Jani? Az a te bátyád? Talán a stricid, nem azt akartad mondani?
- Nem, ő a bátyám. Féltestvérek vagyunk.
- Persze, féltestvérek. Fele strici, fele kurva.
- Ha-ha! De jó vicc.

A sofőr felnézett, és arra gondolt, hogy hajnali fél ötkor, vagyis durván öt óra múlva ismét itt kell lennie, és megtenni a szokásos napi köröket, hogy holnap este ilyenkor megint itt lehessen, és mehessen haza. Ment volna most is, de közbejött ez a lány, akivel nem tud mit kezdeni. És ez dühítette.

- Na jó, megvárjuk a félbátyádat, majd vele kifizettetem a cechet.

Hideg futott végig a hátán, érezte a napközben lucskossá izzadt nejloning csomagolópapírhoz hasonló érintését, amint a bőrét karistolja. Meg a fél kiló máj is eszébe jutott az ülése alatt, amit a hentesnél vett délután. Minél előbb a hűtőbe kéne raknia, ha nem akarja a kutyának adni.

- Hívd fel a Janit, nem várhatunk reggelig.
- Én ráérek – mondta a lány. – Maga siet?
- Sietek hát, fél ötkor már a volánnál kell ülnöm.
- Mínek ment buszsofőrnek. Gazdálkodhatna is.
- Ne adj nekem tanácsokat. Majd pont te mondd meg, mit kellene csinálnom. Hívd már fel azt a stricit.
- Nem strici. Nem beszélhet így a testvéremről.
- Mindenki tudja, hogy strici. Na, ide azzal a telefonnal!

Megpróbálta elvenni tőle azt, amiről azt sem tudta, egyáltalán van-e neki. Nem látta a kezében, a zsebe sem dudorodott ki sehohol, táskáját a lábánál tartotta. Meg nem motozhatja, ennyit a szabályzatból tudott, feljelentheti érte. Hagyja futni?

- Na, jó. Nem szarozok itt veled. De ha még egyszer meglátlak a buszon, rendőrt hívok. Megértetted?
- Akkor is, ha van jegyem?
- Az neked sosincs.
- Hallott már az internetes jegyelővételről?
- Naná, hogy hallottam. Mit gondolsz te...

– Akkor ezt nézze meg.

Valahonnét, mint egy bűvész, elővarázsolta a telefonját, beütött rajta pár gombot, és a sofőr felé tartotta. A kijelzőn egy szabályos menetjegy jelent meg.

– Hadd nézzem csak közelebbről. Ez akármi is lehet.

– Hogyne! Hogy aztán ne adja vissza!

A sofőr elbizonytalanodott. Sosem volt gyereke, úgy ment el az utóbbi tíz év az életéből, hogy ezt az új generációt csak jönni-menni látta, érdemi kontaktusa nem volt vele. Egy pillanatra nagyon butának és nagyon öregnek érezte magát, és bánta már, hogy nem hagyta futni a lányt.

De aztán az az érzése támadt, hogy nem is akar.

– Jó, menjünk. De legközelebb...

– Nem alhatnék itt a buszon? Késő van már beállítani a testvéremhez. Ha hajnalban jön, felkelt és már itt sem vagyok.

– Ide figyelj, kislány. A pofátlanságnak is vannak fokozatai. Mit gondolsz, mi ez, hotel?

– Esküszöm, nem teszek kárt semmiben. El sem mozdulok erről a helyről.

– Hát persze, nem mozdulsz. Csak hajnalra itt lesz a fél galerid, nekem meg az összerókázott buszom.

– Zárja rám az ajtót.

– Nem. Amúgy tiltja a szabályzat is.

– Ki nem szarja le a szabályzatot! A magáé a busz, vagy nem?

– Attól még érvényes rá a szabályzat.

– Persze, csak mondja. Nincs hova mennem.

– Engem meg csukjanak le, mi? Mert bújtatok egy szökevényt. Nyilván nem engedéllyel hagytad el az intézetet.

– Az az én dolgom, magának nem kell arról tudnia. Megjátszhatja, hogy nem is ismer. Emberbaráti cselekedetnek tartaná mindenki.

– Emberbaráti... na, ez már tényleg sok. Hülyére akarsz venni, mondd csak?

– Nem. Egész őszintén mondom.

A sofőrt meglepte a lány megváltozott hangneme, beszédmódja még inkább. Mint mikor egy játékos, ostoba kölyökkutyából egyszerre csak felnőtt házőrző lesz. Úgy érezte, történt közben valami, amire nem figyelte, amiről lemaradt.

– De hát mindjárt jön érted a Jani. Azt mondtad.

– Azt csak mondtam. Azt sem tudja, hogy elszöktem. Legutóbb is kilökött a házból.

– Akkor mégis a féltestvéred? Nem a stricid?

– Dehogysis a stricim. Nem vagyok kurva. Miért kell minden intézetis lányt kurvának nézni? Vagyunk bent vagy húszan, de én egyetlen kurvát sem ismerek közöttünk.

– Hát, én nem tudom, csak beszélük.

– Mert az emberek hülyék. Azt gondolják, akinek nincs apja-anyja, abból biztosan kurva lesz.

A sofőr az órájára nézett, hamarosan éjfél. Majdnem összeesett a fáradtságtól, szeme előtt összekeveredett a kinti világ, hirtelen azt sem tudta, hol van. Teste öntudatlanul ereszkedett le a lány melletti ülésre.

– Árva vagy? Nincsenek szüleid?

– Valahol vannak. De ha azért ült le mellém, hogy erről beszéljünk, akkor ki kell, hogy ábrándítsam.

– Te úgy beszélsz néha, mintha könyvből olvasnád.

– Abból is. Könyvekből tanultam meg mindent. Ha már az emberektől nem tudtam.

– És jó ez így? Úgy értem, mások értenek?

– Nem törődök vele. Ha nagyon akarják, értenek.

A férfi szeme előtt megjelent egy tompa, verbálisan szinte nyomorék kamasz képe, akit a szülei nem irányítottak, aki csak nőtt úgy magában, aki közepesnél jobb bizonyítványt soha nem vitt haza a szakmunkásképzőből. Ez a lány itt sokkal értelmesebb, mint én akkoriban voltam, gondolta. Mégsem azt érzem iránta, amit kellene. Mert mégiscsak egy intézetis.

Aztán az is eszébe jutott, hogy akkor ő mi. Harminc jócskán elmúlt, egyedül él, a faluban busszal közlekedik, alig ismer valakit is. Illetve ismer, de hogy: a nevéről meg az arcáról. Beszélgetni legfeljebb a buszon beszél, azzal, aki alvás helyett hajlandó szóba állni vele.

– Mi akarsz lenni?

– Tessék?

– Mi akarsz lenni, ha végzel az iskolával?

– Még nem tudom. Még nem tudom, hogy akarok-e egyáltalán bármi is lenni.

– Kell, hogy legyél, mert pénzt kell keresned.

– Eddig is megvoltam pénz nélkül.

– A felnőttélet más. Ott nem lehet bliccelni.

– Bliccelni mindenhol lehet.

– Hát, nekem nem sikerült.

– Mert meg sem próbálta, szerintem.

– Igaz, nem próbáltam. Hülye voltam hozzá. – Hangosan felnevetett. – Még ahhoz is.

A lány először nézett rá együttérző arccal.

– Úgy látom, néha azért gondolkodik is. Akkor még nincs veszve minden.

– Mi?

– Nem aludhatnék magánál?

– Nálam?

– Haveri alapon. A konyhában is elalszom, egy széken, ha nincs még egy ágya.

– De van. Szobám is. Csak... figyelj, ez azért eléggé meredek így.

– Úgy veszem ki a szavaiból, hogy egyedül él.

– Egy szóval se mondtam.

– De kitaláltam. Na? Nem vesz észre senki. Hajnalban, mikor jön a buszra, én is lelépek.

– Ezt aztán jól kifundáltad. Vagy ezt is a könyvekben tanítják?

– Is-is. De vannak az embernek állampolgári kötelességei is.

– Például?

– Hogy nem hagyja az utcán megfagyni a szerencsétlen honfitársát.

– Megfagyni? Hiszen nyár van, oda volt ragadva a seggem az üléshez egész nap.

– Az mindegy. Csak képletesen mondtam.

– Valahogy az az érzésem, hogy mindent képletesen mondasz. A való világban élsz te, mondd csak?

– Persze. Lubickolok benne. Na?

Mikor leszálltak a buszról, kis híja volt, hogy nem vette el a lány táskáját, és nem fogta meg a kezét, hogy vezesse. De ha kisebb gödörhöz értek, figyelmeztette, hogy nagyot lépjen, vagy kerülje ki, mert hibás az aszfaltozás. Közben arra gondolt, mit lehet vacsorára egy ilyen lány, merthogy nincs otthon semmije. Egy rántottát tudna összeütni legfeljebb, vagy babkonzervet bonthatna. Esetleg megehetnék a tegnapról maradt levest. Ha még nem savanyodott meg teljesen.

CZESŁAW MIŁOSZ

Hang a vizek fölött

„Végül mégiscsak elbírtam veletek, ellenségeim! / Nevetek mostanra benőtte a mo-
ha. / Pedig milyen lelkesen csaholtátok körül / Az elfajzottat, az árulót!” – nyug-
tázta a kilencvenéves Miłosz nem kevés szarkazmussal.

Azonban nemcsak ellenségeit élte túl eddigre, hanem barátait is. A nála tizenhárom évvel fiatalabb Zbigniew Herbertet, a párizsi kiadóját, Jerzy Giedroycot, és ifjúkora barátait, Jerzy Andrzejewskit és Witold Gombrowiczot, akik élete egy-egy fontos szakaszában álltak mellette. Első felesége, Janina is meghalt 1986-ban, kilenc évig tartó betegeskedés után. A történelem kétszer is hosszabb időre elszakította őket egymástól, de ezzel együtt egy egész életet éltek le egymás mellett.

1992-ben, nyolcvanegy éves korában újra megnősült. Felesége Carol Thigpen amerikai történész, egyetemi professzor. Neki kellett volna őt túl-
élnie, életműve sorsát felügyelnie.

Nem így történt. Carolt 2002 szeptemberében hat hét alatt elvitte egy be-
tegség. Miłosz még meg tudta látogatni a kórházban. Ez volt az utolsó ame-
rikai útja. Ekkor már Krakkóban lakott, 1993 óta a város díszpolgára volt, és
kapott ott egy lakást.

Két év múlva ő is követte Carolt: ezúttal Orfeusz Eurüdikét. De hangját,
akárcsak mitológiai elődjéét, még sokáig hallani fogjuk a vizek fölött.

Orpheusz és Eurüdiké

In memoriam Carol

A járdán állt a Hádész bejáratánál
Orfeusz, előregörnyedt a viharos szélben,
Amely kabátját tépte, ködöt gomolygatott,
A fák lombját végigsöpörte. Az autók
Fénye kihunytt minden ködgomolyban.

Megállt az üvegajtó előtt, tétovázott,
Lesz-e ereje kiállni ezt az utolsó próbát.

„Jó ember vagy” – mondta neki az asszony.
Nem nagyon hitte ezt. A lírai költők
Szíve, tudta jól, rendszerint hideg.

Ez szinte feltétel. A művészet tökélyét
Kárpótlásként kapják ezért a fogyatéért.

Csak szerelme tette lágyabbá, emberibbé.
Amikor vele volt, másként gondolt magára is.
Most, hogy halott, nem okozhat csalódást neki.

Benyitott. Ment a folyosók, liftek labirintusában.
A kékes fény nem fény volt, de földi sötétség.
Villanykutyák kerülgették nesztelenül.
Száz emelet, háromszáz, ment lefelé.
Fázott. Tudta, ahol van, az a Sehol.
Dermedt évszázadok ezrei alatt,
Elhamvadt nemzedékek temetőjében.
Úgy tűnt, feneketlen és végtelen ez a birodalom.

Tolongó árnyak, arcok körülötte.
Néhányat felismert. Érezte vére lüktetését.
Hogy él és hogy bűnös, érezte erősen,
Félt találkozni azokkal, akiknek ártott.
De ők elveszítették emlékezetüket.
Tekintetük közönyösen pihent meg rajta.

Kilenchúrú lantja volt védekezésül.
Földi zenét hozott rajta a mélység ellen,
Amely minden hangot csönddel temet be.
A zene uralkodott rajta. Akarat nélkül
Adta át magát a diktált zenének, önfeledten.
Hangszer volt csak, épp úgy, mint a lantja.

Aztán a hely urainak palotájához érkezett.
Perszephoné, kiszáradt alma- és körtefák között,
A kopasz ágaktól és göcsörtös gallyaktól fekete kertben,
Gyászos ametiszt-trónján meghallgatta.

Fényes hajnalokról énekelt, folyókról a zöldben.
A rózsás pirkadat párálló vizeiről.
A színekről: cinóber, kármin,
égetett szíena, kékség,
Az úszás gyönyöréről a tenger márványsziklái körül.
A lakomáról egy teraszon a halászkikötő ricsaja fölött.
A bor, a só, az olajbogyó, a mustárfű, a mandula ízéről.

A fecske röptéről, a sólyom röptéről, a pelikáncsapat méltóságteljes
röptéről az öböl felett.

Egy orgonacsokor illatáról a nyári esőben.
Arról, hogy szavai a halál ellen szóltak,
És egyetlen rímével sem dicsőítette a semmit.

Nem tudom, szeretted-e őt, mondta az istennő,
De eljöttél idáig, hogy megmentsd.
Visszakapod. De van egy feltételem.
Nem szabad szólnod hozzá. Sem hátranézned
A visszaúton, hogy lásd, megy-e veled.

És Hermész odavezette Eurüdikét.
Az arca más volt, szürke egészen,
Szemhéja zárva, a pillák árnyéka alatta.
Mereven mozgott, kísérorje keze
Vezette. Annyira vágyott rá,
Hogy kimondja a nevét, álmából felébressze.
De fékezte magát, hiszen a feltételt elfogadta.

Elindultak. Előbb ő, aztán mögötte, de nem azonnal,
Hermész kopogó saruja, és a köntöstől mint halotti
Lepeltől béklyózott lábak apró topogása.
A fölfelé vezető meredek ösvény foszforeszkált
A sötétben, mely mint egy alagút fala, olyan volt.
Megállt, hallgatózott. De akkor ők is
Megtorpantak, elhalt a visszhang.
Ha elindult, fölhangzott ismét a kettős ütem,
Hol közelebbről, hol meg messzebből mintha.
Hite alatt vastagodott a kétely,
És körülfogta, mint egy hideg pólya.
Ki nem tudott sírni, siratta az ember
Reményét, hogy föltámad halottaiból,
Mert olyan volt most, mint minden halandó,
Lantja hallgatott, aludt, nem védte meg.
Tudta, hogy hinnie kell, és hinni nem tudott.
És sokáig tartott e tétova ébrenlét,
Fásultan számolt tulajdon lépteie.
Nappalodott. Feltűnt a sziklahasadék,
A kijárat a föld alól, mint egy ragyogó szem.
És úgy történt, ahogy sejtette. Mikor hátranézett,
Az ösvényen nem volt mögötte senki.

A nap. Az ég, és rajta a felhők.
Ekkor kiáltott föl benne a hang: Eurüdiké!
Hogy fogok élni nélküled, vigasztalóm!
De illatoztak a füvek, méhek dongtak alatt,
És arccal a felhevült földön elaludt.

A kilencvenéves költő dedikálja könyveit

Végül mégiscsak elbírtam veletek, ellenségeim!
Nevetek mostanra benőtte a moha.
Pedig milyen lelkesen csaholtátok körül
Az elfajzottat, az árulót! A tanulság szerint
A végén mindig győz az igazság.
Nos, nem feltétlenül. Kicsit gyengébb szív,
Kicsit kevesebb kitartás, és máris harangoztak
Szegény nyulacskának, vagy medvének akár.
A diadal nem ok arra, hogy büszke legyek,
Egyszerűen csak újabb csodás fejlemény,
Mint az, hogy hajdan megmenekültem
Auschwitztól, vagy éppen (volt rá eset)
A lágersortól valahol Vorkutában.
Nem látom ebben saját érdememet,
Az ostobákra és művészekre vigyáz a Gondviselés,
Mondta valaki. Mintegy kárpótlásul,
Amiért titokzatos, senki számára nem ismert
Erők játékszerei vagyunk, meg amiért
Nem vagyunk teljesen beszámíthatóak.

Hűen szolgáltam lengyel nyelvemet.
Sok nyelv közül az egyetlen nekem,
És hív, parancsol, hogy kifényesítsem,
Mert túl sok majomember használja, akiktől,
Nincs miért tagadnom, undorodom,
De sok annyira jó, annyira tiszta lény is,
Hogy imájuktól meg kell változnia a világnak.
A lengyel szó amellet kötelesség,
És van, akinek szenvedély. Oda nem adnám
A legbölcsebb országok remekműveieért.

Igazatok volt, ellenségeim, a gazembert
Úrhatnám hajlamokkal gyanúsítva:
Mindenkit csak kritizált fintorogva,
S nem velünk élve ért egyenest a célba,
Mert gőgjében külön tört dicsőségre.

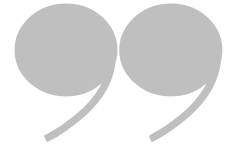
Igen, valóban, elkészült a mű.
Annyit jelent ez, hogy jól tudom,
Milyen veszélyes ez a lélekre nézve.
Elég csak föllapozni néhány életrajzot.
Kortársaimét: Jerzy Andrzejewski,
Vagy földim a Niewiaza folyó mellől,
Gombrowicz úr, egyik sem fényes példa.
Ha most eszembe jut személyük,
Kényszerképzeteik, silány kibúvóik,
Szörny-egójuk, szerencsétlen mivoltuk,
Szánakozom rajtuk és félek is,
Hogy talán én is ugyanilyen vagyok,
Tölgyet színleltem, és korhadék voltam.
Nyomorúság. De hát ez megbocsátható.
Mert nagyobbak akartak lenni önmaguknál,
Prófétaságra vágytak, mindhiába.

Most, megöregedvén, az élők szemének
Már láthatatlan tanúk előtt állok,
Velük társalgok, néven nevezem őket,
Miközben ülök és könyveket dedikálok.

CSORDÁS GÁBOR fordításai

BOLESŁAW LEŚMIAN

Előhang

Szépen szembefordítok két mély tükörlapot,
amely egymás légies terét érzi-hallja.
Öröklétig húzódó tükörképsort kapok:
mindegyik az előző megkövült visszhangja.

Két gyertya aranyszeme hunyorog mellettem,
tükör-kerengőkertbe pillant bele mélyen;
gyertyaút vezet abban aranylevelekkel,
s dermedt folyó áramlik közönyös medrében.

Tükörfolyosó van ott, álmaim mélyébe
tárnamódra belevájt, varázsos útvesztő,
emberláb-nem-tapodott, magányos, ijesztő,
időtelenységbe fúlt, napja nincs, csak éje.

Tükörmesét látok, hol napsugarak helyett
óslétek ravatalánál gyertyasor pislákol;
szövi magát a mese egyre önmagából,
végtelenbe vész, hiszen vége nem is lehet.

Ha meghalok, testvérek, koporsóm vigyék
a tárna borzongató, szízi-szép mélyére,
hol titokba merülnek nem-idők, nem-létek,
melyben minden nesztelen, napja nincs, csak éje.

---

* *Bolesław Leśmian* (eredetileg Lesman, 1877–1937) asszimilált zsidó családban született Varsóban. Apai felmenői könyvkereskedők voltak. Anyai nagybátyja, Antoni Lange költő, kultúráközvetítő és műfordító volt, unokatestvére, Jan Brzechwa szintén költő, ma is népszerű gyermekversek szerzője.

Szülei válása, majd édesanyja halála után apjával Kijevbe költözött, és jogi tanulmányait is itt végezte el. 1903 és 1914 között összesen körülbelül hat évet töltött Nyugat-Európában, elsősorban Franciaországban. Itt kezdett verselni. 1918-tól lengyel kisvárosokban dolgozott jegyzőként. 1933-ban a Lengyel Irodalmi Akadémia tagjai közé választották, ezután költözhetett Varsóba.

Verseskötetei: *Sad rozstajny* (1912), *Łąka* (1920), *Napój cienisty* (1936), *Dziejba leśna* (1938). Egyéb művei közül kiemelkednek az Ezeregyéjszaka és a szláv folklór világában játszó meséi, irodalomkritikai írásai, valamint Poe-fordításai (annak ellenére, hogy Baudelaire francia fordításából készítette őket).

Ha meghalok, nővérek, üssetek éjfelet,
s kísérjete oda, hol gyertyakórus lángol,
a mesébe, mely magát szövi önmagából,
s végtelenbe vész, hiszen vége nem is lehet...

A varga

A fátyolos holdsarló lángja
beleakadt egy kéménylyukba.
Lábujjhegyen oson a lámpa
oda, hol ködbe vész az utca.
Egy félkegyelmű, sánta varga
lidércek rajába révedten
az Úristen cipőjét varrja,
kinek a neve – Mérhetetlen!

Áldott a munka, mely
teremtő erejével
ilyen cipőt szögel
ilyen ezüstös éjjel!

Harmat és fellegek Királya,
vedd, amit tud a mesterségem,
hogy mezítláb ne járj az égben,
lábad a kékség meg ne vágja!
Sok csillagfáklyát gyújtó szellem
hadd mondja felhő-tengerekben,
hogy ahol csak varga születik,
ott Istent méltón öltöztetik!

Áldott a munka, mely
teremtő erejével
ilyen cipőt szögel
ilyen ezüstös éjjel!

A lét morzsáját kaptam Tőled
– nekem elég, míg lángom lobban.
Bocsáss meg, hogy nagy nyomoromban
nem adhatok mást, csak cipőket!

A varrás már nem eszköz, cél lett –
hát varrjunk, míg erőnkből futja!
Az élet is csak pusztán élet –
éljünk, míg tart az élet útja!

Áldott a munka, mely
teremtő erejével
ilyen cipőt szögel
ilyen ezüstös éjjel!

Hajnalban

Alszol még... Hajnalszakra ragyog a pilládon.
Rosszat álmodsz – a kezed forró, meg-megreszket.
Lélegezz csak így tovább, búvölj egyfolytában...
Szeretem a lélegző, mozgó, alvó tested.

Hány év telt el az első öleléstől, láztól?
Hány napja, hogy a szívünk fájdalomtól dobbant?
Tegnap mi szomorított? Holnap mi bánt jobban?
Elegünk lesz-e egyszer még a boldogságból?

Jön egy túlvilágian szarvasszemű éjjel,
Ránk néz – megöl – és már csak az álmunkat éljük.
A halál mint másokat, minket is úgy ér el?
Mint a szemközt lakókat? Imádkozzunk értük...

PETNEKI NOÉMI fordításai

Szirtes János: Boldog finálé

Holnap fölélbredek, és akkor kezdődik az élet

Amikor ezt olvasod, Papa – és már itt elakadok. Nevezzelek így? Igen, tudom; Aylin így hív, amikor mesél rólad – ritkán teszi; még mielőtt azt hinned, hogy ez rendszeres. Csakhogy Aylint még, nem úgy, mint engem, kacagva röptettétek kettőtök között; az egyik kezét te fogtad, a másikat a mama, és föl a magasba. Mesél nekem ilyeneket néha, amikor épp harmónia van köztünk. És ahogyan ez az emléke, úgy a „papa” szó is még ebből az időből való. Úgy tanulta meg, mintha olyan tucatszó lenne, mint bármelyik másik. Velem más a helyzet. Sokszor kipróbáltam: Papa? Apa? Baba? Magát a szót nem nehéz kimondani, csak a folytatás nem megy. De annál, hogy kimondjam a „papa” szót, még furcsább hallani magamat, ahogy kimondom. Úgy hangzik, mint egy idegen szó, amely rám ragadt, vagy amelyet olvastam valahol. Mintha megjátszanám magam, amikor használom. Hogy lehet kimondani a „papá”-t anélkül, hogy hallanánk benne a kérdőjelet is? Amíg nincs erre válaszom, a Muratnál maradok. Tehát: amikor ezt olvasod, Murat, én már nem leszek.

Az első színházi gyakorlatomon a körben a földön ülő színészek írásbeli feladatot kaptak a rendezőnőtől:

„Találjatok egy mondatot, amelyről holtbiztosan elmondhatjátok, hogy hozzátok tartozik, a legbensőbb éneteket fejezi ki, és aztán tegyétek fel magatoknak a kérdést: Mi lennének enélkül a mondat nélkül?” A rendezőnő átletjtett a táncparketten. „Lehet például olyan mondat, hogy: »Mindig félek, ha egy helyiségben nagy a csend.« Vagy: »Mindent megteszek a gyerekeimért.« Milyen lenne a napotok, milyen lenne az életek, ha ez a minden találkozás mögött ott leselkedő titkos félelem hirtelen elillanna? Vagy ha egyszerre csak nincs többé az ok, ami miatt reggel elhagyjátok a házat? És most tessék; lehet dolgozni.” Akkor én a próbaszínpad sarkában ülve csendben rendeztettem egy halom fénymásolatot, és azt kérdeztem magamban, mi lehetne az én sorsváltoztató mondatom. Közben megtaláltam: „Holnap fölélbredek, és akkor kezdődik az élet.”

Gyakran képzeltem el, milyen lenne, ha meghaltál volna. Ne érts félre, nem kívántam a halálotat. Nem hiszem, hogy rossz ember volnál. Ellenkezőleg. A börtön után alighanem te lettél a legszelídebb, legszeretőbb apa. Valószínűleg későn érsz haza este a munkából, második feleséged már a saját ágyfelén fekszik a hálószobátokban. Bizonyára rózsaszín szaténpizsamát visel,

olyat, amelyet egyszer a mama kapott tőled ajándékba a születésnapjára, pedig egyáltalán nem volt rá pénzetek. (Ezt a történetet is Aylintól hallottam.) Lehetséges, hogy a második feleséged valami drága bútorok képeivel teli újságot olvasgat, uborkapakolással az arcán, a feje köré csavart törülközővel. Hallja, ahogy fordul a kulcsod a zárban. Egész este erre várt. Rövid pillantás az órára: „később, mint szoktál”, gondolja, és arra gondol, milyen keményen dolgozol nap mint nap. Semmit nem tud a börtön előtti életről, nem tudja, hogy azért hajtasz olyan keményen, nehogy ezt a második életpillanatot is ugyanúgy elbaltázd, mint az elsőt. Megjössz tehát, stresszes volt a nap, még cseng a fejedben az irodai telefon, becsukod magad mögött az ajtót, halkán, senkit ne zavarj föl, óvatosan felakasztod a kabátod a többi dzseki fölé, cipődet lerakod amellé a rémciki dinoszauruszos gumicsizma, a rich kids egyencsizmája mellé. Olyan csendesen lépsz be ebbe az új lakásba, ahogyan annak idején a miénket elhagytad, amikor éjjel kilopakodtál az ágyból, a terhes feleséged mellől. Akkor nem csomagoltál be magadnak semmit, egy cédulát sem hagytál magad után, a mama mégis rögtön tudta, miről van szó, amikor fölébredve látta, hogy az éjjeliszekrényen üres a képerkeret, amelyben Aylin fényképe volt.

Most: cédula a feleségedtől a nappali asztalán – „Manti a mikróban, joghurt a hűtőben.” Valld be, Murat, nem tud főzni az asszony, igaz? Hát persze, hogy nem; olyan nő, aki a konyhában találja meg a beteljesülést, nem lenne neked való. Túlságosan emlékeztetne anyádra, te meg túlzottan az apádat látnád magadban, a tábornokot, aki belőled is tábornokot akart csinálni. S minthogy a feleséged nem tud főzni, hazafelé még gyorsan bekaptál egy şiş kebabot az álforradalmár cimborádnál, Serkan Amcánál. Ő is viszsza Törökországba, nemde?

Úgyhogy elmész a mikróban várakozó manti mellett, látod, hogy a hálószobában még ég a villany, meglazítod a nyakkendődet, egy csók a feleséged zöldkrémes homlokára, talán egy gyors mikrodialógus: „Ne ébreszd fel.” – „Nem fogom.” Aztán vissza a közlekedőbe, megreccsen a talpad alatt a fapadló. (Fekete zokni. Miután kiengedtek, rögtön egy fiókra valót vásároltál: így kezdődik a konszolidált élet.) Résnyire nyitod az ajtót a közlekedő végén. Egy borzas fekete fejre esik a fénynyaláb az ágy végében, fölötte az ablak. Óvatosan a szőnyegre lépsz, gyerekszobai szőnyeg, utak, házak, parkok ábrájával. Vigyázz, nehogy a sötétben rálépj egy kisautóra, elcsússz, és kitörd a nyakad, Murat. Leülsz a legkisebb fiad ágya szélére, egyik kezdet a betakart vállára teszed, a másikkal az ujjait simogatod. Elhiteted magaddal, hogy érzi álmában: ott vagy vele. Még ha ma éjjel újabb katonai puccsra kerül is sor, ha holnap érte jönnek és elvisznek is, még ha a következő pillanatban be is tör a szobába az általad megölt katona barátja, hogy bosszút álljon a bajtársáért. Akkor is ott vagy. S miközben ezt gondolod, hallod a fiad lélegzését; odakint pedig, a szélben zúgó fakoronák mögött a minaret, a hold, a csillagok – minden megvan.

Így merevedik meg egy pillanatig a képzeletemben a látvány, mintha egy gyerekönyv utolsó oldala lenne. De tudod, mi történik azután, Murat? Visszavándorol a tekinteted az éjszakai égboltról a fiad lehunyt mandula-szemére, keskeny szájára és gyermekorrára, és egy pillanatra, épp csak egy másodperc tört részéig miránk gondolsz.

Egyszer csak ott áll a szobában két sziluett, két árnyékgyerek, és téged néznek – némán, mezítláb, mellettem Aylin, fél karjával a vállamat öelve. Nem ismered fel az arcunkat, hiszen nem tudod, hogy néztünk ki ennyi idősen. De tudod, hogy egész idő alatt figyeltünk. Fölállsz, elmész mellettünk, lefekszel a második feleséged mellé. „Minden rendben, drágám?” – „Igen, csak fáradt vagyok.” Lekapcsolod a lámpát, és amikor másnap reggel fölébred a fiad, feltűnik majd neki, hogy éjjel az összes autót átrendeztem a szőnyegen.

Murat, csak, hogy világos legyen, egy szót sem írnék le mindebből, ha azt gondolnám, hogy te is olyan seggfej-apa vagy, mint azok, akik naponta megverik a tesóimat. Bevallom, néha ezt is elképzelem: ahogy bevágod magad mögött az ajtót, elvirágozott asszonyod épp hangosan veszekszik a kölykökkel, és te először is végigpofozod a társaságot, hogy legalább egy kis ideig legyen csönd. Gyakran láttam Serkan Amca elvtársadnál, hogy ő így csinálja otthon. Aztán idegesen lezökkensz a kanapéra, vagy az asztal mellé, és kiborulsz a lapját elborító számlák látványától, és míg a többiek némák a félelemtől vagy ordítznak egymással, netán sírnak, te azt kérdezed magadban, hogy az ördögbe kerültél másodszor is ebbe a helyzetbe. Majd fölemeled a fejed, és én megint ott vagyok. Ülök a kanapén, és csak szőr-fölök a tévécsatornák között, míg te szép lassan becsavarodsz.

És van még egy harmadik forgatókönyv, amit el szoktam képzelni: hogy halott vagy. Fogalmam sincs, hogy történt, talán egy iszlamista hatolt be az ablakon át a világodba, és lelőtt bosszúból, talán a frusztrált második feleséged nézte végig cigarettázva, amint reggelinél lassan megfulladsz egy olajbogyótól, vagy netán egyszerűen azért vagy halott, mert nyálfolyatósan és demensen leépült voltál a végnapjaidban. (Hány éves is vagy most tulajdonképpen?) Mindenesetre meghaltál, a temetésedre jöttem; egy ünnepélyesen földíszített teremben tartják a búcsúztatót. Mondjuk, fehér vászonöltönyben jelenek meg, kezemben virágcsokorral állok a koporsód előtt, és megkönnyebbüléssel konstátálom, hogy nem kopasz a fejed teteje, ilyen hajlamot nem örökölhettem tőled. A többi jelenlévő sutyorogni kezd: „Ki az ördög ez a srác?” Csak egyik-másik korábbi elvtársnak – itt is itt van Serkan Amca – esik le: „Ó, bakker, hát ez az a fiú!” Odamennék a pulpitushoz, és beszélnék a sápadt arcodhoz. Hogy miről? Ki tudja, miről, Murat? Biztosan nem kérdezném meg, miért hagytál el minket; nincs, ami kevésbé érdekelne,

mint egy Papa-hol-voltál jelenet. De milyen okok miatt nem bírtad ki tovább Németországban – ezt már tudni akarnám. Miért mentél vissza önként Törökországba, holott tudtad, hogy a repülőtéren bilincssel várnak, és első dolguk lesz tizennyolc évre lecsukni? Megkérdezném tőled, hogy tényleg megöltél-e pár embert. Hogy emlékszel-e az arcukra, a nevükre, a rettegésükre. Hogy voltál képes egy férfi homlokához szorítani a pisztolyt, miközben ott kellett térdelnie előtted az utcán, a vörös katonasapkájával a kezében, és az újszülött kislányára hivatkozva sírva könyörgött, hogy ne húzd meg a ravaszt, amit te mégis megtettél, és ott hagytad az utcakövön az elzuhant testet, amikor beugrottál a kocsiba a többi terroristához, és már ott se voltatok. Vajon, kérdezem magamban, hogy csengett a hangod, amikor ráparancsoltál: „Térdelj le!”? Hogy meglegyintett-e valamilyen kétely? Tudni akarnám, vajon egy meggyőződéses merénylő, egy forradalmár, egy szabadságharcos, egy puccsista, egy terrorista fia vagyok-e. (Ti hogy nevezétek magatokat?) Vagy inkább csak belekeveredtél valahogy, és aztán egy idő után nem tudtál többé kiszállni. Hogy vajon egy balos, de mégis nacionalista seggfej voltál-e, aki nemcsak a lánya képét tartja ott az éjjeliszekrényén, hanem Musztafa Kemalét is. Ah, fogalmam sincs, Murat; talán a futballról fecsegnék vagy a nőkről, vagy arról, hogyan szedted föl anyámat, amikor a menedékkérelmedhez németre fordította az ellened összeállított vádiratot. Az egész szituációban az volna a döntő: halott lévén nem lenne más választásod, mint hallgatni. Ami annyit is jelent: nem lenne immár módod tudatosan úgy dönten, hogy nem mondasz nekem semmit.

Az a lehetőség, hogy veszem a telefont, és egyszerűen fölhívlak, ami egyszerű lenne a világ legegyszerűbb és legképtelenebb dolga, a lehetőség, hogy leteszed, mihelyt rájössz, ki is van a vonal másik végén, ez a lehetőség nincs többé, ha meghaltál. De még ha nem tennéd is le, Murat, s még ha találkoznánk is – teszem azt, egy *kahvehané*-ben, egy kávézóban, mondhatni, semleges pályán –, még akkor is alakulhatna úgy, hogy ott ülsz velem szemben a széken, köztünk két csésze cay, és te valamennyi kérdésemre válaszolsz, hol húzódozva, hol szavakat keresve, de válaszolsz, mert tudod, hogy huszonöt év múltán jogom van válaszokat kapni. Csakhogy amikor végeztem a kérdezéssel, akkor – történhetne így – te a magad részéről semmit nem kérdeznél tőlem. Abszolút semmit. Legrosszabb esetben egyszerűen megvárnád, amíg kihűl közöttünk a cay, aztán elbúcsúznál, és mennél. Érted, mire gondolok? Leszarom a becsületes vagy hazug válaszaidat, Murat. Sokkal rosszabb lenne, hogy te viszont semmit nem akarsz megtudni rólam. Ámde a halottak némák, és nem tudják szándékosan rád önteni a hallgatásukat. Nem tudnál ignorálni. Magamtól kéne mesélnem, mert értelmetlen lenne már arra várnom, hogy te kérj meg rá.

De most nem így alakult. Nem te halsz meg, Murat, hanem én. Az intenzív osztályon fekszem egy ágyban. Szervműködés-leállítás. A májam úgy döntött, nem csinálja tovább. Ez nem metafora valami derék széplelkeknek szóló fejlődésregényből vagy valami ehhez hasonló. Sokkal egyszerűbb a dolog: a nyakamból csövek állnak ki, amelyek a szívtől egy zümmögő készülékig vezetnek, így aztán alig tudok mozdítani a fejemen anélkül, hogy a gerincemig hasító fájdalmat ne éreznék. Csak ha ki kell mennem a fürdőbe, akkor oldhatom nagy óvatosan a csatlakozókat. A jobb kezem tele kék pontokkal, tűnyomok; van belőlük legalább annyi, mint májfoltból a mama hátán. A napi vérvételek hátrahagyott pecsétjei, minden pont új laborértékeket jelent, s ezzel együtt a hírt, hogy vajon élhetek-e még néhány napig. A vérképletek kinyomtatva itt tornyosulnak az ablakpárkányon; hétről hétre nagyobb a kupac. Minden este nagy gonddal táblázatokba másolom a laptopomban az értékeket: GGT, GOT, GPT ... Ezek a kórházi rövidítések bonyolultabbak mindannál, amit az idegenrendészeti hivatalban megismertem. Próbálom dokumentálni a haldoklásomat, és amikor esténként nézegetem a színes gráfokat, mert nem tudok aludni a félelemtől, elhitetem magammal, hogy értem, mire megy ki a játék. Az ágyam melletti asztalkán van egy jegyzetomb, amelynek valamennyi oldala ugyanazzal a mondattal van teleírva: „Nevem Arda Yilmaz, és jól vagyok.” A kézírásomból állítólag kiolvasható, milyen mértékben rakódtak le az agyamban a mérgező anyagok, amelyeket normális esetben kiszűrne a májam, és hogy gyógyíthatatlan-e már a károsodás. Én magam a világon semmilyen változást nem látok a kék írásjegyeken, azonkívül, hogy mondatról mondatra, napról napra egyre kevésbé erőltetem meg magam, és lassanként eltűnik a mondatokból a remény.

Reggelenként olykor egy egész brigádnyi köpenyes farkok tódul be vizit-re: főorvosok, osztályos orvosok, osztályvezető főorvosok, segédorvosok, kórházi gyakornokok. A legmagasabb rangú farkak olyan mozdulattal mutatnak rám, mintha egy pár dió súlyát latolnák a kezükben, a kevésbé fontos farkak bólintanak és jegyzeteket készítenek. Semmit nem magyaráznak el. Még csak nem is szólnak hozzám. Ez is az idegenrendészetre emlékeztet, ahol a dagadt tisztviselő sosem velem vagy Aylinnal beszélt, hanem mindig csak harmadik személyben rólunk. Németországban, mondta, ilyen és ilyen dokumentumokkal kell mindenkinek rendelkeznie, s ezt azután magunkra vonatkoztathattuk, miként azt olyan szépen mondani szokás. Ugyanilyen monológyszerűen tájékoztatják itt az embert saját létezésének további lefolyásáról. Közben legfőljebb azt ellenőrzik, meg tudom-e még mondani, hogy hívnak, milyen évet írunk, mikor van a születésnapom. Néhányszor úgy tettem, mintha nem tudnám, hogy lássam, hogyan reagálnak. Sehogy nem reagáltak. Egy alkalommal a köpenyesek elismerően vonták fel a szemöldöküket, amikor megmondtam nekik a születésem dátumát, majd kijelenttem, hogy az útlevelemben szereplő egyetlen adatnak sincs a világon semmi jelentősége. Hogy miért állítom ezt, az nem érdekelte őket. De leg-

alább az a tény, hogy az agyam még képes megfogalmazni ezt az állítást, igen. Ezzel együtt mindegyiküknek adnék egy puszit, ha el tudná érni valamelyikük, hogy ne lábbal előre kelljen elhagynom a kórtermet.

De ami ebben a helyzetben a legabszurdabb, Murat, az az ágyam láb felőli végénél játszódik le. Ott ül egymás mellett Aylin és a mama. A tíz év mosolyszünet után, amely alatt egyetlen szót sem váltottak, most ott ülnek, anélkül, hogy bármelyikük fölkapna egyet a szanaszét heverő injekciós fecskendőkből, és a másik nyakába döfné. Ma egész nap itt voltak, és itt lesznek holnap és holnapután is, és senki nem tudja, még hány napig. Az egyetlen, amit tudnak, hogy hamarosan már csak ők ketten fogják a családot alkotni, hacsak valaki az én vércsoportomból megfelelő májjal és szervdonor-igazolvánnyal nem szenved itt, egészen közel a kórházhoz, halálos autóbalesetet, úgy, hogy a belső szervei történetesen sértetlenek maradnak. Másképpen szólva: rohamosan fogy az időnk, Murat, minden leírt sorommal.

Elképzelted már valaha, hogy halott vagyok? Persze nem is tudod, hogy épp itt fekszem. Úgyhogy arra a (valószínűtlen) esetre, ha jövőre eszedbe jutna kézbe venni a telefont vagy megjelenél az ajtóm előtt, hogy konstátálhasd: elkéstél, tehát csak erre az eshetőségre tekintettel leírom neked ezeket. Hogy soha többé ne legyen meg az esélyed arra (amiről oly gyakran álmodoztam titkon): hogy minden válasz, amit kapsz, egy halott hallgatása legyen. Örökre meg akarlak fosztani attól a lehetőségtől, hogy *ne tudd, ki voltam*. Meg kell tudnod, hogy ment a családod sora Németországban, hogy milyen volt ifjúkorom utolsó nyara, amikor a barátaimat szinte egytől egyig vagy kitoloncolták, vagy a drog-elvonón végezték, vagy, ahogyan te, a börtönben, csak éppen ők nem azért, mert puccsra bujtottak volna föl, hanem mert életben akartak maradni. Tudnod kell, hogy zuhogott az eső aznap, amikor Aylin elrohant otthonról, hogyan súgta a fülembe, hogy „Sajnálom”, hogyan csukta be maga mögött az ajtót, hogy aztán soha többé ne jöjjön vissza. Tudnod kell, hogy a szellemed is folyamatosan szemmel tartott itt, amikor a régi barátaid vállon veregettek, és azt mondták nekem, előbbutóbb én is az leszek, ami te: egy elbukott forradalom hőse.

Följegyzem ezt a történetet, neked és a kisöcsémnek, aki épp mit sem sejtve játszik a KRESZ-park-mintás szőnyegén. Hogy tudja, rajta kívül még kinek volt apja az apja, és hogy tudja értékelni, mennyi odafigyelést, időt és szeretetet kapott tőled.

Csaknem ugyanolyan lehetetlen, mint hogy most elkezdjelek „papá”-nak szólítani, kimondanom itt azt, hogy „én”. A „papá”-nak az utóíze hamis, miután kimondtam, az „én”-t megelőzi a megtorpanás, a gátlás, valami tompa fájdalom, a nyelvizom görcse. Az „én” sosem én voltam, az „én” mindig másvalaki volt, most pedig végképp nem én vagyok. Tehát úgy te-

szek, mintha ez itt nem az én történetem volna. Folyamatosan hazudni fogok, Murat, egyetlen szó sem felel meg a valóságnak, de mindegyik igaz.

Az egyetlen rólad készült fényképen, amim van, vastag, aranykeretes szemüveget viselsz a bajuszod fölött, és májfolt van a bal szemed alatt, a szakállad és a szemüvegszár között. Egy bőrkanapéba süppedve ülsz, a szád sarkában cigarettavég, az öledben Aylin. Aylin nevet és csiklandoz, te közben próbálsz a veled szemközt ülő kopasz Serkan Amcával *elli birt*¹ játszani. A mama nincs rajta a képen, bizonyára fölállt, odahúzódott a domborodó kismamapocakjával a sarokba, hogy elkattintsa a fotót. Te, nem úgy, mint a fesztelenül mosolygó Serkan Amca, nem törödsz a kamerával. Vagy legalábbis úgy teszel. Hiába a vastag lencsés szemüveg, közvetlenül az orrod elé tartod a kártyákat. Nem akartad, hogy fölismerhető legyen az arcod, igaz? Már érezted, hogy lelépsz, mielőtt előhívnák a filmet, és nem tudtad, milyen legyen a pillantás, amit rám hagysz. Ahogyan most én sem akarok neked fényképet hátrahagyni. Helyette leírom, hogy nézek ki: a fiadnak sűrű, feketefürtös haja volt, pont, mint az anyjának és a nővérének. Voltaképpen magas, tiszta homloka volt; csak a kortizonkúra kezdete óta van genyenes kiütésekkel telehintve, amelyek átterjedtek a tarkójára-nyakára is, egészen a hátáig. Amikor a barátnője szőke fürtjeibe rejtette keskeny arcát, a lány mindig azt mondta, hallja a fiad homloka mögött kattogni a fogaskezeket. Erőtéljes szemöldöke volt, kicsit a Nike-Swoosh logóhoz hasonló, alatta az anyja szemei, csak még sötétebbek, már-már feketék; mélyen az arcában ülő szempár. A fiad a te szádat örökölte, a vékony ajkakat. És volt egy fekete foltja a bal szeme alatt. Az apajegy. Néha hamiskás mosoly suhant át az arcán. Ha nagy elánnal vitatkoztak, a barátnője mindig ezt a mosolyt nevezte a fiú legnagyobb érvének.

Miközben, próbaképpen, kimondja ezeket a mondatokat a fürdőszobatükör előtt, hogy aztán lejegyezze őket, a mutatóujjával eltakarja az apajegyét. Kíváncsi, milyen lenne az arca enélkül a foltocska nélkül. Amikor elveszi az arcáról az ujját, nincs már ott a folt. Rátapadt az ujjbegyére. Arda nagy levegőt vesz, behunyja a szemét és elfújja.

TATÁR SÁNDOR fordítása

---

¹ ötvenegy (török) – kártyajáték

Herbert János

A Lajosbá azt mondta, hogy a Herbert János már nem fog többet iskolába jönni. Ez az évnnyitó ünnepség után volt, amikor felmentünk a tanterembe, és a Lajosbá arról beszélt nekünk, hogy össze kell szednünk magunkat, mert ez már a felső tagozat, és sokkal többet kell teljesítenünk. Lajosbának olyan haja volt, mint a Jimi Hendrixnek, és folyton rezgett, miközben beszélt. Akkor persze még nem tudtuk, hogy ki az a Hendrix, csak később derült ki, hogy a Lajosbá frizuráját róla nevezték el. Ezt a dolgot egyébként a Herbert Jánosról a végén hirdette ki, és még azt is mondta, hogy elég, ha ennyit tudunk.

A Herbert János szőke és kék szemű, az apukája menő nőgyógyász, és Volvójuk van, ami elég nagy szám. Jó tanuló, mint én, nem a legjobb, de azért elég jó. Matekból nagyon hajt, biztos neki is azt mondja az apja, hogy a matematika az ész köszőrűköve. Nem verekszik a szünetekben, ebben is olyan, mint én. Egyszer azért mégis bunyózott, pont velem, most hirtelen nem tudom, hogy miért, de tiszta vörös volt a feje, és összevissza lökdösött, én meg cukkoltam, mert az jól megy nekem. Aztán birkóztunk is, és bees-tünk a padok közé, és akkor kicsöngettek.

Nézem a Herbert János angyalarcát, ez már sokkal-sokkal később van, legalább harminc év telik el, mire újra találkozunk, és persze most egyáltalán nem birkózunk a padok között, hanem isszuk a sört a sörkertben. Herbert János kórházigazgató Amerikában. E-mailt írt, hogy hazajönne hozzánk, megkeresni az elveszett ifjúságát. Mi vagyunk neki a rokonai, így mondja, a régi osztály, rajtunk kívül már nincs senkije itthon. Nézem ezt az arcot, ami már nem angyalarc, mert ráncot vetett rajta a szomorúság. Kérdezem tőle, hogy mikor szólt az apja, hogy már nem jönnek vissza. Herbert János tornáztatja a száját, csücsörít, belenézi a sörébe, és csak azután válaszol: Hegyeshalom után.

A Lajosbá sehogy se akarta megmondani, hogy miért nem jár már velünk a Herbert János. Lehet, hogy ő sem tudta. A Herbert Jánost nem rúghatták ki, mert még egy intője se volt neki, és azt sem mondta, hogy más suliba fog menni, pedig ezt már azért tudni szokták. A Lajosbát hiába faggattuk, csak ingatta a fejét, hogy most már fejezzük be, és hogy röpdolgozatot írat, ha nem hagyjuk abba. Én azért még jelentkeztem, és megkérdeztem, hogy a Herbert Jánosék disszidáltak-e, mire a Lajosbá kiabálni kezdett, hogy kitől hallottam ezt a hülyeséget. Pedig mindig azt mondja nekünk, hogy kérdésre nem illik kérdéssel válaszolni.

Kende Szabolcs

A Lajosbá azt mondta, hogy a Kende Szabolcs Szegedre költözött. Családi okok miatt, így mondta. Anyukám is ezt szokta írni az ellenőrzőmbé, hogy családi okok, ha a nagyihoz megyünk. Jó a Kende Szabolcsnak, hogy családi okok miatt nem jön iskolába. Osztályfőnökin megkérdeztük, hogy visszajön-e, mire a Lajosbá azt válaszolta, hogy majd visszajön, ha rendeződnek a dolgok. Azt persze nem mondta, hogy milyen dolgoknak kell rendeződniük. Szeged meg különben is nagyon messze van, még egyikünk sem járt ott soha, onnan nem lehet csak úgy visszajönni.

Amúgy a Kende Szabolcsot senki se szokta megverni, annyira kis töpszli. A Lajosbá szerint egyébként nem szabad ilyet mondani. Úgy kell mondani, hogy mélynövésű. Ehhez Lajosbá mindig mosolyog egy kicsit, és ilyenkor nekünk is szabad nevetni. A Kende Szabolcs szülei elváltak, és most az apukájával lakik, mert az anyukája elvitte magával a kishúgát. A Kende Szabolcs mindig felfelé ugrál, hogy hosszabbnak látszódjék, és arról beszél, hogy melyik lány szerelmes belé. Persze ez tiszta röhej, mert még a lányok is nagyobbak nála.

Azért én jóban vagyok vele, a múlt héten is felmentem hozzájuk megnézni az új Matchboxait. Be volt törve az üvegajtó, azt hittem, hogy ő csinálta, de azt mondta, hogy eljött az anyukája új pasija, hogy megverje az apukáját. Apukája persze behúzott egy hatalmasat ennek az ürgének, de akkorát, hogy maga is megtántorodott, és beleesett az üvegajtóba, és ezért az apukáját elvitte a mentő. Így mesélte a Kende Szabolcs. Ez elég félelmetes volt, egy ilyen valódi verekedés, tiszta Piedone, és megkérdeztem a Kende Szabolcstól, hogy látta-e a bunyót, de sajnos nem, apukája mesélte neki, amikor bement hozzá a kórházba. Csak azt nem értettem, hogy az anyukája pasiját miért nem vitte el a mentő.

Két év múlt el, és a Kende Szabolcs tényleg visszajött. Mesél nekünk a Tisza-parti futásokról és a lányokról, akikbe szerelmes volt Szegeden. Meg hogy vasárnap mindig halászlét ettek. Irigyeljük a Kende Szabolcsot, mert minden nap kap húsz forintot kajára, és azt vesz, amit akar. Az apukája sokat dolgozik, és nincs ideje, hogy főzzön neki. Jó szíve van a Kende Szabolcsnak, vesz nekünk is paprikás kiflit a Retek utcai tejbárban. Örülünk, hogy visszajött, és nem nevetünk rajta, hogy olyan furcsán beszél. Mondjuk, engem zavar egy kicsit, hogy egy fejfel magasabb nálam.

Krisztián Gábor

A Lajosbá azt mondta, hogy felolvassa a Krisztián Gábor fogalmazását, merthogy az kriminális. Tanulmányi sétán voltunk a Várban, és arról kellett írni. Úgy kezdődött a Krisztián Gáboré, hogy fellmentünk az halaszbastra és megetuk a Elemorzsát. Annyira röhögött mindenki, hogy a Lajosbá alig tudta tovább olvasni. A Lajosbá is mosolygott, és lehetett jelentkezni, hogy milyen hibák vannak benne, ez persze könnyű volt, és mindenki jelentkezett, aztán meg már csak bekiabáltunk. És akkor a Lajosbá egyszer csak azt mondta, hogy most már elég, és hogy ez egy akkora elégtelen a Krisztián Gábornak, hogy kilóg a naplóból.

Úgy hallom, hogy Krisztián Gábor napokig vért okádott, mielőtt meghalt. Varix-vérzés, tipikus alkoholista halál, ezt olvasom az interneten. Rákeresek a Facebookon, és meglepődve látom, hogy Krisztián Gábor pszichológiát tanít az egyetemen. Jól tartja magát, és bár szakálla van, megismerem a szemét és az orrát. Írok neki, hogy emlékszik-e rám, osztálytársak voltunk az általánosban. Hamarosan jön a válasz, hogy sajnos nem ismer engem, de az apja sokat mesélt arról, hogy mennyi barátja volt a Fillér utcai suliban.

A Krisztián Gábor az utca alján lakik egy furcsa lakásban, aminek az ablakaiból a járókelők cipőit meg az autók kerekeit lehet látni. Selejtgyerekek is hívjuk a Krisztián Gábort, mert olyan rossz tanuló, és mindig beírást kap az ellenőrzőjébe. Anyukája egyébként elég kedves, a múltkor is megkínált házmester-stanglival, amikor a leckét vittem a Krisztián Gábornak, de nem kértem belőle, mert ki tudja, hogy mi van benne. Az apját még sosem láttuk, állítólag kukás. Apukám szerint én is az leszek, ha nem tanulok. Nem merem mondani neki, de szerintem elég baró lehet a kukásautó hátuljában utazni a kis rácson, és integetni a gyerekeknek.

A Lajosbá kinyitotta a naplót, és elővette a piros tollát, és akkor a Krisztián Gábor előreszaladt az utolsó padból, és már félúton térdre vetette magát, és csúsza érkezett a katedrához, kicsit bele is ütközött, és sírva kiabálta, hogy a Lajosbá ne írja be a karót, inkább intót kér, mert azért csak a csatos-szíjjal veri el az apja, de ha megint egyest visz haza, akkor beküldi a javító-intézetbe.

Vadász Eszter

Lajosbá a házi feladatot ellenőrizte. Otthon maradt a füzetem, és ezért feketepont járt. Három feketepont egy karó. A firkákat bámultam a padon, nem akartam felnézni, mert akkor biztos engem szólítanak. A négyzenés Casión lassan ugrottak a számok. Kopogás után egy őszes szakáll nézett be az ajtón. Avval a feketehajú, cingár gyerekekkel akart beszélni. Lajosbá egy pillanatra megakadt a kikérdezésében, aztán felhúzta kicsit a vállát, és intett, hogy menjek. Megúsztam a felelést, hihetetlen mázli.

Nagyon tetszik nekem a Vadász Eszter, alig merek ránézni. Persze nem mondom senkinek. A szünetben mindig üldözzük a lányokat. Nyomozunk különböző dolgok után, és a lányok gyanúsak. El kell fogni őket, és kivalatni, hogy hová rejtették. A Vadász Eszter nagyon szépen tud futni, és olyan ruganyos a lába, ezt egyébként onnan tudom, hogy direkt mindig én futok utána, de sose kapom el, mert kicsit félek, hogy mi lesz akkor. Még a haját sem merem meghúzni. Van olyan, hogy futás közben szembefordul velem, és vigyorog, aztán meg újra futni kezd. Néha rám kacsint, és az nagyon rossz, mert akkor nem tudom, hogy mit kell csinálni.

Az őszes szakáll szigorúan rezdül a folyosón. Szóval te vagy az. Kelkáposzta-főzelék szaga jön a konyha felől. Mondd csak, miért verted meg a lányomat? Én nem vertem meg. Tetszik tudni, azt játszottuk, hogy rendőrök vagyunk, ők meg a ... Aha, rendőrök. Hát idefigyelj kisöreg, mondok neked valamit. Én ifjúsági bokszoló voltam, és ha még egyszer bántod a lányomat, akkor úgy orrba verlek, hogy beszarsz. Világos? Figyelem az őszes kecskeszakállat, és félelmetesnek találom. Azt kérdeztem, hogy világos?

Lajosbá már a szöveges feladatot írta fel a táblára. Na, mi van, ne ácsorogj ott az ajtóban, mondta hátra sem nézve. Tanár úr, kérem, ez a szakállas bácsi ott kint azt mondta, hogy orrba fog engem verni. A beszarásról nem szóltam, mert azt úgysem hitték volna el. Lajosbá lassan felém fordult, és rám bökött a krétával. Jól van, most már elég legyen, ez egy pont neked való feladat. Lassan elindultam a tábla felé. A szemem sarkából láttam, hogy a Vadász Eszter rám kacsint.

KISS DÁVID

Préselt vadvirágok Szlovéniából

1.
Ük-ükapám nyomára
évekkel ezelőtt te akadtál
a maribori érseki könyvtárban:

*Werdnik
Maria, hajadon leány,
szolgáló a felső-stájerországi Judenburgban,
mikor betelének az ő szülésének napjai,
hazatére az alsó-stájerországi Pamečébe,
az ő szülőfalujába,
mely másképp Pametschnek neveztetik,
és szülé az ő elsőszülött fiát,
a törvénytelen Jakobot,
die decimaquinte mensis Julii
anno Domini ezernyolcszázhatvanhárom.*

Mindaddig csak a halálában voltam bizonyos,
– és kicsit abban, hogy élt is –,
de te kezdetet adtál a mesének.

2.
Maribortól követtük vissza
a folyót, amíg lehet:
északra, párás völgyön át,
nyugatra, Dravogradig.
A duzzasztógáttól délre
értünk el a vidékre, ahol utoljára
legalább vagy másfél száz éve,
de veled együtt még soha:

*Župnijska cerkev Svetega Jakoba,
épült születése után két évvel;*

az első templomból csak a kapu maradt,
a régi sírokat is felszámolták már,
és széjjelszórták a hegyen a csontokat –
rohantam, mielőtt végképp késő,
hogy begyűjtsem a belőlük sarjadt virágokat.

Szótlanul néztél – nem untad,
bár különösképpen nem is izgatott,
csak büszke voltál rá,
hogy ük-ükapám nyomára
két évvel korábban
te akadtál
a maribori érseki könyvtárban.

Bámultuk egymást:
te megtagadott hun őszödet láttad bennem,
rám Werdnik Jakob nézett vissza a szemedben –
egyenlők voltunk,
egyszerre szerettük és gyűlöltük
egymásban a szlovént és a magyart.

3.
Mostanra viszont egyikőtök sincs.
Ugyanannyi maradt utálatok a családi krónikában:

idegen hangzású nevek és préselt vadvirágok.

Neowise

Három éjszakába telt,
mire a Nagy Medve alatt
megláttam sápadt fényedet.

Ott voltál végig Vodice felett,
de elvakított a város
és más égi tünemények:
a Jupiter, a Szaturnusz
és a túl lassan fogyó Hold.

Most, hogy a primošteni sötétben
felismertem végre tiszta lényedet,
már messze jársz és tovább távolodsz.

Mikor visszatérsz,
hatezer-hétszázhatvanhat év múltán
én már nem leszek.

Velem együtt tűnik el hiányod.

Harmadik hullám

Az első évben még sokszor
álmodtam kettőnkéről: nyár van,
és a tengerhez tartunk újra.
Te vezetsz. Én egy versen agyalok,
de végül nem írom meg soha.
A Zlatna kolekciját hallgatjuk –
romantikus horvát sanzonok
némi turbófolk-beütéssel.

Nosztalgia ébred bennünk,
dicsőnek vágyott múltjaink iránt.
Ösztönös rivalizálás:
*Az én birodalmam
különb volt bármely birodalomnál,
eszményi, szép és igaz,
– gondoljuk ugyanazt mindketten –
főleg a tiédnél volt különb.*

Amíg Jugoszlávián át vezeted a kocsit,
a Monarchiát látom az anyósülésről.
Erre mondják, hogy párhuzamos világok.

A második évben már
azt álmodom, hogy egyedül ülök
a tengerparton: megint nyár van,
próbálok elképzelni a karantént
a kollégiumi szobádban,

és a maribori utcákat a boltzár idején.
Vajon elvitelre is élvezhető a reggeli
a Lesnina áruházban?

Látom, ahogy visszahúzódik a tenger,
és a helyén hamis megnyugvás önti el
a primoštenti partokat.

A kempingben, a kabócás fák alatt
ott pihen egész Közép-Európa,
és a betonozott strandon
együtt pancsol Tito minden népe.
Összesimuló idősíkok. Közös birodalom.

Ó, mennyivel szebben hangozna:
a pandémia szakított el minket egymástól!
Átmeneti korlátozások és lezárt határok,
nem pedig a puszta félelem attól,
hogyan mit hozhat számunkra a jövő.

Most már álmomban sem vagy velem.
A szemem előtt zajlott le az egész:
szép lassan visszahúzódtok a hiányod,
és előbukkant a fuldokló tengerfenék.
De hamarosan visszatér a víz,
és fogalmam sincs, mihez kezdjek,
ha átcsap felettem a harmadik hullám.

Óraátállítás

Március 29-e
éjjeli 1 óra 59 perc.

A kerületben
ilyentájt lomtanítás lenne.
De a város most
színtelen, szagtalan.
Tiszta.

Március 29-e
hajnali 3 óra 00 perc.

Most veszítettünk el egy órát.

*

Az áradó folyón
cirkálórajként sodródik délre
az uszadékfák köré gyűlt hulladék.

A téren
vörös és kék falkákba verődve
várnak az ételfutárok.
Hátukat, mint hullópáncél,
húzza a hőtartó szállítódoboz.

A körúton
utasok nélkül futja végtelen
menetét az éjszakai járat.

*

Október 25-e
hajnali 2 óra 59 perc.

Az utcákon
kupacokba hányva
elmúló életünk évtizedes tárgyai.
Újra van szaga a szemétnek.

Október 25-e
éjjeli 2 óra 00 perc.

Most nyertünk egy kis időt,
talán utoljára.

*

A villamosmegállóban
rémülten kattog egy hirdetőtábla.
Két felvillanás között, félúton
megakadt a rendszer.

Az aluljáróban
a tavalyi újévi koncertet ajánlják
halkuló plakátok.

A járda aszfaltja
egy kipusztult őszállat bőre.
Pocsolyába fagyott maszkok felett
rian a jég.

*

Március 28-a
éjjeli 1 óra 59 perc.

A templom előtt
hamuszürke tollkupac őrzi
egy nyest és egy galamb
párharcának emlékét.

Március 28-a
hajnali 3 óra 00 perc.

Most veszítettünk el egy évet.

NÉMETH ZOLTÁN

Fáraók

Ninetjer

Az autónak a szíve kiesett.
Meztelenül az aszfaltra.

Sír az ablakom,
csurognak könnyei.
Jaj, ne sírj ablak!

A szemével belülről nézte a saját koponyáját,
és a lábával kitapogatta lábizmaiban
a futást
és a kerekeket.

Mind hegyesszögű volt,
alkalmatlan arra,
amire a szó vonatkozott.

Szemerkheth

Mert ez az idegenség
Az elveszített anya idegensége.
Ahogy Szemerkheth írja,
a szárny alatt meghúzódhat a repülés
és a repülés ideája is.
Volt elég tej eldönteni
A világot,
De mi mégis a hús után vetettük magunkat.
Építsünk tehát piramisokat,
Földből kiálló női melleket,
Anyánk mellét.
Amelyet isten a szájába vesz,
És tápláljuk őt.

Az ő Fej nélküli kezét.
Köldök nélküli Száját.

Has nélküli Fej.
A kézfeje.

Szeneferka

A fiamat eleve múmiának szültem

A Bogár nagyszerűen teljesített
Pontosan azt csinálta, amire megteremtették

A kő nagyszerűen teljesített...

Az ember...

A megkövesedett gondolatok
Úgy gurultak szerteszét
Mint

Betonzott arc
A Keréknyom szíve dobog
A fejszekoponya mögött

Egy céltalan kéz
Nem markol kalapácsot
Tollként

Menkauré

Minden jel arra mutatott,
Magányos fáraóról van szó,
De a rendeleteinek stilsztikája
Arra utal, hogy
Számos felesége és gyermekei
Társaságában töltötte életét:
„acélos tekintetű homokvihar”,
„Mézédes hangú fecskék tánca”,
„Virágszirom láncában nászt ül a béke”.

NÉMETH GÁBOR DÁVID

Jólfésült

Valaki suttogni kezdett a családban,
évtizedekkel ezelőtt, azóta hallani a sercegést
a háttérben. Mintha otthagytak volna
egy fésűt valaki hajában, ami engem fésül
idegesen csendessé. A fogak aknákat kaparnak a fejbőrbe:
víztelenített, téliesített rögeszméket.
Házon kívül neveljük, savanyítjuk a múltat,
ismerős, torzan tükröző üvegekben,
körültük kötözött húsok,
köztük a szív, mint öregedő artista,
cinkosan dörgölődzik a kötélhez.

Családfa helyett családfésű, hallgatólagos mezsgyék a fejben.
Megtanultunk határokon táncolni, félrenézve
tapogatni idényfélelmeket, és gyönyörködni a vadságban.
Aki bármit elfelejt, azt megharapjuk,
aki bármit szóvá tesz, azt megfésüljük,
csak a miheztartás végett.

PINTÉR SÁNDOR

Tetthely

Álom-meghajtott testpapír.
Tinta és toll a meredély.
Mit derít fel, ha kiderül?
Úgy a bűntény, miként az éj.

Bozót a szívben. A folyó.
A víz a testbe beleég.
Vallatólámpák! Kiderül?
Mint a helyszín, vagy mint az ég.

Világvak halott-szakadék.
A csobbanás a tett helyén.
Megnyílik bár, de szűk az Úr.
Nem csusszan át rajta az én.

Korlát. Vélt bűnök. Vastraverz.
Az elme tudja végzetét.
Mi kiderült, most beborul.
Hínár-mély. Szivárvány-sötét.

RÓZSA BOGLÁRKA

akkor sem

érdes betont ér izzadt hátunk
az ég felettünk pont eléggé
csillagos

nem megyünk be táncolni
mintákat alkotunk
és fényeket számolunk

kit érdekel van-e benn
szúnyog
szemek csukódnak és
nyitódnak tücsökzajra

ha egyedül lennénk
és a szomszéd kisfiú sem menne
napi kétszer fel és le a dombon
az elektromos autóján

akkor sem lenne kevésbé
meleg itt kinn
és jéghideg ott fenn az űrben

Szirtes János: Derűre derű

BAJUSZ ORSOLYA

*A művészet kortárs kihívása*¹

Esszémben egy kihívásra fókuszálok: művészet intézményen kívül. Tágabban művészet és politika egybeolvadása. Nem látok a jövőbe, nem tudom mi lesz, ezért a saját szakterületemmel kapcsolatban írom le, minek látom az értelmét, és ezen keresztül reflektálok az elmúlt két évre.

A járvány vagy inkább a járvány kapcsán történő tömegmanipuláció és tömegpszichózis, az államokat sakkban tartó biohatalmi lobbik zsarnokoskodása megmutatta, hogy mi történik, ha vakon bízunk korrupt szakértőkben, ha hagyjuk, hogy a „tudományra” hivatkozva zsaroljanak. Milyen egy lezárt, sterilizált világ. Azt, hogy a pszichopátia létező dolog. Az oltatlanok megbélyegzése marketingeszköz volt,² a vírust laboratóriumban csinálták, sőt, egy a Moderna által 2016-ban szabadalmaztatott fehérjeszekvencia van benne,³ a maszkhordás nem evidenciaalapú intézkedés,⁴ a lezárások nem állították meg a covidot,⁵ az oltottak is elkapják és terjesztik a vírust.

‘Járvány után’ helyett inkább háború utánról beszélnék, mert ami a covid kapcsán történt, egy háború volt. Vaskori háború helyett szilíciumkori háború. Biohatalmi alapú átrendeződés, globális értékláncok elszakadása. Tágabb folyamatok részeként, de átrendeződik a média és a kulturális szféra is: print helyett online, művészek helyett aktivisták.

A print média neked volt termék, az online média téged ad el. A művészek új dolgokat hoznak létre, teret kreálnak tapasztalásnak és érzésnek, az aktivisták példát mutatnak, hogyan kell megélni valamit. Kreativitás, kultúra helyett a moralitás a disztignálódás terepe, vagyis moralitásdrámák az erkölcs nevében, de minden erkölcsi határt áthágyva. Társadalmi szinten a vallásháborúk korát idéző kollektív pszichózis. Új inkvizíció, a cancel culture. Ami egyébként kartellezés, és nemcsak undorító, hanem versenyellenes. Morális keretbe terelnek érdekellentétet, hálózatban szerepeket leosztva támadnak egyet.

¹ The project is co-financed by the Governments of Czechia, Hungary, Poland and Slovakia through Visegrad Grants from International Visegrad Fund. The mission of the fund is to advance ideas for sustainable regional cooperation in Central Europe. This publication is the part of the project “RETURN TO THE FUTURE – art, culture and new media in Central Europe after the pandemic”. / A projekt a cseh, a lengyel, a magyar és a szlovák kormány közös támogatásával jött létre a Nemzetközi Visegrádi Alap pályázata keretében. Az Alap küldetése az, hogy elősegítse a fenntartható regionális együttműködés eszméit Közép-Európában. A fenti közlés a „Viszsa a jövőbe – művészet, kultúra és új média a Közép-Európában a világjárvány után” című projektum része.

² https://nakedemperor.substack.com/p/why-anger-towards-the-unvaccinated?fbclid=IwAR1AtoVUxBnn_6CIAEY94S_s1EKJ2P6DWb3chqL258QIdiArsLWZGFli7gw

³ <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fviro.2022.834808/full>

⁴ <https://swprs.org/face-masks-evidence/>

⁵ <https://www.washingtonpolicy.org/publications/detail/comprehensive-research-finds-that-lockdowns-dont-work>

Az egész hiányból fakad: nincs jövő, nincs lelkesedés. A hiány mellett érdek: máshol tart a tudomány, mint ami a politikai és gazdasági lobbik érdeke. Lehet, hogy azért kellett az egész világot egy vírussal karanténba terelni és lezárni, mert az addigi működése fenntarthatatlan volt – és azért lehetett ezt megtenni ilyen sokáig, mert sokan nem találtak okot kimenni a karanténból.

A modernitás horizontja a jövő VOLT, és nincs jövő. Lineáris idő van előre, de nincs jövőkép a horizonton.

A test belseje az új horizont (keresd a vírust, nézgesd a dns-t) vagy a hipertér. Az UFO-leleplezések kapcsán az volt az első gondolatom, hogy miért nem tör ki a tömegpánik? Mert már kitört, csak maszkkal befogják az emberek száját, és kitiltják őket az utcáról.

Ez már nem egy racionális, szekuláris világ, és ezért amit művészetnek nevezünk eddig – és ami az újkor óta létezik egyáltalán – nem létezhet úgy, ahogy eddig.

Az eddigi művészet egy mix volt: voltak benne antik és keleti kultuszok elemei, egyszerre formalizmusokkal és modernizmussal. Ahogy megszólalt, egyszerre lehetett logos, pathos, ethos. Elmondta, elmutogatta, tudatta, mi van a világban, hogyan működik a világ, hogyan élj a világban, és közben jöttek az érzések. Nemcsak a jelölt volt leválasztva a jelölőről, hanem mindezek egyszerre érzést közvetítettek. Érzés volt leválasztva közvetlen tapasztalásról, aztán már minden csak diskurzus maradt és reprezentáció. A kritikai nyelv pedig zsonglőrködött a tőkékkel, mintha absztrakciók adottan léteznének. Nem lehetett igazán energiáról és érzésről beszélni. A kritikai nyelv elrejtette ezt a szintet. Talán a kritika műfaja se élt igazán: valami félfeudális modell szerint kifejezték az emberek a hűségüket írott formában vagy digitális szimbólumokkal.

A nincs jövő helyett azt kellett volna írnom: nincs progresszió. Jövő mindig van, valami lesz, és nincs megírva előre, mi. Művészet is lesz. Mindig lesz érzés, ami nem talál keretet írásban és beszédben, mindig lesz tapasztalat, amit nem lehet elmondani, csak átadni vagy megmutatni. És mindig lesznek emberek, akik értik ezt a fajta közvetítést. Vannak sajátos karakterisztikái: nincs szintaxisa, közvetlenebbül dolgozza fel az agy, mint a szöveget. Bizalom kell hozzá, mert félreérthető. És mert újdonság, nem tudja az ember, ki hogyan fog reagálni.

A médiatechnológia megváltozásával az érzékelés, az információ befogadása is megváltozott. Magyarán senki nem nézeget képeket a falon. A művészet kikerült az intézményeken kívülre, és sokszor a piacon kívülre is, ha nincs tárgyasult produkuma.

Ettől még művészet marad. Azt látom a legnagyobb dilemmának, hogy nincs te-repe a művészetnek, mert nincsenek határok. A járvány teljesen világosan megmutatta, hogy igen, a média behazudik az arcodba, az NGO-szektor pedig kiterjesztett imperializmus. És a médiával és az NGO-ippal összeforrt a művészet (a művészet nem piacból finanszírozott szegmense) mint reprezentáció-ipar. Állami pénzek is vannak, pénz nélkül is van művészet, csak éppen ez egy hálózat. Együtt jártál velük iskolába, a rokonaid rokonai, együtt dolgoztál velük. És ráadásul a hálózatok kiterjesztésére embereket foglalkoztatnak („párbeszédet kezdeményezni”). Vannak,

akiknek az a munkája, hogy lincseljenek („érzékenyítés”). Sok a vámszedője a művészetnek.

Határt kellene nekik húzni. A művészek álljanak be politikai mozgalmakba, az 2013-ban volt. Ez legyen a múlt, és el is mondom, milyen volt, mivel sajnos politika és művészet összefonódását személyesen megtapasztaltam. Talán nem sajnos, azért nagy kaland volt. A történet dióhéjban az, hogyan tettek meg bűnbaknak azokat, akiknek sértettem az érdekeit, és akik kihasználtak, ‘részvételiség’, ‘feminizmus’ és hasonló címszavakkal hogyan várták tőlem, hogy szentként, sőt mártírként tűrjek, majd pedig ők hajszoltak csűrhébe verődve a legkegyetlenebbül. Főszerep korunk horrorjában. Nagyon metál volt. Az elismerés legmagasabb formája. Üldöztek, és ezzel követtek.

Régen (talán éppen 2013-ban) olyan lelkes és idealista voltam, hogy azt hittem, a feminizmus annak terepe, hogy a poszthumanizmus és a kritikai elméletek valami praxissá, megélt tapasztalattá váljanak, csak éppen volt egy nagy probléma: a „feminizmus”, amibe bekerültem, pártok és lobbik holdudvara volt.

Aztán a következő csavar az, hogy ki akart igazán kicsinálni. Nem, nem a NER. Voltak bírósági ügyek, cenzúra, fenyegetések, de semmi igazán extrém. Alapvetően ügyvédek leveleztek intézményekkel. Mindez egészen kiszámítható volt – amíg el nem követtem a „morális bűnt”, hogy kiröhögtem az identitárius dogmákat. Onnantól szabad préda voltam, és egyre eszkalálódott a helyzet. A történetek szintjén valójában abszurd és kicsinyes dolgokról van szó, de a dinamika pszichotikus volt: bűnbakképzés, a nekem ártók áldozatként pózolása, minden gátlás nélküli hazudozás, valóságátírás.⁶ Igen, többet kaptam azért, mert ellentmondtam identitárius dogmáknak, mint egy „abortusz reklámozásáért” cenzúrázott weboldalért vagy azért, hogy egy 30 m-es „anyaszomorító” feliratú molinóval felmáztunk a Várkert Bazár tetejére, és megtrollkodtuk a kormánypolitikusok és a világ vezető fundamentalistái világkongresszusát.

Volt még egy csavar: néhány „barátom” és „szövetségesem” szadistább és pszichotikusabb volt, mint az internet válogatott pöcegödreiből összeverődött lincselő csűrhe, mivel azt akarták, hogy mindezt szentként (vagy inkább lábtörlőként) viseljem, tehát ne veszélyeztessem a hálózatépítési törekvéseik és a feminista mozgalom (saját magának képzelt) morális fölényét. Volt, aki élvezte a hajszát – a vérszag igazibb volt, mint amit „kulturának” és „művészetnek” kellene képzelnünk belpesten.

A „művészet” számukra alapvetően a magakelletés rituáléinak terepét jelentette, ahol ezek az emberek „kulturális tőkét” szereznek (mindezt egyszerre a magyar neoavantgárd miszticista és szabadságra törekvő hagyományaival). Az egész közeg annyira tekintélyelvű volt (beágyazódva a régi pártállami nómenklátúra-hálózatok-

---

⁶ Nina Power idézve: „There are those people who – out of fear, a desire for simplicity, a need to bolster one’s own group standing or individual position – will think nothing of sacrificing another for a transgression, real or imputed. The internet especially allows for a ‘bloodless’ sacrifice, though we know the consequences can be real, material – job losses, the police knock on the door, social shunning, suicide. These reporters, information-gatherers, spies, inquisitors, paranoid interpreters, prosecutors and punishers are by definition on the side of the law and the police, perhaps even especially when they think they are not.” (<https://ninapower.net/2019/04/06/cancelled/>)

ba), hogy sokan azt gondolták a „kulturális tőke” egy objektíven létező valuta, amelyet megfelelő befektetéseken keresztül lehet megszerezni. A kritikai elméleteket a saját autoriter kognitív kereteikbe adaptálták, és szélsőséges szociálkonstruktivistákká váltak. Állandóan azt hallgattam, hogy „minden politika”, és azt hittem, ezt azt jelenti, hogy minden mögött működik ideológia. Nem, ez azt jelentette, hogy minden a hatalomért való törtetés. Találkoztam a „kritikai konstruktivistákkal”, akiktől Bruno Latour szeretett volna megóvni mindenkit: a társadalmi milió, ahol konszenzus van abban, hogy minden társadalmi kapcsolatot a hatalom strukturál, és a „társadalmi” nem más, mint a dominancia, a legitimáció, a fetiszizálás, az eldologi-asodás egymásra ható erőtere.

Azok az emberek, akik ebben a közegben voltak a legfőbb „aktivisták”, megpróbáltak művészként tetszelegni, de valójában nem voltak soha a helyi művészeti színtér részei, és attól függetlenül tűntek fel, eredendően pártokhoz kapcsolódva. Azok voltak, amik: lobbisták, ügynökök, akik eljátszották, hogy a tevékenységük politikán kívüli létszférák része. Feladatuk a politikai mozgósítás depolitizálása volt, és a kortárs művészet eszköztárát és diskurzusait erre a célra használták. Társadalmi munka és hasonló, erkölcsileg felsőbbrendű célok égisze alatt a naiv és lelkes embereket hálózatokba szervezték, és nyíltan erőforrásként kezelték. Például az Auróra ‘közösségi ház’ padjait egy intermédiás osztály ácsolta művésztelepen, egyetemi kreditért. Ebben a közösségi házban én az önkéntesek között 3 halálesetről tudok, és mind a három kapcsolódik a ‘közösséghez’. A művészet politikai eszközzé tételével művészeti iskolák, kreatív ipari munkák, kiállítások és házibulik után az embereket egy viperafészekbe dobták, politikai pártok holdudvarában sertepertelő, hataloméhes pszichopatákkal, lobbistákkal, a kommunista nómenklatúra örökösivel – és el kellett játszani, hogy sisterhood, barátok leszünk, és ment a prédikáció a párbeszédre és az együttműködésre! Mindez meglocsolva a budapesti belvároshoz illő mennyiségű alkohollal. A hatás kiszámítható volt – öngyilkosságok sora, megőrült emberek, pszichotikus és fojtogató társadalmi közeg.

De hogy lehet, hogy a tekintélyelvű, felfele nyaló, lefele taposó cselédmentalitásúak valaha is a kritikai elméletek vagy kortárs művészet közelébe kerültek? Azért, mert ingyen kapták meg, ami nekik nincs, és amire áhítoznak. Ingyen munkaerő, ingyen kreativitás! Roland Barthes is megmondta, hogy a szerző halott, tehát akár még te is lehetsz a szerző! Eljátszhatod, hogy több vagy, mint vagy. Ezek az emberek korábban engem arra használtak, hogy „kulturális tőkét szerezzenek”, a médiában szerepeljenek, kiállításmegnyitokon pávaskodjanak, turbózzák a CV-jük. A logika az volt, hogy a szerző meghalt (Roland Barthes: “La mort de l’auteur”) – tehát nyugodtan tegyél úgy, mintha a szerző te lennél. Bármely marketinges megmondaná, hogy ne vágj ingyen haját, én pedig sokkal értékesebb dolgokat csináltam ingyen: portfóliót, karriert, elismerést embereknek. Gyűlöltek érte. Nem ismernek nagylelkűséget, mivel nekik nincs mit adniuk, és utálni fognak azért, ami neked van, és amit naivan megosztasz. A kortárs művészet a szubjektivitás instrumentalizálásának eszköze. A lobbik és a belvárosi gonosz kislányok egyaránt úgy gondolták, hogy ez az emberek eszközként használatát jelenti – szabadrablást szociopatáknak. A gyakorlatban így néz ki művészet és politika összefonódása. Ha ész nélkül, mindenkivel hálózatot építünk.

A múltra szoktam gondolni, hogy az őseink elkergették az imperialisták szálláscsinalóit, sőt, az összes birodalmat (törököket, németeket, szovjeteket) innen, vagy legalább lázadtak ellenük. Az őseink mi vagyunk.

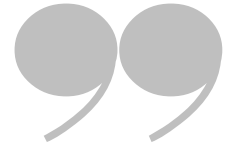
Nem diskurzus, nem reprezentáció, hanem testet öltött tudat. Az élet formái, megtestesült energia. Nem reprezentáció, nem identitás. Nem társadalmi interakciók szintjén létező, újramegteremtett és újramegteremtődő kódok összessége. A művészet is több ennél. Nem kell minden sóvár irigy libának értenie, és nem kell mindenkinek mindenben részt vennie. Ez egy sötét kor, és nem szociopatákkal kellene haverkodni, nyomorultakat tértétetni, hanem értelmet adni újra az életnek. Nem a legalacsonyabb közös nevezőhöz igazodni. Lerázni NGO-kat, lobbistákat, aktivistákat, és újra fontos dolgokkal foglalkozni. Fegyelmegessék egymást, hogyan kell domestossal mosni a paradicsomot, hova nem szabad maszk nélkül menni, hogyan kell jó embernek lenni, hogyan kell „kulturális tőkét szerezni”. Vannak emberek, akiktől ennyi telik, és ennyire van igényük. Egyébként zseniális ötlet volt, hogy tekintélyelvűek és szociopaták művészek lesznek 'részvételiségen' keresztül. Majd sokáig úgy tesznek, és akkor lesz bennük valami emberi. Voltak ilyen elméletek, hogy a szelf performatív, magyarul az vagy, akinek előadod magad. Nem jött be. Nem mindenki művész, és nem mindenki alkalmas művészeknek. Sőt, van, akiből gyűlöletet vált ki a szabadság, eredendően kontrollmániás, szadista, a hatalom érdekli, nem a művészet, az autonóm ember pedig fenyegetés neki. A teoretikusok, akik 2013-ban kitalálták, hogy álljanak be művészek politikai mozgalmakba, biztos nem láttak még ilyen embereket. Amíg közel nem kerültem a politikához, én sem, aztán a covid alatt mind előbújtak a büntető-fegyelmegző-parancsolgató bokraikból. A covid megmutatta, mennyi hatalommániás szociopata van, és milyen veszélyesek hálózatba tömörülve. Előtte viszonylagos bőségben és békében éltünk, és lett volna bárkinek lehetősége művészettel, kultúrával foglalkozni. Van, aki nem érti, és nem érdekli, csak annyit ment át, hogy 'kulturális tőke' (mintha adottan léteznének analitikus eszközök).

Egy poszthumán világban hálózatok vannak, és nincs visszaút a múltba. De azt megválogathatjuk, kivel akarunk egy hálózatban lenni, és meg is kell válogatnunk.

Összefoglalva, az autonóm művészetet tekintem a jövőnek, a politika és művészet erőltetése pedig legyen a múlt.

Szirtes János:Hűség

Két (vagy több) titokzatos Balassi-versről

Balassi Bálintnak az a két verse, ami mindmáig megfajított titkokat rejt, a 12. és 13. számot viseli a *Gyarmati Balassi Bálint énekei* (Szépirodalmi, 1986), a költő összes verseit felölelő kiadásban. Mivel e kiadás szövegmagyarázatai szerint a kötet első 66 versének sorrendjét maga Balassi határozta meg,¹ alább kifejtett hipotézisünk feltételez valamilyen, bár nem egészen pontos vagy következetes kronológiai sorrendet.

Az első, az ún. Balassi-strófában írt, „Lucretia énekére” énekelhető vers, bár részben Marullust követi, és mint annak utolsó versszaka mondja, a neolatin költő hatására íródott,² a legvidámabb Balassi-versek közé tartozik, erős életkedvet áraszt. Már kezdő mondatában a delelő tavasz szépségét festi: „Szélyvel tündöklenni nem ládd-é ez földet / gyönyörű virágokkal?” Mint Marullusnál, itt is táncoló ifjak és leányok ünneplik a természet megújulását, mind „vígan laknak”. Igaz, míg Michael Marullus versében május elsejével ünneplik a tavaszt, Balassinál a táj leírása valamivel későbbre, inkább Pünkösöd idejére emlékeztet. Ugyanakkor a vers harmadik versszakából megtudjuk, az ünnep okozója Cupido, aki „szerelmes táncokban kinek-kinek adván / kezére szép mátkáját”.³ Itt Balassi már eltért az „Ad Maximilium Rhallum” szerzőjétől, mivel ez a két sor esküvőre utal, és ha hihetünk a fennmaradt meghívónak, éppen 1582. május hatodikán adta férjhez két hűgát Bánffy Jánoshoz és Forgách Mihályhoz.⁴ Ez a vidámságra jó okot adó kettős esküvő azonban súlyos anyagi áldozatokkal járhatott: Balassi egymás után két kölcsönt vett föl, az egyiket Losonczy Annától, a másikat meg nagybátyjától, Balassa Andrásztól.⁵

De nézzük a „Szélyvel tündöklenni...” folytatását. A negyedik versszakban Balassi Bálint „jó vitéz társához” fordul, akivel együtt ünnepel, mint az a szövegből kiviláglik, alighanem esküvőt, egyébként aligha ihatna „jó borokat aranyas pohárból”. Marullus versében csak arra hívja fel társát, mulassanak együtt, feledjék a menekült-

¹ *Gyarmati Balassi Bálint énekei*, szerk. Kőszeghy Péter és Szabó Géza, Szépirodalmi, Budapest, 1986, 267.

² Balassi tehát ismerte az *Euryalus és Lucretia* című széphistória magyar változatát, amit 1577-ben Sárospatakon fordított le a magát meg nem nevező szerző, valószínűleg a latinul kitűnően tudó és talán olaszul is értő Paksi Mihály.

³ *Gyarmati Balassi Bálint énekei*, 37.

⁴ *Balassi Bálint összes művei II.*, szerk. Eckhardt Sándor, Akadémiai, Budapest, 1955, 150. (Szentmártoni Szabó Géza regesztája alapján idézem.)

⁵ Eckhardt Sándor: *Balassi-tanulmányok*, Akadémiai, Budapest, 1972, 41–42.

⁶ Tóth Tünde: *Balassi és a neolatin szerelmi költészet* [2. melléklet: A neolatin szerelmes versek, 1. Fordítások], (PhD-értekezés) Készült a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetében és az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Magyar Irodalomtörténeti Intézete Doktor Iskolájának Reneszánszkutatások Posztgraduális Központjában, Budapest, 1998. Elérhető: <http://magyar-irodalom.elte.hu/gepesk/bbom/tanulm/tunde5.htm#e1>

sors gondjait.⁶ Balassi azonban tovább megy, ezzel a pár, Marullustól teljesen eltérő sorral: „Aggasztaló bánat, búszerző szerelem / távol legyen mitőlünk”.⁷

Olvasatomban ez a „búszerző szerelem” szinte kiugrik a versből. Nem vonatkozhat Losonczy Annára, akivel annak kölcsöne miatt most éppen szigorúan anyagi természetű a kapcsolat. Vonatkozhat viszont a versfőben deklarált személy nevére: „Susannám”. Ilyen fajta akrosztikon, ahol a költő saját birtokos jelét teszi a név végére, elég ritka Balassinál: egyszer későbbi feleségét, Dobó Krisztinát, egyszer meg a szakirodalomban teljesen ismeretlen Morgai Katát tiszteli meg vele a költő.⁸ Vajon ki lehet ez a „Susanna”? Kőszeghy Péter csakúgy, mint e sorok írója, úgy véli, hogy Serédy Zsuzsanna, Balassi András gyámlánya, akit 16 évesen éppen 1582 decemberében adnak hozzá Janusz Ostrogski litván–lengyel herceghez.⁹

Nagyon valószínű tehát, hogy a „búszerző szerelem” okozója éppen a 16 éves, szép rokonlány, aki Balassi szeme láttára cseperedik fel Vágbesztercén, s aki – bár nincs vér szerinti kapcsolatban a költővel – mégis csak unokahúg, közeli rokon, de hosszabb távon teljesen elérhetően Bálint számára. Akinek korábbi jegyessége Dobó Jakabbal (ha igaz ez az egyetlen forrásból származó hír), arra utal, hogy anyja, Balassa Andrásné Mérey Anna őt eleve jobb „partinak” szánja, mint hogy egy közeli rokon, ráadásul bizonytalan jövedelmű egri hadnagyhoz adja. Nem tudjuk pontosan, mikor bukkan föl az a nemrégén katolizált, Balassi Bálinttal egykorú herceg, Janusz Ostrogski, akinek terveit bizonyára Báthori István lengyel király is támogatja, hogy megkérje Serédy Zsuzsanna kezét. Lehet, hogy feltűnése összefügg Mérey Anna betegségével, aki szeretné látni férjhez adva egyetlen jó egészségben felserdült lányát (másik lánya, Borbála, fiatalon meghalt), s aki 1583 júniusában már búcsút is mond a földi világnak. Mindenesetre a lengyel–magyar frigy rendkívüli gyorsasággal, már az eljegyzés után pár héttel létrejön, még úgy is, hogy a busás nászajándék – a többi közt Makovica vára – évekig tartó bonyodalmakat okoz, mert a magyar törvények szerint nem lehet olyan idegen a tulajdonosa, aki azt a király beleegyezése nélkül bírja.¹⁰ 1582 telén tehát Ostrogski herceg visszamegy Lengyelországba, viszi a szép Zsuzsannát, aki valamikor a következő év augusztus-szeptemberében meg is szüli első lányát, Eleonorát.

Arra, hogy Balassi „búszerző szerelme” Zsuzsanna volt, nincs közvetlen bizonyítékunk. De van egy másik, furcsán értelmetlen akrosztikonú (IME AV) verse, a 22. számú, „Byś ty wiedziała...” (Ha te tudnád...) nótajelzésű vers, „kit e násfa fölött küldött volt a szeretőjének, kire pellikán madár volt feljegyezve...” Az eddigi szakirodalom ezt Krusith Ilonára vonatkoztatta, ami csak azért furcsa, mert a „Krusith Ilona” akrosztikonú vers, ami a 23. számot viseli, tipikusan udvarló vers, a költő benne mindössze saját, Ilonával kapcsolatos érzelmeit, állítólagos „nagy szerelmét” festi.¹¹ A 22. számú viszont lengyel nótára készült (vajon miért?), és benne a költő

---

⁷ *Gyarmati Balassi Bálint énekei*, 37.

⁸ A 2., illetve 7. számú vers a fenti kiadásban.

⁹ Kőszeghy Péter: *Balassi Bálint*. Magyar Alkibiadesz, Balassi, Budapest, 2008, 230. és Gömöri György: Balassi Krakkóban – Kísérlet a Célia-rejtély megoldására, in *Kortárs* 2019/10, 75, lásd a 26. lábjegyzetet.

¹⁰ H. Lippomano jelentése a Vatikánnak, in *Magyar Országgyűlési Emlékek*, VII., 138.

¹¹ *Gyarmati Balassi Bálint énekei*, 61–62.

nemcsak hogy „szeretőjéről” (szerelmeséről) beszél, hanem egy eléggé árulkodó sorban ezt a lányt „életemnek kinyílt szép virágának” nevezi.¹² A Balassi-szakirodalom rámutat, hogy a Krusith-címerben, akár a versben, pelikán látható. Igen, csakhogy az van, drámaibb kontextusban, a Mérey-címerben is! Idézem a Mérey-lány, Serédy Zsuzsanna tarnowi sírfeliratából: „Trina Sagitta Lupi Dentes Pelicanus Amandus / Stemmata Sunt Stirpis Clara Susannae Tuae...”¹³ Lehet, hogy ezt a verset is a lengyel férjhez adott Balassa-gyámlány Zsuzsanna ihlette?

Visszatérve Serédy Zsuzsannához, vajon milyen lehetett a tizenhat éves lány lelkiállapota, amikor egy idegen férfi feleségeként elszakadt szülőföldjétől, jól ismert környezetétől, s talán azoktól a fiatal magyar férfiaktól, akik közül az egyik szerelmet vallott neki? Vajon pótolhatta-e mindezt a fiatal, Balassi Bálintra kicsit hasonlító férj gazdagsága és az esküvő utáni kezdeti gyöngédsége? Ezek megválaszolhatatlan kérdések, de figyelmünket ezért kell a fent tárgyalt Balassi-kötet 13. számú versének elemzésére fordítanunk.

Amennyire az akrosztikon alapján pontosítható a „Szélyvel tündökleni...” célszemélye, annyira homályos, kire utal a 13. számú vers alcíme: „Kit egy szép leány nevével szerzett”. A 10-6-10-6 szótagú, tíz strófából álló vers nótajelzése ismeretlen, s ami a célszemélyt illeti, a szakirodalom eddig még találgatásokba sem bocsátkozott. Pedig vannak a versben célzások, amelyek közelebb visznek az idegenbe szakadt lány kilétéhez. Fontosnak tartom, hogy itt nincsen szó politikai okokból történt „bujdosásról”. A versben olyan valaki beszél, aki akarata ellenére került idegen földre, hogyan, milyen körülmények között? Talán férjhez adták?

Ugyanakkor a vers első két sorát („Siralmas nékem idegen földön / már megnyomorodnom”) nem kell szó szerint vennünk. A költő erősen dramatizálja az idegen földön való „megnyomorodást”, ami nem jelent anyagi értelemben vett szegénységet, csupán „nagy bánatot” a szülőföldtől és a szerelmeitől való távollét miatt. Mindkettő jelen van már a vers második szakaszában? „Jutván eszemben, ott én mint éltem, / könyveimet hullatom”¹⁴ A könnyhullatáshoz az is hozzájárul, hogy a lány új környezete tudhat valamit régi szerelméről, mivel az ötödik versszakban ezt olvassuk: „De igen ritkán és bizontalan / hírt felőle hallok, / Akkor sem merem őtet kérdezniem, / Mint rab, csak hallgatok”. (Kiemelés tőlem.)¹⁵ Ezt a régies szavakkal kifejezett sort úgy értelmezem: „semmit sem merek róla kérdezni”. Új férje vagy rokonai ugyanakkor igyekeznek a lányt megvigasztalni, de az a vigasztalást ezzel utasítja vissza: „Nem kell arany lánc, sem penig víg tánc / nincs semmihez kedvem”.¹⁶

Dehát hol van ez az „idegen föld”, a fiatalasszony lakhelye? Biztosra vehetjük, hogy messze Észak-Magyarországtól, de egy hasonlat még további azonosításra ad lehetőséget: „Felejtett árva, itt, mint pusztába, / csak remete módra / Tengek, nem élek...”¹⁷ Hogyha a vers, ahogy gondoljuk, Serédy Zsuzsanna panasza Balassi szájába adva, akkor még az időpontot is pontosíthatjuk: 1583 nyarán Mérey Anna már nem él, tehát aki a versben beszél, már teljes árva. Ami pedig a „mint pusztába(n)”

¹² Gyarmati Balassi Bálint énekei, 61.

¹³ Idézi: Piotr Krakowski: *Studia renesansowe*, No.2, (1956), 268.

¹⁴ Gyarmati Balassi Bálint énekei, 39.

¹⁵ Gyarmati Balassi Bálint énekei, 40.

¹⁶ Uo.

¹⁷ Uo.

fordulatot illeti, az utalhat a Litvániai Nagyhercegség, pontosabban Volhynia végtelenek tűnő sztyeppéire, ahol hiányoznak mindazok a „mezők, hegyek, berkek, szép völgyek”, amiktől, éppúgy mint magyar szerelmesétől, a versben panaszkodó lánynak búcsút kellett vennie. Dubno, ahol Serédy Zsuzsanna az első években talán a legtöbb időt töltötte, közel ötszáz kilométerre van Krakótól, még messzebb Vágbesztercétől és Budamértől. Később, miután megszülte első lánygyermekét, úgy gondoljuk, Serédy Zsuzsanna több időt tölthetett a civilizáltabb, hajdani otthonához közelebb lévő Dél-Lengyelországban, de ez a vers, ha hipotézisünk helyes, még 1583-ban, Balassi Bálint rosszkedvében íródott. Ennél pontosabban nem utalhatott régi szerelmére, ha nem akart ujjat húzni nagybátyjával, és nem akarta saját későbbi házassági esélyeit elrontani.

Feltehetnénk a kérdést, vajon ez a vers teljesen csak költői invenció leleménye? Lehetséges, hogy ha – ahogy gondoljuk – valóban Serédy Zsuzsanna panasza, akkor az talán egy olyan elveszett levélen alapul, amit a fiatalasszony egészen biztosan megírt vagy édesanyjának, vagy (ha az „árva” hasonlatot figyelembe vesszük) valamelyik barátnőjének, aki aztán beszámolt róla az érintett Bálintnak? Talán egyetlen más magyar verset sem ismerünk a XVI. századból, amelyik a *honvágyat* ilyen pontosan, érzékletesen jelenítené meg, érzelmileg összekapcsolva azt egy elhagyott udvarló vagy szerelmes iránti vágyódással.

Befejezésül nem árt megjegyezni, 1583 mennyire szerencsétlen éve volt Balassi Bálintnak. Karrier-reményei megghiúsulni látszottak, és mintha teljesen szabadossá vált volna a nőekkel szembeni viselkedése: ez év pünkösd hétfőjére esik „országúti kalandja”, amikor is a zólyomi úton letámadja és kis híján szeretkezésre kényszeríti a Sommerné nevű csinos polgárasszony-özvegyet, amely ügy évekig tartó eljárást és vizsgálatot eredményez.¹⁸ De nem ez az egyetlen botránya ebben az évben: 1583 szeptemberében Balassi (bizonyára hasonló célból) megkergeti a mezőn a hajniki pap leányát – bár maga a lelkész nem tett feljelentést, a kínos és szégyenletes esetről Gloss Boldizsár, zólyomi bíró tudósít levelében.¹⁹ Más szóval ez év decemberéig, amíg meg nem hal Dobó Krisztina férje, Wárday Mihály, Bálint senkinek sem udvarol, még csak tervezni sem tervez házasságot, gyakran ivásba, mulatozásba menekül, ami nem egyszer feltűzeli alkalmi partnerek, hirtelen megkívánt nők iránti testi vágyait. Mindezek az adatok valószínűvé teszik, hogy összefüggés van a fent elemzett versek között, és bár közvetlen bizonyítékunk nincs rá, feltesszük, hogy a 12. számú 1582 május-júniusában, a 13. számú, női hangra stilizált panaszos vers pedig 1583 nyarán vagy őszén íródott.

---

¹⁸ Eckhardt Sándor: *Új fejezetek Balassi Bálint viharos életéből* (Irodalomtörténeti füzetek, 10. szám), Akadémiai, Budapest, 1957, 22.

¹⁹ Eckhardt Sándor: *Új fejezetek Balassi Bálint viharos életéből*, 40–41.

„Boldog vagyok, mert nagyon szenvedek”¹

EGY ADY-CIKLUS SZERELEMFELFOGÁSÁRÓL

Mint régen a régi, bús szeretők

Ady Endre szerelmi lírájának egyik meghatározó eleme, hogy a versszubjektum saját szerepét és megszólalásmódját a szerelmi líra valamely tradíciójához viszonyítva határozza meg. Ady életművén végigtekintve megállapítható, hogy ez egyszersmind az identitáskeresés eszköze is: éppen ezért a különböző pályaszakaszokban nagy mértékben eltérő lehet a szövegek irodalmi hagyományhoz fűződő viszonya. Ebből az aspektusból érdemes megvizsgálnunk Ady első áttörő sikerű kötetét, az *Új verseket*², és az utolsó, még a költő életében megjelent kötetét, *A halottak élén*.³ Az *Új versek* kötet első ciklusa, a *Léda asszony zsoldárjai* a költő korai szerelmes verseit gyűjti össze. Miközben a Léda-versek költői alapállása a klasszikus szerelmi líra tematikájára, megszólalásmódjára, szereplehetőségeire épít – mindezt közvetetten, a hagyományos viszonyok kifordításával teszi.⁴ *A halottak élén*ben is találunk olyan szerelmes ciklust, amely él az önkontextualizáció eszközével, és már címében is (*Ceruza-sorok Petrarca könyvéen*) a szerelmi líra egyik legnagyobb, hagyományteremtő alakját idézi meg. Míg a Léda-versekben a hagyománnyal való szembefordulást és a múlttal való szakítást tapasztaljuk, a *Ceruza-sorok* ciklus verseiben egyszerre figyelhetjük meg a petrarkai hagyományhoz való szándékos és erőteljes kapcsolódást, illetve a hagyomány újragondolását: „Így írtak a hajdani nem szeretettek, / Így írtak a régi, bús szeretők.”⁵

Régi epedések, régi torok

Bár Ady lírájának viszonya a tradícióval korántsem egyértelmű, a világháború élménye, a világrend felborulása látványosan irányítja a múlt felé a költő figyelmét. Az önreflexió, a saját identitás megfogalmazása egyre egyértelműbb célként jelenik meg a művekben, az őskeresés gesztusa⁶ ennek egyik igen látványos realizációja.

¹ A tanulmány a Tempevölgy könyvek „*Ha feltámadnak mind az álmok, / Ha fölkeresnek mind az árnyak*”: Egy életmű utóéletének első száz éve: Ady-tanulmányok (Balatonfüred, 2022) című kötetében lesz hamarosan olvasható.

² Ady Endre: *Új versek*, Pallas Irodalmi és Nyomdai R.-T. kiadása, Budapest, 1906.

³ Ady Endre: *A halottak élén*, Pallas Irodalmi és Nyomdai R.-T. kiadása, Budapest, 1918.

⁴ Herczeg Ákos: *Az intimitás titkai*. Ady Endre Léda asszony zsoldárainak margójára, in *Irodalmi Szemle* 2019/5, 6–19.

⁵ Ady Endre: *Ceruza-sorok Petrarca könyvéen*, in Uó: *A halottak élén*, 145.

⁶ Borbás Andrea: *Ady-sorok Petrarca könyvéen*, in *E nagy tivornyan – Történetek 1916 mikrotörténelméről*, szerk. Kappanyos András, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2017, 173–181.

Amint utaltunk rá, a *Ceruza-sorok* ciklusban az itáliai humanista, a koszorús költő – Petrarca jelenik meg példaképként; és bár Ady e tizenhárom verse felidézi a petrarkista hagyományokat, mégsem állíthatjuk teljes bizonyossággal, hogy a versek problémamentesen illeszkednének ebbe a diskurzusba. Úgy tűnik ugyanis, a „hagyománykeresés” során Ady nem közvetlenül nyúl vissza Petrarca költészetéhez, sokkal inkább a XX. század eleji Petrarca-értelmezésekből kiindulva formálja „saját ősvévé”; költészete így végső soron – önnön pozícióját is ezen konstruált múlt örököseként definiálva⁷ – saját előzményét is megalkotja.

„S mint a régi nagy szerelmesek,
Úgy gondolok az asszonyokra”⁸

Az említett Ady-ciklus és a petrarkai hagyomány viszonyának újragondolása aligha végezhető el el a szerelmi líra szereplehetőségeinek átnézése nélkül. A *Daloskönyv* verseinek beszédhelyzete három „szereplőt”, beszédpozíciót előfeltételez: a megszólaló szerelmes férfit, magát a Szerelmet (Ámort) és az imádott nőt;⁹ a legtöbb szonett – még Laura halála után is – erre a hármas felosztásra épül. Petrarca verseinek alapvető pozíciója a szerelmesek közötti hierarchia: az imádó alávetette az imádottnak; a legfontosabb tapasztalat pedig az áthidalhatatlan távolság, elérhetetlenség. Ady a *Ceruza-sorok* verseiben tulajdonképpen ezeket a jellemzőket relativizálja, modernizálja. A kommunikációs helyzet megmarad, a szereplők egymáshoz való viszonya azonban alapjaiban változik meg: ellentétben a *Daloskönyv*vel, ahol a megszólaló szerelmes Ámor segítségével jut el a szeretett nőig, Adynál a szerelmes a nők segítségével jut el a szerelem érzéséig. A szerepek viszonyainak felcserélése egyúttal a fókusz is megváltoztatja: míg Petrarcanál végcélként az imádott nő, Laura jelenik meg, addig Adynál a szerelmi érzés az, ami értelmet ad a szenvedésnek, és ihletül szolgál. Ezt támasztja alá az is, hogy a ciklus versei nem egy konkrét nőalakhoz vagy nőalakról szólnak, sokkal inkább a szerelmi érzés fundamentális dicsőítéseként, éltető erőként való imádásaként olvashatók.

„Szerelem, óh, uzsorás kölcsön,
Föl-fölesdeklő napjaimnak
Rosszkor érkezett drága rossza.”¹⁰

A fókuszváltás eredménye a megszólított nő beszédhelyzetének súlytalanná válása, ami felfogható egy, a női alak költői beszéd általi megteremttségére való reflexióként is.¹¹ A *Ceruza-sorok Petrarca könyvében* a szerelemkeresés ciklusa, mellyel tematikus kapcsolatba lép a *Vallomás a szerelemről* című ciklus, melyben – a kötet utolsó együtteseként – a megtalált szerelem versei kaptak helyet.

⁷ Vö. Borbás Andrea: *Ady-sorok Petrarca könyvében*, 173. és Fried István: *Csokonai és Csokonai közt – Ady Endre költészetfelfogásához*, in *Tanulmányok Ady Endréről*, szerk. Kabdebó Lóránt, Anonymus, Budapest, 66–79.

⁸ Ady Endre: *A nagy Híd*, in *Uő: A halottak élén*, 143.

⁹ Vö. Marco Santagata: *Bevezető Petrarca Daloskönyvéhez*, in *Irodalomtudományi Szemle* 50 (2004), I–II, 37–95, 66. és Remo Ceserani: „Petrarca”: *Egy költői ön-újraképzésből született név*, in *Irodalomtudományi Szemle* 50 (2004), I–II, 136–152.

¹⁰ Ady Endre: *Uzsorás kölcsönök váltója*, in *Uő: A halottak élén*, 148.

¹¹ Vö. Aposztrophé – 33. lábjegyzet

Óh, már beérem én, / Ha torkomon buknak a szavak

A halottak élén, Ady utolsó, még életében megjelent verseskötete, felettébb tudatos szerkesztés eredményeként jött létre.¹² A szerkesztési folyamatban nemcsak a költő, hanem Hatvany Lajos is aktívan részt vett, aki a szerzői jogokat már 1917-ben megvette.¹³ Kötetszerkesztési elvei nem mindig voltak azonosak Ady elképzeléseivel, Hatvany kezei közül mégis Ady Endre legjobban megkomponált verseskötete került ki – talán éppen a kiválogatott írások fölött folytatott hosszas viták és vívódás miatt.¹⁴ Hatvany célja egy minden szempontból reprezentatív kötet létrehozása volt, melyben a legutóbb megjelent kötet (*Ki látott engem?* – 1914) óta elkészült versek legjobbjai kaphatnak csak helyet,¹⁵ és amely így értelmezhető a világháború alatt keletkezett versek paradigmateremtő összefoglalásaként is.¹⁶

A halottak élén hasonló kötetkompozíciós elvek alapján működik, mint Ady korábbi kötetei: a versek ciklusokba rendezésével tematikus kompozíció jön létre.¹⁷ A ciklus ebben az esetben olyan szerkezeti egység, mely nagyobb, mint egy költemény, de kisebb, mint a kötet; a különböző versek közötti jelölt kohézió realizációja, melynek konvencionális jelölője a cikluscím. A kötet kilenc ciklusa összesen 125 verset tartalmaz. *A halottak élén* makrostruktúráját tekintve is hasonló a korábbiakhoz, hiszen prológgussal kezdődik (*Hát ahogyan a csodák jönnek*), mely a kötet tematikus súlypontjait tézis-versként fogalmazza meg. Benne egyfelől – a saját korában aktuális értelmezhetőség mentén – a világháború utáni kiábrándultság, tehetetlenség, de az ennek ellenére is tenni akarás feszülnek egymásnak. Másrészt – elvonatkoztatva a kérdés aktualitásától – a háború és a háborús traumák tematizálódnak: egyetemes emberi tapasztalatként antropológiai kérdéseket is felvet. Vezér Erzsébet szerint „Jóformán egyetlen témája a háború. A kilenc ciklusból hétben ez a domináns mondanivaló. Ezt variálja száz húron. Minden egyéb, szerelem, egyéni üldöztetések, harcok mind ennek vannak alárendelve, ennek az epizódjai.”¹⁸

Azáltal, hogy Ady és Hatvany ciklusokba rendezte a költeményeket, a kötet szerkezete is jelentéssé válik – folytatva az *Új versek* megjelenésével kezdődő költői törekvéseket; bár a kötet versanyaga tematikus szempontból meglehetősen heterogén, a ciklusok értelmezési lehetőségei egyértelműen túlmutatnak az egyes verseken.¹⁹ Az első ciklus, az *Ember az embertelenségben*, kiemelt helyet foglal el a kötetben belül. Versei az emberrontó háború képét járják körbe; az első vers (*Emlékezés egy nyár-éjszakára*) a háború kitörésének éjjelét örökíti meg, mely a kötet tematikájának felütésként is funkcionál. Az utolsó ciklusban (*Vallomás a szerelemről*) azonban már

¹² Ady modern kötetkompozíciójáról bővebben: Dancsecs Ildikó: *A modern kötetkompozíció. A kora modern magyar líra alakulástörténetéhez*, in *Irodalomismeret* 2 (2015), 29–46.

¹³ Kenyeres Zoltán: *Ady Endre*, Korona, Budapest, 1998, 81.

¹⁴ Vezér Erzsébet: *Ady Endre élete és pályája*, Seneca, Budapest, 1997, 334.

¹⁵ Kenyeres Zoltán: *Ady Endre*, 81.

¹⁶ Gintli Tibor: 7.3.1. *Ady Endre*, in *Magyar irodalom*, szerk. Gintli Tibor, Akadémiai, Budapest, 2015. [<https://mersz.hu/gintli-magyar-irodalom/> - utolsó elérés: 2022.02.12. 17:35]

¹⁷ Tverdota György: *Ciklusépítkezés a modern költészetben*, in *Irodalomtörténeti Közlemények* 104 (2000), 617–637.

¹⁸ Vezér Erzsébet: *Ady Endre élete és pályája*, 334–335.

¹⁹ Keresztury Dezső: *Utószó A halottak élén hasonmás kiadásához*, in Ady Endre: *A halottak élén*, Akadémiai, Budapest, 1977, o. n. {3. o.}

a Csinszka-versek kapnak helyet, a „meglelt boldogság”²⁰ versei. És bár az első és utolsó ciklus chiasztikus szerkezetbe rendeződik, ellentétes tartalmakat jelenítenek meg, közöttük mégis egyfajta egymás felé fordulást is felfedezhetünk.²¹

A *Ceruza-sorok Petrarca könyvéen* a kötet hetedik ciklusaként az *Ézsaiás könyvének margójára* ciklust követi, melyben „istenes versek” találhatóak. A *Ceruza-sorok Petrarca könyvéen* folytatja az előző ciklus által megkezdett szándékos ön-kontextualizációt, mely során explicit intertextuális kapcsolatot teremt saját maga és a múlt egy műve között. A múlt felidezésének funkciója a jelen értelmezése, a *volt* és *van* közötti esetleges párhuzamok felfedezésére való törekvés lehet. Ugyanakkor a *Ceruza-sorok Petrarca könyvéen* visszatér a személyes lírához: a lírai én E/1-ben szólal meg, ami ellenében áll az istenes versek közösségi modulációjával.

Itt az írás: nem legényes sorok

A *Ceruza-sorok Petrarca könyvéen* tizenhárom verset tartalmaz, egyel kevesebbet a petrarkai szonett sorainak számánál – a petrarkista hagyományokkal való tudatos szakítás a ciklus egészére is jellemző. A címadás módszere már önmagában is több értelmezési lehetőséget felvet: egyrészt magában hordozza a petrarkai hagyományhoz való kötődés látszatát – hiszen a *Dalokkönyv* mint megindító, ihletet adó képzet jelenik meg; ugyanakkor a Petrarca könyvének margójára való jegyzetelés nem más, mint az itáliai humanista verseinek hangsúlyozottan egyéni befogadásának, értelmezésének grafikus lenyomata. Az, hogy a cím megidézi Petrarcát, konkrét képzet-társításokat indukálhat az olvasóban; az így felkeltett elvárasi horizonttól azonban a szövegek nagyon is reflektáltak eltérnek. A ciklus mikroszerkezete hasonló szerkesztési elveken alapszik, mint a kötetkompozíció makroszerkezete: a ciklus első verse *A nagy Híd* prologusként funkcionál. Király István szerint, akinek a monográfiája²² máig is a legteljesebb képet adja az Ady-életműről, Ady kései szerelmi költészetének „egzisztenciális jellege”²³ szólal meg ebben a koránt sem kiemelkedő²⁴ versben. Király a látomásos vers kategóriája felől közelíti meg a verset, és amellet érvel, hogy bár a mű képi és gondolati síkjai nem képeznek látomásos egységet,²⁵ a vers központi motívuma, a *nagy Híd* mégis mindvégig befolyásolja az olvasót, amennyiben az élet kezdete és vége közötti út, a szerelem egzisztenciális jellegének megjelenítéseként válik olvashatóvá.²⁶ „Nem az egyes asszony volt a lényeges itt többé. Azok közül, ahogy a vers írta: »Egyik se volt kevesebb – És többet egyik sem ért«. A nagy Híd számított csak, az elvont nagybetűs érzés: maga a Szerelem.”²⁷

---

²⁰ Kenyeres Zoltán: *Ady Endre*, 82.

²¹ Uo.

²² Király István: *Intés az őrzőkhöz I-II.*, Szépirodalmi, Budapest, 1982.

²³ Király István: *Intés az őrzőkhöz – Ady Endre költészete a világháború éveiben II.*, Szépirodalmi, Budapest, 1982, 325.

²⁴ Király István: *Intés az őrzőkhöz*, 325–326.

²⁵ Uo.

²⁶ Király István: *Intés az őrzőkhöz*, 326.

²⁷ Uo.

„Ma nektek fogok gyónva gyónni,
Tegnap és mai nők
És talán holnapiak.”²⁸

A vers e három sorában érhető tetten az időközöttség, azaz a három idősík – a múlt, a jelen és a jövő összemosása, mely a ciklus egészére vonatkoztatható, ahogyan természetesen a bizonytalan jövő problematikája is felvetődik: a „ma nektek fogok [...] gyónni” szerkezet jelenre vonatkozó időhatározója mellett használt jövő idejű igealak nyelvi valósítja meg az idősíkok összemosását, egyben a jövőre tereli az olvasó figyelmét, melyet azonban a *talán* módosítószó teljesen elbizonytalanít. Nem egyedülálló eljárás ez Ady műveiben, ahogy arra Hansági Ágnes²⁹ és Herczeg Ákos³⁰ rávilágít, 1913 utáni verseinek meghatározó eleme az időben való idegenség tapasztalata.

A vers „gyónva gyónni” részletében a költő a figura etymologica alakzatát használva idézi fel az imádott nő isteni szférákba való emelésének gesztusát, mely – mint ismert – egyszersmind a *Daloskönyv* egyik fontos motívuma is. Persze az sem tagadható, hogy még ez a gesztus is csak a felszínen köti a verset Petrarca költeményeihez: a kép szorosabb vizsgálata kapcsán ugyancsak azt a tézist bizonyíthatjuk, hogy a megszólított nő Ady ezen ciklusában pusztán mint közvetítő jelenik meg, s nem – ahogy Petrarcanál – mint végcél. Hiszen a veresszobjektum nem imádkozik a nőkhöz, hanem gyónást végez. A nő, aki meghallgatja a gyónást, de ő maga nem isteni, egy olyan üres helyre kerül, ahol a személye teljesen és tökéletesen jellegtelen: egyetlen funkciója, hogy a szobjektum általa részesül az isteni kegyelemben. Vagyis a már korábban felvázolt hármás „szereposztásra”, a három beszédpozícióra vetítve akár azt is kijelenthetjük, ebben a struktúrában a nő elsősorban eszköz a Szerelem megéléséhez.

Ceruza-sorok Petrarca könyvében

Itt az írás: nem legényes sorok,
Régi epedések, régi torok
Búgása bőgött így ezelőtt,
Így írtak a hajdani nem szeretettek,
Így írtak a régi, bús szeretők.

Nem azért írok, hogy fordítsd felém
Fehér orcád. Óh, már beérem én,
Ha torkomon buknak a szavak
S szám kérdeni, kérni se, mást sohse merne,
Mint a sírást és sírni talán szabad.

²⁸ Ady Endre: *A nagy Híd*

²⁹ Hansági Ágnes: *Emlékezet, idő, identitás*. A temporális idegenség tapasztalata a romantika és a modernség korszakküszöbének értelmezésében, in *Identitás és kulturális idegenség*, szerk. Bedanics Gábor, Kékesi Zoltán, Kulcsár Szabó Ernő, Osiris, Budapest, 2003, 107–122.

³⁰ Herczeg Ákos: *Emlékezet, percepció, identifikáció* (A hosszú hársfa-sor, A föltámadás szomorúsága), in *Uő: Visszatérés a nyelvbe. Én-konfigurációk* Ady Endre költészetében, Alföld Alapítvány, Debrecen, 2021, 331–343.

Boldog vagyok, mert nagyon szenvedek,
Boldog vagyok: érted vagyok beteg,
Halálra szánt, mint rég ezelőtt,
Mint régen a hajdani nem szeretettek,
Mint régen a régi, bús szeretők.

A ciklus címadó verse, a *Ceruza-sorok Petrarca könyvé*n, kiemelt helyet foglal el a versek között, igyekszik azt a szerelemfilozófiai keretet bővíteni, melyet *A nagy Híd* megalapozott, és melyben a ciklus többi verse is értelmezendő. A vers három ötso-ros versszakból áll (újabb formai szembeszegülésként érthető, hogy egy sorral hosszabb, mint a petrarcai szonettek); rímképlete a a b c b. Már első sorában erős önreflexív gesztusként jelenik meg az „Itt az írás” részlet, mely intertextuális kapcsolatra lép egyrészt Kölcsey Ferenc *Vanitatum Vanitas* című filozofikus költeményével – a két vers között elsősorban a megszólalás modulációja létesít kapcsolatot, mindkét esetben abba a filozófiai keretbe nyerünk bepillantást, melyben a versszubjektum létezik; másrészt emlékezetünkbe hívja *Szent Ágoston vallomásai*³¹ 8. könyvének XII. fejezetének részletét: *Tolle, lege!* Az önreflexió végigvonul Ady versén: a szöveg több ponton is utal saját magára, illetve önnön megírásának folyamatára – ez nyelvi szempontból általában deiktikus elemekkel valósul meg: „itt az írás”, „így írtak”, „nem azért írok”. A metatextualitás is fontos eleme a szövegnek: az írás tevékenységétől eljutunk a megalkotott szövegig (tehát a *Ceruza-sorok Petrarca könyvé*n című versig), majd egészen a vers írójához is, aki versszubjektumként csak a második versszakban realizálódik.

Az első versszak meghatározó hangalakzata az alliteráció („itt az írás, régi... régi, bűgása bőgött, így írtak”). A második és harmadik sor közötti soráthajlás egy szemantikai többértelműsége hívja fel a figyelmet; a részlet grammatikai struktúrája és a ‘torok’ szót érintő homonímia teszi lehetővé a többféle olvasatot: egyrészt „Itt az írás: nem legényes sorok, / Régi epedések, régi torok” – ez esetben a ‘tor’ szó többes száma jelenhet meg, mely összhangban állna az epedések többes számával; másrészt a „Régi epedések, régi torok / Bűgása bőgött így ezelőtt” tagolással a ‘torok’ mint hangképző szerv kerülhet az értelmezés homlokerébe. Az első sor végén álló ‘sorok’ hívórim párja lenne ekkor a ‘torok’ – mindkettő az alkotáshoz, emberi önkifejezéshez kapcsoló fogalom, ugyanakkor megfigyelhető a mediális váltás. Ebben az olvasatban a ‘torok’ mint az emberi hangképzés szerve lényegétől megfosztottan csak állatias bőgésre alkalmas. A második sor végén a vessző hiánya szintaktikai szempontból ez utóbbi tagolást támasztja alá. A versszakban megjelenik az Ők, a régi szerelmesek pozíciója a kommunikációs helyzetben. Ők a múlthoz kapcsolódó, lényegüktől megfosztott („nem szeretett”) szeretők, akik a viszonzatlan érzések miatt aszimmetrikus szerelmi pozícióba kerülnek.

Először csak a második versszakban konstruálódik meg az Én beszédpozíciója, mely a megszólaló versszubjektum realizációja. A lírai én teljesen ellentétes pozíciót vesz fel a petrarkai hagyományba illeszkedő Ők-höz képest. Míg az első versszak-

³¹ Szent Ágoston *vallomásai*, ford. dr. Vass József, Szent István Társulat, Budapest, 1995. Szent Ágoston felidézése a ciklus időkezelésének, a három idősík egybemosásának szempontjából is nagyon érdekes, hiszen az idő hármass felosztása is Szent Ágoston nevéhez fűződik. Vö. 11. könyv, XX. fejezet – *A háromféle idő magyarázata*, in Szent Ágoston *vallomásai*, i.m.

ban a mutató névmások használata miatt valamilyen hagyományba való bekapcsolódást feltételezünk („így írtak a hajdani nem szeretettek”), sorsközösséget a jelen vers szubjektuma és a hajdani nem szeretettek között; addig a második versszak már az említett hagyománytól való eltávolodást, elfordulást fogalmazza meg („Nem azért írok”), visszavonva ezzel az első versszak által megalkotott vershelyzetet és megszólalásmódot. A továbbiakban a sírás, betegség, halál negatív képzetei kapcsolódnak a szerelem fogalmához – „Boldog vagyok, mert nagyon szenvedek, / Boldog vagyok: érted vagyok beteg”: a versszubjektum az acumen retorikai alakzatát³² használva emeli ki a két testi tapasztalat összevonásának abszurditását. A szintén ebben a versszakban, aposztrophé³³ által megkonstruált Te a kérés, kérdés petrarkisista aktusának³⁴ megtagadása kapcsán jelenik meg. Az odafordulás éppen ebben a tagadásban ölt testet. Az is figyelemre méltó, hogy ebből a helyzetből az alkotás mutat valamifajta kiutat („Óh, már beérem én, / Ha torkomon buknak a szavak”³⁵); a torok szó összekötő kapocsként funkcionál, közelíti az Én és Ők beszédpozícióját, előkészítve ezek összeolvadását a harmadik versszakban. A vers fókuszában, ellentétben a petrarkai hagyományba illeszkedő művekkel, nem a megszólaló és a megszólított viszonya tematizálódik, sokkal inkább a jelen megszólalója és a múlt megszólalói közötti párbeszéd áll a fókuszban. Az Én végül önnön megszólalói pozícióját az Ők beszédével azonosítja, feloldva ezzel az Én és Ők, a jelen és múlt távolságát.

Tegnap és mai nők / És talán holnapiak

A ciklus egyik legérdekesebb aspektusa a versekben megjelenített nőalakok és a cikluscím által evokált petrarkai hagyomány kapcsolata. A *Ceruza-sorok Petrarca könyvéen* ciklus nem köthető egyetlen ihlető múzsához,³⁶ ebből adódóan nem beszélhetünk egységes nőképről sem: azt azonban megállapíthatjuk, hogy a versek többségében megjelenő nőalak távol áll Petrarca Laurájától. Nem csak arról van szó, hogy Ady a verseket különböző múzsákhoz írta; bizonyos versekben – a versszubjektum életére visszatekintve – egyszerre több asszony is megjelenik: „Tegnap és mai nők /

³² Aczél Petra: *Logikus ellentmondás – szónoki tűz. Az elme alakzata, in Retorika*, szerk. Adamik Tamás, A. Jászó Anna, Aczél Petra, Osiris, Budapest, 2004, 318–320.

³³ Az aposztrophé a lírai megszólalás egyik alapeleme. A versszubjektum a megszólítotthoz való odafordulás által megteremteti a Te kommunikációs pozícióját, melyből a versszubjektum beszédpozíciója is eredeztethető. Vö. Jonathan Culler: *Apostrophe*, in Uő: *The Pursuit of Signs. Semiotics, Literature, Deconstruction*, Cornell University Press, Ithaca, 1981.

³⁴ Performatív gesztusként értelmezve az ima Másikhoz való odafordulásában a megszólaló szubjektum meghallgattatásba vetett bizalma realizálódik. Vö. Lőrincz Csongor: *Ima, vers, performativitás*, in *Alföld* 2006/11, 44–68. Bár a vers második versszakában megtörténik az odafordulás, a lírai ént elhatárolódik az ima proleptikus vonásától, tehát egy kérés megfogalmazásától.

³⁵ „A performativitást [...] sem az ima, sem a vers esetében nem előfeltételezhetjük teljes bizonyossággal” – *Uo.* 47. – A lírai én az idézett verssorban a megszólalás performatív sikerelenségével vet számot.

³⁶ A címadó *Ceruza-sorok Petrarca könyvéen* című verset például egy Mylitta műzsanevet viselő asszonyhoz írta Ady, akinek az 1914-ben megjelent *Ki látott engem?* című kötetében egy egész ciklust szentelt. A Mylitta-versekről lásd bővebben: Schweitzer Pál: *Ady és Mylitta*, in *Irodalomtörténet* 77 (1996), 3–4., 328–357. és Schweitzer Pál: *Ady és Mylitta kapcsolata. Mű és élmény kapcsolata egy szerelem harminc versében*, Argumentum, Budapest, 2000.

És talán holnapiak.”³⁷; „Síró szerelmek gyötrő útja, / Nem látom még mindig a véged”.³⁸ A nők sokasága által fogalmazódik meg súlytalanságuk, ahogy sorban követik egymást: „Egyik se volt kevesebb / És többet egyik sem ért.”³⁹ – az anonimitás kovácsolja egységbe a volt szerelmek e csoportját. A központi nőalak hiánya megakadályozza a narratív értelmezés lehetőségét; ami Petrarca *Daloskönyvében* a Laura személye mentén való szerveződés miatt működhetett. Az itáliai humanista versei között az ihlető múzsa személye teremti meg a kohéziót – ennek funkcióját Ady ciklusában, egyetlen múzsa hiányában, a Szerelem érzése veszi át.

Petrarcánál a „vágy azért őrizte meg erejét, mert kielégítetlen maradt”,⁴⁰ ez lényegében a petrarkista paradoxon: „Míg a petrarkista költő helyzetének alapvető paradoxona az értelem és a szenvedély egymás ellen hatása, ahol az értelem dicséri a szeretett hölgyet és magasra értékeli erényeit, a szenvedély egyszerűen meg akarja kapni. Ám ha megkaphatná, immár nem lenne oka és értelme dicsérni őt, hiszen legfontosabb erénye nem más, mint elérhetetlensége, mely egyben a szerelmes költő ön-kínzásának katalizátora is.”⁴¹

Adynál, ahogy arra Borbás Andrea rámutatott, a *Kár volna érted* című vers szubjektuma eltávolítja magától ezt a paradoxont, és helyette egy újat vezet be: „Ki társam lenne, nekem nem kell / S vágyottam nem vágy társul”.⁴² A kielégítetlenség, be nem teljesültség már inkább csak a kapcsolat érzelmi rétegére vonatkozik, mintsem a fizikaira („Bennünk pogány, víg násza van / Esztelenül szép gyermek-hitnek”⁴³).

A *Daloskönyv* Laura alakját lassan építi fel: A XV. szonettben⁴⁴: „járása angyalé, nem halandó lényé”, „a Nap leánya volt”; XVII. szonett⁴⁵: „nem születhetett, csak fenn a mennyben!”; csúcspontja, mikor a XXXVIII. szonettben Laura halálát a költő Mária mennybemeneteléhez teszi hasonlónak:

„Itt láttam őt meg, itt járok nyomában,
honnan mezítelen az égbe tért meg,
s itt lenn maradt testének szép gunyája.”⁴⁶

Petrarca Laurát évekig csodálta („Húsz éve már... kereskedem sóhajjal s szenvedéssel”), azt, hogy az asszonyt megismerte – a sok bánat ellenére is – áldásnak tartotta („áldott a nap [...] melyben rabja lettem két szép szeme bűvös tekintetének”⁴⁷), s a nő halála után is hű maradt dicséretéhez. A *Daloskönyv* Laurája már-már isteni; személyéhez pozitív képzetek kapcsolódnak – csupán az asszonytól való távolság okoz

³⁷ Ady Endre: *A nagy Híd*

³⁸ Ady Endre: *Még fájóbb könnyek*, in Uő: *A halottak élén*, 146.

³⁹ Ady Endre: *A nagy Híd*

⁴⁰ Petrarca *Daloskönyve*, ford. Sárközi György, szerk. Halász Gábor, Franklin Társulat, Budapest, 1943, 6.

⁴¹ Szónyi György Endre: *Az énformalás petrarkista technikái Philip Sydney és Balassi Bálint költészetében*, in *Irodalomtörténeti Közlemények* 1999/3–4, 254–255.

⁴² Ady Endre: *Kár volna érted*, in Uő: *A halottak élén*, 150.

⁴³ Ady Endre: *Összebúvó félelem órái*, in Uő: *A halottak élén*, 153.

⁴⁴ Petrarca: *XV. szonett – Arany haja szétszóródott a szélben*, in Uő: *Daloskönyv*, 43.

⁴⁵ Petrarca: *XVII. szonett – Üdítő, tiszta hullám*, in Uő: *Daloskönyv*, 47–51.

⁴⁶ Petrarca: *XXXVIII. szonett – Midőn a Napszékér tengerbe gázol*, in Uő: *Daloskönyv*, 73.

⁴⁷ Petrarca: *XIII. szonett – Áldott a nap, a hó, az év s az évek...*, in Uő: *Daloskönyv*, 39.

a költőnek szenvedést („Közeledből erőt ha meríthettem” - IV. szonett⁴⁸). Ezzel szemben a *Ceruza-sorok* ciklus *Talán Hellász küldött* című versének kezdete:

„Asszony, szépséges és rontó,
Köszönöm, hogy fölébredtél nekem
S néhány boldog hetem
Úgy élhettem, mint egy szerelmes és bölcs.”

Szemben Petrarccal, akinél a pozitív lénytől való távolmaradás az örök szenvedés okozója, Ady ezen versében a megszólított nőalak nem hibátlan, nem szeplőtelen már-már isteni személy; hanem a szerelmi szenvedést részben előidéző résztvevő, a vele való kapcsolat nyújt röpké örömet a versszubjektumnak. Nincs szó örök húsról sem:

„Engem kinullázott az Élet,
Én már dacból se adnék
Bárkinek is meleg húséget.”⁴⁹

A ciklus verseinek meghatározó szervező eleme az időbeli, térbeli és érzelmi távolság. A szövegek vagy a múlt szerelmeiről szólnak („Valahol meg kellett vón’ állnom, / Egy elhagyott, víg leány-arcnál”⁵⁰), vagy a két szerelmes közötti fizikai távolságot fogalmazzák meg („Merre jár most a fogyó Hold, / S boldog töltjén hogyha nézte, / Megállott a szívverése / Valakinek egy pillanatra?”⁵¹). De a lírai én is egyfajta érzelmi távolságból vizsgálja mind a nőket és a hozzájuk fűződő kapcsolatát, mind saját magát. Ez a távolságtartás biztosít lehetőséget az önreflexióra: tudja, hogy ő okozza saját szenvedését, és tudja, hogy ezen szándékosan nem változtat („Tudom, hogy vénülön adózni / Kicsit szégyen a szerelemnek”⁵²). A versek által konstruált lírai én ezen a ponton is eltér a petrarkai hagyománytól. A *Daloskönyv* versszubjektumával ellentétben a *Ceruza-sorok* lírai éneje szembesül a választás lehetőségével: tétlensége tetteként értelmezhető.

---

⁴⁸ Petrarca: *IV. szonett* – Minden lépésnél vissza-visszanézek, in Uő: *Daloskönyv*, 17.

⁴⁹ Ady Endre: *Kár volna érted*

⁵⁰ Ady Endre: *Még fájóbb könnyek*

⁵¹ Ady Endre: *A fogyó Hold*, in Uő: *A halottak élén*, 149.

⁵² Ady Endre: *Uzsorás kölcsönök váltója*

József Attila: Emberiség

(KOMMENTÁRTÖREDÉKEK)

„Az emberiség eszméjének ábrázolását, ami a költő dolga, úgy valósíthatja meg, hogy az ábrázolt ugyanakkor az ábrázoló is: ez történik a lírai költészetben...

...a legmagasabb rendű költői teljesítménynek a célja az élet rettentő oldalának ábrázolása, hogy a névtelen fájdalom, az emberiség jaja ... vonuljon el képekben előttünk ... Az akarat viszálya ez önmagával, ez jelentkezik itt ... félelmetesen. Az emberiség szenvedése teszi láthatóvá, mely, íme, elkövetkezik...”

(Schopenhauer: *A világ mint akarat és képzet*)

Címek. – A vers először publikált változatának címe: *Szonett*. A *Nagyon fáj* című kötetben megjelent új versváltozat címeként a műfaj megjelölése helyett a faj megnevezése áll: *Emberiség*.¹ – Ez a változtatás mintha azt mondaná: ez nem szonett; ez nem „Szonett az emberiségről”, hanem *Emberiség*. – Ez nem szonett, nem vers? Lehet szonettként olvasni, de valami más. Meg lehet-e érteni, hogy mi más? Hogy mi az *Emberiség*, és az emberiség? Azt kérdezi az *Emberiség*, hogy mi az emberiség? Kérdezi, amennyiben azt állítja, hogy az valami „nem értett”. Akiből „embernek születtem én” – ahogy azt az *Azt mondják* mondja: de ki(k)? –, az „nem értett” téged, emberiség.

A megérthetetlen párjai. – Paul de Man Baudelaire *Correspondances* (*Kapcsolatok*) című szonettjéről azt írja: Baudelaire „kétségtelenül előzékenyen a líra természetéről beszélni kívánó jövőd tanárok rendelkezésére bocsátotta” a kapcsolatot e vers és későbbi párverse (az *Obsession*: Babits fordításában: *Varázs*) mint a *Correspondances* lírai olvasata között. „A *Correspondances* magában foglalja és megmagyarázza az *Obsession*ot, míg az *Obsession* segítségével épp annyira nem érthetjük meg a *Correspondances*-t, mint ahogy előtte sem. Az irodalmi terminológia kelléktárában nincsen olyan fogalom, amely meg tudná nekünk mondani, hogy mi lehet a *Correspondances*. Csupán annyit tudunk, hogy hangsúlyozottan nem líra. S mégis ez a vers [...] hozza létre [...] a líra teljes lehetőségét.” Az olyan szövegekkel, mint a *Correspondances*, igazából nem tudunk mást tenni, mint hogy „hermeneutikai és megtévesztő lírai olvasatát hozzuk létre az értelmezhetetlennek.”²

Lehet, hogy ilyen szöveg az *Emberiség* is; hogy valójában megérthetetlen. S azt is meg lehetne próbálni megmutatni, hogy – bár más módon, mint a két idézett Baudelaire-vers esetében – e versnek is vannak (kell, hogy lett legyenek) párversei, melyek valamiképp az *Emberiség* olvasatai, s amelyeket ez a vers bizonyos mértékig segít értelmezni. És mintha József Attila csak figyelmeztetni kívánta volna olvasóját arra,

¹ József Attila *Összes versei II.*, szerk. Stoll Béla, Balassi, Budapest, 2005, 304, 305.

² Paul de Man: *Antropomorfizmus és trópus a lírában*, in Uő: *Olvasás és történelem*, ford. Nemes Péter, Osiris, Budapest, 2002, 392–394.

hogy ez a vers olyan szöveg, mely más verseket hív létre, Baudelaire-hez hasonlóan „készségesen” a vers után helyezett el egy másik szonettet *Emberék* címmel: de mivel ez csak a szonettforma és a címben jelzett tematikus összefüggés örvén kapcsolódik ahhoz, nem ez annak az igazi párverse, hanem inkább azt jelzi, hogy az *Emberiség*-nek egyetlen párverse csupán látszatra lehet. A *Nagyon fáj* című kötetben sokkal inkább a kötetzáró *Kiáltozás* tartozik össze szorosan és poétikailag is értelmező módon az *Emberiséggel*. De a két Baudelaire-vers kapcsolatának módján az *Emberiség* párversének leginkább a *Nagyon fáj*-ból igen tudatosan, teljes poétikai magabiztossággal kihagyott *Majd emlékezni jó lesz* tekinthető, amennyiben e vers az *Emberiség* ideologikus lírai félreolvasása.

Talán nincs még egy költő, aki ilyen gyakran írta le az ember, emberiség, emberi, embernyi szavakat versben és nemcsak versben (bizony sok százszor versben is és másutt is). Az ember és az emberiség fogalma, mely a költő egyik alkotói szakaszában sem adott, hanem mindig kérdés, nyilvánvalóan centrális jelentőségű az életműben és befogadástörténetében.³ Így kockázat nélkül kijelenthető, hogy az *Emberiség* e költészetben különleges helyet elfoglaló vers. Egyik Babitsnak 1935-ben írt levelében saját – „saját szemem láttára” történő – átalakulásáról beszél József Attila, s ehhez kapcsolódóan vagy ettől függetlenül is megragadható 1935 egyfajta átalakulás idejeként. E levél önmagában is tüzetes olvasatot igényelne, hogy megközelítsük magát az átalakulás gondolatát, mibenlétét, története módját, költészet és átalakulás viszonyát, és azt, hogy mindez nem független az „emberiség” problematizálásától. – Lengyel András az 1935-ös átalakulásról írt tanulmányában meggyőzően vázolja azt a rendkívül összetett, feszültségekkel terhes gondolkodási erőteret, melyet a költő ekkorra alakít ki. Lengyel így összegez: „József Attila gondolkodása alakulásának adott pontján radikálisan különböző [...] beállítódásokat *szembenített és egyesített*. Magyarán: nemcsak a »freudizmus« és a »marxizmus« összebékítését igyekezett megteremteni [...], hanem ezek mellett, ezekkel egy időben a liberalizmus és a katolicizmus bizonyos elveit is »összehozta«. [...] [H]atalmas feszültségek folyamatos egyensúlyozása közben – gondolatilag újraegyesítette és újraértelmezte a történetileg különváltan egzisztáló beállítódásokat, illetve azok bizonyos – lényeges – elemeit. Ezzel, ha időlegesen is, a világ egysége helyreállt, jöllehet ez az egység immár csak mint negatív princípium, mint büntelen bűnösség létezhetett.”⁴ Itt nincs mód és hely megvitatni Lengyel téziséit e különböző elméletek, gondolkodásformák József Attila-i egyesítéséről (sem azok relevanciáját, egymáshoz való viszonyát az életművön belül, ennek egymáshoz is problematikusan viszonyuló részein belül). Ám azok nyilvánvalóan gondolati rezonanciaterét képezik az *Emberiség* című versnek is. E vers felől tekintve Lengyel egyesítés-téziséit úgy fogalmazhatnánk újra, hogy József Attila gondolkodása e különböző gondolkodásformákat és diskurzusokat nem annyira egyesíteni törekedett, hanem bennük – a *Szerkesztői üzenet* szavait idézve –

³ Mégis, talán mindmáig nem eléggé megfontolt. Ezt jelezheti az is, hogy az *Emberiség* című versnek mindeddig, ha jól látom, egyetlen kifejtettebb értelmezési kísérlete született: Szabolcsi Miklós: *Kész a leltár. József Attila élete és pályája 1930–1937*, Akadémiai, Budapest, 1998, 499–504.

⁴ Lengyel András: „...saját szemem láttára átalakulok”. *József Attila 1935 augusztusi fordulatáról*, in *Jelenkor* 1995/4, 356–365, 364.

az „emberi egységnek” bizonyos „igénye”⁵ vonzotta, az emberiség egysége elgondolhatóságának kérdése.

E vers egy szonettsorozat utolsóként keletkező darabja, a *Nagyon fáj* című kötetben azonban e versek nem sorozatban állnak, és az *Emberiség* című nem sorrendben az utolsó, hanem figyelemre méltó a helye a kötetkompozícióban: a kötetet nyitó három bűn-vers után következő *Ajtót nyitok* előzi meg, és az *Emberek* című szonett követi. E két közrefogó verssel első pillantásra is láthatóan összeköti az anya, a gyermek (és a család) motívuma, de – bár talán elsősre kevésbé feltűnően – éppúgy összeköti őket az értés, megértés kérdése, melyet mindhárom megnevez, mégpedig mindhárom az értés deficiens módusáról szól („érthetetlen”, „nem értett”, „ostobán értett”). Továbbá összeköti a megelőző *Ajtót nyitok*-kal (és a kötetnyitó bűn-versekkel) az egyedül-maradás, a magány tematikus jelenléte is; valamint – amennyiben az *Ajtót nyitok* üresen maradt, kihűlt otthona a paradicsomba való visszatérés mint eredeti kiűzetés különös alakzatát rajzolja ki – a bűn, a büntetés motívuma is mintegy ráhúzódik, átnyúlik a kötet első verseiről az *Emberiség* című szonettre.⁶

A költemény dikciója páratlannak tűnik az életműben. A pátosz és a fegyelmezett szabatosság összjátéka, a szentenciózusság és a beszédelemek performatív változatossága, a finoman archaizáló és a modern stílusminőségek összeillesztése. Kiemelendő a szentenciaszerű mondatok paradox jellege (önmagukban és egymáshoz való viszonylatukban); az éles váltások a hangnemben és a beszédegységek performatív karakterében; képisége, mely ősi képzeteket mozgat, és az emberiség archaikus történeti idejébe nyúló megszólalást először csak a „két milliárd” kifejezés rögzíti saját korához – így azonban éppen ezért annál hangsúlyosabban –, mégpedig eképp a modern népességbecslés szabatosságával, miközben reflektálja is e tudományos szabatosság retoricitását.

Nyilvánvaló, hogy az „Óh emberiség” felütés kortársi horizonton is fölöttébb kockázatos költői megszólalás. Az ebben rejlő veszélyeket a röviden jellemzett dikció nem elhárítja, hanem kitartja. Ez egyfajta önmagát veszélyeztető és ezt, a saját versbeszéd-voltának kockázatát nem felszámoló, hanem valamiképp kontrollálva, kényes hangnembeli egyensúlyozással fenntartó versbeszéd.

Mi a költemény egysége? Van-e, ami összetarthatja e minden szempontból rendkívül komplex beszédet a szonettforma armatúráján túl? Az emberiség szó két jelentése – azaz egyfelől: „az eddig élt, ma élő s utánunk következő emberek összessége”,

---

⁵ Ahogy a *Szerkesztői üzenet* végén olvasható: „Fellépésünkkel, írásainkkal, gondolatainkkal, értelmességre hivatkozó hitünkkel az emberi egység igényét próbáljuk ismét életre hívni [...]”. <http://textus.elte.hu/ja/textus-49.html#d1e16192> Ugyanez a megfogalmazás áll már a *T. C.!*-ben, a *Szép Szó* előfizetési felhívásának programot vázoló tervezetében is (<http://textus.elte.hu/ja/textus-47.html#d1e14779>), amelyet a költő nem sokkal az *Emberiség* keletkezése után jegyzett le.

⁶ Ez csak kifejtetlen rövid utalás itt a kötetkompozícióban rejlő lehetséges értelmező potenciálra. Ennek következtében – hogy még egy példával jelezzem ennek jelentőségét – az *Emberiséget* követő *Emberek* című vers első sorában („Családunkban a jó a jövevény.”) a „Családunk” szót még kézenfekvőbb az emberiség metonímiájaként értelmezni, ez pedig a vers olvasatát, illetve e két vers kapcsolatát döntően meghatározza. – E pár kifejtetlen utalás egyúttal hangsúlyos érv kíván lenni a versek összkiadásának újragondolása mellett, azt az eredeti kötetek mentén kialakítva.

az emberi nem avagy faj, másfelől az emberiség mint az ember „ember mivolta” – összetartható-e benne? Egyáltalán hogyan viszonyul az emberiség szó e két szótári jelentése egymáshoz? Az emberi fajnak, összes egyedeinek biológiai egysége, a nem avagy faj biológiai fogalmában bennefoglalt egység hogyan viszonyul az ember lényegének biológiaiain túli, valamilyen metafizikai (vagy már nem metafizikai) meghatározásához?

Az emberiség egységének kérdése, a biológiai és a metafizikai meghatározottságának tételezése sajátos módon együtt mozog a versben. Az első szakasz első és második két sora mindkettőt artikulálja: az elsőben az emberi fajt mint biológiai egységet az (egyébként önmagában is ambivalens) „szaporított” szó exponálja, a történelem során kialakult metafizikus emberképek leginkább rögzült komponensei (melyek így vagy úgy az ember kitüntettségének elgondolását alapozták meg), vagyis az ember mint beszélő, eszes és társas lény meghatározásai sorban exponálódnak: a beszéd a megszólításban magában, a komplex szociális kötődések társiasága a „törött anyám” szókapcsolatban, az értelmes-eszes mivolt pedig a „nem értett” kifejezésben. Ugyanígy a második két sorban: a biológiai alap a születés képzetében kap újra hangsúlyt, a nyelv a megismételt megújult megszólításban, a specifikus társiaság az „érted” születésben, az értelmesség a „Nem rettenek” kijelentésben. Az első versszak két sorpárjának párja, mondhatni, szerkezetével is a „pár” kérdését jeleníti meg; az első sorpár generálja, nemzi a másodikat, mely annak módosult kép-mása. A beszéd mint nyelvi öngenerálás párhuzamot mutat az emberi faj (és egyén) tematizált (ön-)nemzésével. Ugyanakkor a versszak afelől sem hagy kétséget, hogy a biológiai és a nyelvi-retorikai önnemzés nem analóg, nem egyik a másikának metaforája: mert bár mindkettő párosuláson alapul, éppen magának a párosulás két módjának – azaz egyfelől a biológiai, nemi párosulásnak és másfelől a nyelvi, társadalmi párosulásnak – a párosulása a kérdéses. Ezt a kérdésességet pedig itt nem utolsó sorban a „párosult” szó kétértelműsége exponálja: hiszen éppúgy vonatkozhat a nemi egyesülésre, párosodásra, mint valamiknek az együtt-jelentkezésére, ez esetben – hiszen a párosulás ebben az értelemben a vers végén megjelenő „társulás” szinonimája – arra a társadalmi vonatkozásra, hogy egyik magány másik magánnyal párosul. Így, a „párosult” szó jelentésének kettőssége és eldönthetlensége által is, kivételes retorikai erővel vet bele a vers a párosulás nemi és társadalmi módjainak a párosulásába, ennek – és egyúttal a nyelv generatív erejének – roppant kérdésességébe. Az emberi párosulás nevezett módjai már mindig szükségképpen párosulnak egymással (miközben az is az emberi, hogy már párosulásuk előtt jelen van az egyikben a másik is): hogy ez miképpen történik, mik ennek a lehetőségei, ez az első versszak nyomán az emberiség kérdése.⁷

Mindezzel szorosan összefügg, hogy jelen van az első versszakban a felsorolaton túl egy további fajspecifikus sajátosság is: a gyermeklét vonatkozása ez. A gyermeklétet az „anyám”-nak és a beszélő születtségének első sorokban történő kettős exponálása nemcsak az elgondolandó konstitutív elemévé teszi. A gyermek valójában a vers tematikus egységét adja: a második versszak megnevezi a gyermeket, majd az Emberfiát, azaz a Megszületettet, a Gyermeket idézi meg, az első terzina mintha gyermeknek szóló feddésbe futna ki, az utolsó versszakban pedig a bolond-

⁷ Többek közt e kérdések körül forog a *Hegel, Marx, Freud*; lásd elsősorban a 4. fejezetét.

ság jelzője a vers első publikált változatában ez volt: „gyermek bolondság”. Úgy tűnik tehát, hogy ez az emberiséget megszólító beszéd, amennyiben *egységes* beszéd, a gyermekről vagy inkább: gyermekeségről szól.⁸

Az emberiség *szaporodásának* kettős megnevezése az első versszakban a biológiai faj-mivolt legismertebb definíciójának értelmében mutatja fel az emberiséget. A többi megnevezett tulajdonság (beszélő, eszes lény, komplex szociális kötődések) ugyan biológiailag is megragadható, fajspecifikus tulajdonságai az embernek, de ugyanakkor ezek mindegyikének sokféle hagyománya van a metafizikus gondolkodásban. Ha ezeket megpróbáljuk együttgondolni a biológiai meghatározottsággal, akkor mi adódik? Erre az együttgondolásra is hív az első versszak egyedülálló komplexitása. Ezáltal nyilvánvaló, hogy az emberiség egységének kérdését e vers a biológiai faj-mivolta által adott egységére tekintettel, de nem erre korlátozva artikulálja.

Hiszen a vers már pusztán az emberiség megszólítása által érintkezik azzal a gondolattal, amely a József Attila-korpuszban a legexplicittebb módon a *Hegel, Marx, Freud* 7. részének egyik változatában jelent meg, ahol arról szól, hogy „a mai, repülőgépes technika a társadalomnak az egész emberiségre szóló megszervezését a társadalmi tudatban észszerű követelménnyé teszi”.⁹

Más dolog az emberiséget megszólítani, és más tematizálni. Előbbi bolondságnak tűnik, az utóbbi a bölcsesség, a filozófia, a tudás diskurzusainak ügye. Róla vagy hozzá beszélni. A megszólított ez esetben is szükségképp e nyelvi történetben konstituálódik, e versbeszédben létesül: így a kérdés végig az lesz, hogy itt milyen értelemben lehetséges ez, miként létesül e megszólított. Ahogy hozzá, úgy róla is beszél, úgy tűnik, azért, hogy meghatározza, pontosabban inkább: megértse – nem az emberiség mint emberi mivolt fogalmát, sokkal inkább az egészében vett emberiséget mint fajt, mint élőlényt, sok milliárd egyedként élő materiális valóságában.

Ha az emberiséget megszólítani kínos: miért az? Miért lett azzá? Már mindig az a lett történetileg, éppen azért, mert kezdettől fogva, vagyis attól fogva, hogy az emberiség fogalma és neve megszületett, az őt megszólító beszédaktus képtelenségét felülírta és így elleplezte az emberiségre vonatkozó beszédek ideologikussága (amelyeknek totalitás-igénye eleddig rendre totális diszkreditálódásukban mutatkozott meg). Ezek mint ideologikus beszédek azonban nem is az emberiség képtelen megszólításában adtak alaptalan alapot maguknak: ezek nem az emberiségből és -hez beszéltek, hanem az emberiségről, miközben ezzel eleve eltávolodtak e képtelen

---

⁸ A *Hegel, Marx, Freud* 7. részében, mely minden változatában kifejezetten az emberiség, az emberi faj és az emberi lényeg körül forog, azt írja a költő: „Marx megfeledezik a gyermekről. Azt mondja, hogy az embernek önmagához való viszonya nyilatkozik meg a férfi és a nő »legtermészetesebb« viszonyában, de nem gondol arra, hogy ugyanígy »legtermészetesebb« viszony a felnőtt és a gyermek viszonya. Nem tud – hiszen akkor még nem is tudhatott arról, hogy a felnőtt egyén olyan viszonyban van önmagával, amilyen viszonylatban a felnőttekkel volt gyermekkorában”. textus.elte.hu/ja/textus-63.html#d1e18985 – A férfi és nő párosa mellé állítja tehát a felnőtt és gyermek párosát. E párosok és viszonyuk József Attila gondolkodásának állandóan megújulóan jelenlevő tárgyai: itt a kétszeresen idézőjelben idézett „legtermészetesebb” és az „ugyanígy »legtermészetesebb«” szintagma jelzik az itt rejlő roppant problematikát.

⁹ textus.elte.hu/ja/textus-63.html#d1e18985

megszólítás aktusától, ezen beszédaktus képtelen kínjától – kínjától, mert e beszédaktus végrehajtása során a beszélő egyszerre tapasztalja meg ennek szükségességét és lehetetlenségét. Az emberiséget megszólítani a beszéd különös szenvedése, passiója, végletes pátosza. És, úgy tűnik, éppen a *beszéd* e szenvedésének feledése és elfedése árán konstituálódik az emberiség-ideológiájú beszéd, és akkor szükségképpen máris mint a nyelven kívülre mutató akció kezdete, hogy a nyelven kívül keresse és vélje megteremteni azt az egységes egész emberiséget, amelyről beszél.

Az egész emberiséget megszólítani kínos, már mindig azzá lett. Egyfelől a humanista ideológiákról szerzett tapasztalatok után,¹⁰ másfelől az olyan romantikus versnyelv megújíthatatlansága okán, amelybe az az eszmeiség még történetileg hitelesen integrálódott (Vörösmartynál).

Pátosszal beszélni az emberiségről: több mint kínossá lett már e vers keletkezése korában is – de még pátosszal meg is szólítani? És ha e megszólítás nyelvi lehetősége fennáll is mindig (mi több: mára akár a beszédhelyzet technikai megvalósíthatósága is elképzelhetővé vált), mégis mi legitimálhatja? Nem hübrisz-e, hiszen az emberiség megszólítása az isteni kinyilatkoztatás beszéde. S másrészt ha a közlendője ráadásul az emberi mivolt meghatározása volna, ami a közlés beszédaktusán túlmenő igazságigénnyel rendelkezne közvetlenül, akkor az ideologikus beszéd egy változata volna.

Mi e vers mondandója az emberiségnek? Ha egyfajta szembesítés saját mivoltával, akkor is csak annyiban, amennyiben az e beszédben konstituálódik – és akkor ezzel azt mondja, hogy az önmagát megszólító emberiség válik először emberiséggé. Úgy tűnik, emberi volta attól függ, hogy képes-e önmagát megszólítani, képes-e *ezáltal* egy olyan egység-igénynek megfelelni, amely az emberi faj biológiai egységén túlmegy, pontosabban: éppen nem túlmegy azon valamilyen metafizikai emberfogalom jegyében, hanem másfajta egységet, egy nem pusztán biológiailag, de nem is metafizikailag kódolt egységet létesít az emberiségben, olyat, amelytől ez nem ront rá vérontással önmagára.

Az „emberi egység igénye”: a *Szerkesztői üzenet* vége erről, ennek nyelvileg, szép szóval való „életre hívásáról” fog szólni. Ez a vers az emberiség megszólítása által *hívja* – és pedig kifejezetten *életre* – az emberi egység *igényét*: és nem mond semmit, ami e híváson túlmenne, ami az igény fel- vagy elő-idézésén túl ama egység megteremtésére szólítana fel vagy programot adhatna hozzá. Ez nem programvers. S nem is lehet programvers, és nemcsak azért nem, mert József Attila költészetében a programvers sem programvers. Ahogy egy interjúban mondja: „Én sok programverset írtam [...] Lényegükben azonban ezek nem programversek.”¹¹ A programvers sem programvers, egyszerűen azért, mert vers, költészet, és a költészetben a program is forma és nem tartalom. József Attila költészetében nemcsak a bármilyen program, de maga a programvers is csakis alakítást követelő forma. Idézett mondata tehát nem paradox, hanem pontos. A *Szerkesztői üzenet* szavai – „az emberi egység igényét próbáljuk ismét életre hívni” – programot fogalmaznak meg, és nem kétséges, hogy

¹⁰ Elegendő lenne itt csak a József Attila számára oly fontos Kosztolányit idéznünk. Lásd például a *Forradalmár* című versét. Vagy azt a mondatát, mely szerint „már megváltotta magát mindenekelőtt a világmegváltóktól” (Kosztolányi Dezső: *Önmagamról*, in Nyugat 1933/1, 7.)

¹¹ Molnár Tibor: *Beszélgetés a magyar Panait Istratival*, in *Kortársak József Attiláról I.*, szerk. Bokor László, Akadémiai, Budapest, 1987, 423.

ez a programja: mindenekelőtt költőként, és ezért a *Szép Szó* szerkesztőjeként és tanulmányíróként is. Ez tehát nem annyira a költészetnek és a folyóiratnak előírt program, hanem sokkal inkább és mindenekelőtt *költészetet* előíró program (és ezért több és kevesebb, mint program). Hiszen nem véletlenül íródik bele kettősen a nyelvi vonatkozás: „igényét” – „életre hívni”; és az „ismét”-léssel háromszorosan is.

Az emberiség megszólítása, ami már eleve önmegszólítás – és bizonyos értelemben minden önmegszólítás az emberiség megszólítása –: hogyan lehetséges, és mi történik benne? És miért, honnan szólal meg – milyen igény szól benne? E versben a megszólítás feltűnő módon nem szólítja fel a megszólítottat semmire, de maga kell, hogy megszólalva valamilyen igény vagy szólítás hívására hallgasson. Ez a hívás egy krízisből, sürgető eldöntetlenségből fakadhat.¹² Az emberiség krízisét feltételezi a megszólítása, abból következik az önmegszólítás szükségessége – és közvetve a szenvedés témája is mint az önfelmutatás centrális tartalma.

De milyen nyelven szólítható meg? Mi lehet az egész emberiség nyelve? E kérdés felől is – melyre a vers szükségképpen válaszkíséret, és meg kell érteni, hogyan teszi, mi a válasza – ráláttni arra, hogy az egész emberiség önmegszólítása amennyire szükséges, annyira lehetetlen is. Ha e kérdésre a vers alapján elsőre azt a bizonytalan választ próbáljuk adni, hogy az emberiség nyelve a szenvedés, akkor ez olyan közös nyelv, amely a saját lehetőségének folyamatos felszámolásaként létezik. Mert ahogy a *Kiáltozás* mondja: „száll alá emberi fajom / némán a szenvedéstől”. József Attila egyik rövid jegyzete így szól: „A szavakat, a nyelvet, némák találták ki.”¹³ Ha a némák a szenvedéstől némák vagy a némaságtól szenvednek, akkor a szenvedésből fakad a nyelv invenciója, a nyelv mint invenciozítás. A szenvedés maga nem lehet nyelv, de lehet a némaságon át a szakadatlan nyelvi invenciozítás csillapíthatatlan mozgatórugója.

Ezzel máris eljutunk az enigmatikus zárósorok lehetséges értelmezéséhez: „s föl-fölmutat a társuló bolondság, / mely téged minden kínban megtalál”: ez a megtaláló bolondság nem más, mint a nyelv: a nyelv mint invenciozítás, ez esetben mint olyan, nehezen megragadható nyelvi mozgás, mely a szenvedésben létezővel alászáll,¹⁴ hogy benne részt vegyen, vagyis megossza (e szó mindkét értelmében), önmagától elkülönböttesse és így a felmutatás mozgásába vonja. (Ez ugyan látszólag *circulus vitiosus*, mely benne foglaltatik már magában „a nyelvet némák találták ki” tételben, de valójában hermeneutikai körben mozog.) A bolondság mint nyelv, mint költészet, mint bizonyos beszédmód kérdését ezzel itt még épp csak felvetettük, messze elébe vágva fokozatos megközelítésének.

Óh emberiség [...] te [...]

¹² Meglátásom szerint fontos kontextusa a versnek a *Nyugat* ankétja „Mit tegyen az író a háborúval szemben?” címmel, melyet Babits indított 1934 decemberében; ő maga nyitó kérdésében az emberiségről beszél, és krízisét elég nagyívű bekezdésekben ragadja meg erőteljesen, többek közt „az emberi kultúra” küszöbön álló „öngyilkosságáról”, „emberiség ellen” elkövetett „bűnről” szólva. Ld. *Nyugat* 1934/23–24.

¹³ József Attila *Összes művei IV.*, szerk. Fehér Erzsébet és Szabolcsi Miklós, Akadémiai, Budapest, 1967, 193.

¹⁴ Ez a megfogalmazás persze túl lírai; ha itt csupán jelzésként elegendő is, kifejtésre vár, melyre egy másik tanulmányban teszek kísérletet.

E megszólítás antropomorfizálja az emberiséget, és így teszi nyilvánvalóvá, hogy a megszólított, az emberiség, nem emberi.¹⁵ Az antropomorfizálás itt egyúttal egyetlen, egészként megragadható entitásként tételezi a megszólítottat, ugyanakkor azonnal mint folyamatos változásban levőt is azáltal, hogy szaporodását kimondja, és ugyanazon mondatban a beszélő mint születettet mutatja fel magát, akinek beszéde a születés mozgásába tartozik: az „újra születés” itt és most, e megszólalásban történik. – Az emberiség antropomorfizáló megszólítása a „nem emberi” voltára mutat rá. S ha az emberiség nem emberi, az éppen a nyelv természetével, létmódjával függhet össze – hogy ugyanis talán maga a nyelv nem emberi. Ezt pedig az első két sor azáltal artikulálja, hogy anyám, akinek az anyanyelvét beszélem, téged, emberiség, „nem értett” – és pedig „nem értett” abban a mértékben, ahogy nem annyira engem megszült, mint inkább téged szaporított velem. – A szaporodás maga mint az emberiség önközlése nem emberi nyelv, hanem biológiai történés. Az emberi nyelv ebbe a történésbe avatkozik be.

Az emberiség neve (*singulare tantum*) egységét tételezi, az antropomorfizálása szemléltetővé teszi, arcot ad neki. Az antropomorfizáló megszólítás egyszerre vet vissza a fogalomban bennefoglalt egyes számra, foglalja az emberiséget egyetlen organikus egységbe, és rögzíti a jelöltet, mely pedig materiális valóságában állandóan változik, sosem létezik egységként, és ha egy pillanatra létezhetne is akként, szemléletileg sosem lehet adott, csak egy nem emberi tekintet számára – az antropomorfizálás ezt a nem emberi tekintetet helyettesíti.¹⁶ De az emberiség antropomorfizálásának egyedi esetében ebbe az alakzatba beíródik a kiazmus is, vagyis ugyane mozzanat a beszélőt magát bizonyos mértékig dezantropomorfizálja: ez egyrészt abban mutatkozik meg, hogy a beszélő itt különböző, mégpedig eleve bajosan azonosítható és aligha egyesíthető pozíciókból szólal meg (kérdéses, élő-e vagy holt, gyermek vagy felnőtt, másfelől hol tanúként, hol vádlóként vagy ítéletmondó bíróként látszik szólani), másrészt az egyetemes megszólítás performanciája révén potenciálisan az isteni megnyilatkozás rangját és hangját tulajdonítja magának. – A vers az egész emberiség emberi megszólításának kísérletét végrehajtva valamiképp a nem-emberivel szembeállít, akár magának az emberiségnek a nem-emberi voltával, akár a nyelv valamilyen nem-emberi aspektusával.

Egyébként az, hogy e vonatkozásban e költészet valami *mondatlant*, még *mondatlanként* megtapasztaltat vagy tétélezett kísérlet meg szóhoz juttatni, abban is tetten érhető, hogy az „emberiség” szónak két olyan képzett vagy jelezett formáját is megalkotja, melyek nemcsak e költészet korpuszában, hanem a magyar nyelvben jelennek meg hapax legomenonként: egy vázlatban ez olvasható: „emberiségem”,¹⁷

¹⁵ Ennek a gondolatnak egy változata megjelenik Kosztolányinak a Babits kezdeményezte „Mit tegyen az író a háborúval szemben?” című ankéthoz írt hozzászólásában: „Egymillió ember nem csak egymillió egyed összessége, nemcsak egymillió agyvelő és egymillió szív, hanem külön egyéniség, melynek cselekedetében valami nem is emberit kell látnunk”. Ld. Nyugat 1934/23–24.

¹⁶ E líra és a nem emberi tekintet összefüggéseiről, más vonatkozásokban lásd Kulcsár Szabó Ernő: *Csupasz tekintet szép embertelenség*. József Attila és a humán visszavonulás költészete, in Kortárs 2005/4; Kulcsár Szabó Ernő: *A vers hangja és tekintete. A humán jelenlét felfüggesztése a kései József Attila költészetében*, in Vigilia 2006/1, 37–45.

¹⁷ „Én hazám, fajom és emberiségem” kezdetű töredék. József Attila *Összes versei II.*, 339.

egy töredék változatában pedig ez áll: „emberiségnyi szeretet”.¹⁸ – Mindkét különös szóalak valamilyen egységigény jegyében képzi tovább a szót, ezzel megbontva egységét. (És azért is igen figyelemreméltó szavak ezek, mert e költészet csak nagyon visszafogottan él neologizáló jellegű szóképzéssel.)

Az emberiséget egy élő szervezetként tétélező antropomorfizáló megszólítása összhangban van azzal a gondolattal, hogy az egész emberiségnek egy szervezetté kell szerveződnie. Ha ez az antropomorfizálás e gondolatot szükségképpen implikálja, akkor kérdés lesz, hogy végső soron mit tud mondani erről, milyen jelentést tud adni a vers az egész emberiség egységgé szerveződésének. – Azt, hogy ez a kérdés nem értelmezői önkény szülötte, és nem is a *Hegel, Marx, Freud* 7. részéből fentebb idézett problémafelvetés visszaolvasása e versre, maga a vers tanúsítja retorikai mozgásán túl a precíz szóválasztásával is: ugyanis első publikált változatában a „Vértelen arravársz” helyén ez állt: „De bár szövetkezel”, azaz megszervezed magad, szerveződsz; ahol is a „szaporított” élesen biológiai hangsúlyú szava után a „szövetkezel” szóból nem nehéz kihallani a biológiai értelemben vett „szövet” szót.

te két milliárd párosult magány!

Ez egyszerre megszólítás és meghatározás. Ha a „két milliárd” először is a jelenkorra vonatkozást húzza alá (korabeli adat a világnépességről), akkor a szintagma másik fele, a „párosult magány” is: az emberiség (az egyszerűség kedvéért a kései tanulmányok nyelvén megfogalmazva) neurotikus szervezet, mert ha egyesül is, egységgé szerveződik is, abban nincs öröm, nincs orgazmus. – A „párosult magány”, akár a megszólító „te” viszonylatában, akár a számjelző viszonylatában olvassuk: egyenként is csupa párosult magány. Vagyis nem olvasható úgy, hogy egy emberi pár alkot újfajta magányt, magányban egymásra zárulva, leszakadva a többi emberről. Ezt a szociológiai olvasatot is előhívja, de a számjelző okán azonnal túl is megy ezen. Ezért vagy úgy olvasható, hogy a párosultsága sem oldja fel az egyén magányát, és ez neurózis (amit egyébként József Attila másutt „a legemberibb jelenségnek” nevez).¹⁹ Vagy pedig úgy gondolandó el, hogy mind a kétmilliárd egyén önmagában egy-egy párosult magány. Ez hogyan érthető? Párosultságból létrejött magány? Vagy önmagával párosult magány, azaz? Vagy a párosult voltából azonnal kiszakadó egyén magánya? Akárhogy forgatjuk: az embert vagy a párjáról leszakadva jeleníti meg, vagy ha a párral külön magányba zárulva, akkor a többi emberről leszakadva: mindenképpen exponálja mind az egyén, mind a faj kérdésségét.

„két milliárd”: csak a szám kényszeríti, sorolja őket egységbe: de a szám éppen ezzel azt mutatja fel, hogy nem lehet szó egységről, nem totalizálható a sor. Az emberiség saját magát csak statisztikailag, csak úgy tudja tudomásul venni, hogy épp ezzel, a tudomásulvétel módjából következően, tagadja is egysége lehetőségét. – A „két milliárd” mint tényszerű adat a referencializálhatóság látszata. Nem faktum, hanem fikció: ez a szám a totalizáló, kerek egységbe fogó összesítés fikciós aktusa. Ez a verssor szerkesztettségével azt teszi világossá, hogy az emberiség statisztikai állományként való megragadása ezzel a totalizáló fikcióval jár együtt, ettől elválaszthatatlan. A szám és a fikció kettőse maga is egyfajta párosult magány: ez maga fel-

¹⁸ „Díványon fekszem” kezdetű töredék. József Attila *Összes versei II.*, 228.

¹⁹ Az *Uj szocializmust!* című cikkében.

oldhatatlan, referencializálhatatlan, és így reprezentál valamit – ez esetben az emberiség egységét –, ami nincs.

A sor retorikai szuggesztivitása páratlan, ahogy megalkotottságát színre viszi. A számnév kéttagú (s különírt: „két milliárd”), mint az, aminek a jelzője („párosult magány”), és ez utóbbi sem csupán kéttagú, hanem ennek első tagja is a kettőt, kettséget nevezi meg. A pár fogalma ugyan nem azonos a kettővel, ám itt e kétszer kéttagú szerkezet párhuzamossága révén a pusztán matematikai „két”, azaz kettő átsugárzik a párosultra, miáltal a párosult pusztán megkettőzött magánynak mutatkozik, és viszont: az elsőre egzaktnak tűnő, annak minősítendő szám pedig – mint a kerek teljesség fikciója – hozzávetőleges szám lesz, ahogy valóban az (egy-két, pár milliárd). A pár nem is igazán pár, a kettő (milliárd) nem is pontosan kettő (milliárd). Mindkettő puszta szám, mely csak egyre több, egyre nagyobb. E sorban így ott van a szám, a pusztá számosság magánya is. – Hegel írja: a szám, az aritmetika tárgya, „magának a külsőlegességnek az absztrakt gondolata”; „a gondolat saját külsőlegessé-válásának-elidegenedésének tiszta gondolata”²⁰ – „te kétmilliárd párosult magány”: ez a sor „tündöklök, mint a gondolat maga”.

Ha a költemény mozgatórugója az emberiség egységének kérdése – hiszen nem véletlenül hajtja végre az egységbe fogását már a felütés, az emberiség antropomorfizáló megszólítása –, akkor azt látjuk, hogy az egyén egysége és az emberi faj egysége, továbbá az egyén és a faj egysége olyan módon artikulálódik, hogy mindegyik kérdésesnek mutatkozik. Ugyanakkor e kérdés itt nem történetietlen absztrakt gondolat, hanem a „két milliárd” számmal rögzített jelenkor-vonatkozáshoz kapcsolódik.

E ponton Freudot idézhetjük immár, akinél szintén megjelenik az emberiség egységének kérdése, és pedig szintén történetileg és aktuális vonatkozásaiban megragadott kérdésként, és ez József Attila figyelmét aligha kerülte el; például ez a hely: „[...] a kultúra egy sajátos folyamat, mely az emberiségen végigfut [...] Erősz szolgálatában álló folyamat, amely az egyes emberi egyedeket később családokká, azután törzsekké, népekké, nemzetekké, az emberiség nagy egységévé akarja tömöríteni. Miért kell, hogy ez így történjék, nem tudjuk: ez éppen Erősz műve. Kell, hogy ezek az embertömegek libidinózan kapcsolódjanak egymáshoz; csupán a szükségyszerűség, a munkaközösség előnye nem tartaná össze őket.”²¹ Tehát – nagyon rövidre fogva – azt mondhatjuk Freud nyomán olvasva a verset: akkor, amikor immár tudatosul, hogy az egész emberiség az a közösség, melyet az Erősznek libidinózan egymáshoz kellene kötnie, bomlik fel minden közösség és lesz a magány a faj általános jellemzője; másfelől pedig amilyen mértékben az egész emberiség libidinózus energiával megvalósított egybekapcsolódása válik tudatos követelménnyé, olyan mértékben lehet számolni azzal, hogy tudattalanul önmaga ellen fordul, hogy tehetetlennek bizonyul a halálösztön készítésével szemben, hogy önmagát megbüntesse.²² „Vértelen arravársz, hogy véred ontsák”: mondja a vers az emberiségnek, és

²⁰ Georg Wilhelm Friedrich Hegel: *Wissenschaft der Logik*, in *Uő: Werke*, Band 5, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1979, 243.

²¹ Sigmund Freud: *Rossz közérzet a kultúrában*, in *Uő: Esszék*, ford. Linczényi Adorján, Gondolat, Budapest, 1982, 382.

²² Freud esszéjének következő fejezetében e következtetések jut el: „Ha megkísérlik ennek a társadalomnak a kibővítését [a család formáján túl], ugyanez a konfliktus folytatódik

többek közt éppen az, ahogy ezt pusztán kijelenti, írja a verset a freudi belátások közelébe.

A vers szó szerint azt mondja: az emberiség maga párosult magány (nem a faj egyedei). Vagyis: ez a sajátja, ebben áll az emberi faj meghatározó alapvonása. Ez az alapvonás a „párosult magány” szerkezete nyomán olyan csapás jellegével bír, mely kettéhasít, és épp ezzel fog egybe. Ennek egyik aspektusa kétségkívül a *nemi* differencia, mely az emberi faj faj-mivoltának, *nembeliségének* más aspektusaival egybe-kapcsolódva hatványozza a fajban a differenciális feszültségeket, a *nemzedékek*, generációk között éppúgy, mint a *nemzetségek* és *nemzetek* között.²³ Sokszoros szenvedés íródik így be az emberi fajba.

Milyen csapás? Milyen az emberiségbe beíródó kettőségek? A teremtéstörténetben Isten megáldotta, majd megátkozta az embert, azaz az emberi fajt. Az áldás a gyermekáldás, a „szaporodjatok” kimondása. Az átok ismét a szülést találja el, és ugyanakkor ismét a sokasodásról szól Isten; de itt nem a szülések számának szaporításáról, hanem a viselőség fájdalomának megsokasításáról szól. Az áldásba beleíró-

---

a múlttól függő formákban, erősödik és a büntudat további fokozódásának következményével jár. Mivel a kultúra belső erotikus indítékának engedelmessé válik, ami arra kényszeríti az embereket, hogy egy bensőségesen összekapcsolt tömegben egyesüljenek, célját csak a bűnértés mindig növekvő erősödésének az útján érheti el. Ami az apánál kezdődött, a tömegnél fejeződött be. Ha a kultúra a szükséges fejlődési folyamat a családtól az emberiséghez, úgy elválaszthatatlanul kapcsolódott vele a bűn érzésének a fokozódása, mint a veleszületett ambivalencia-konfliktusnak, mint a szerelmi és haláltörekvések közötti örök viszálynak a következménye, talán olyan fokig, melyet az egyes ember nehezen elviselhetőnek talál.” *Uo.*, 393. A szenvedés tehát elkerülhetetlen Freud belátása szerint, mert „a bűnértés végzetes[en] elkerülhetetlen [...]” (*Uo.*, 392). – Mindezeknek a Freud kultúraelméleti írásai és József Attila gondolkodása, illetve költészete közötti összefüggéseknek a minuciózus vizsgálata természetesen külön tanulmányokat igényel.

Arra vonatkozóan, hogy a költő milyen alaposan tanulmányozta például a *Rossz közérzet a kultúrában* című Freud-esszét, elég határozott jelzés lehet, hogy egyik 1937. augusztus 4-én Kozmutza Flórának írt levelében azt a négy sort idézi Goethétől, melyeket Freud idéz kultúra-esszéjében. (*Uo.*, 393.)

²³ Az emberi faj (Geschlecht) nembeliségében rejlő csapásról (Schlag) Heidegger írt Trakl-olvasatában néhány kivételesen sűrű, enigmatikus bekezdést. (Martin Heidegger: *Die Sprache im Gedicht*, in *Uő: Unterwegs zur Sprache*, Neske, Stuttgart, 1993, 35–82, különösen 49–50.) Ezt meg sem próbáljuk itt idézni és értelmezni. Említeni mégis azért lehet itt, mert József Attila gondolkodásában és költészetében éppoly döntő jelentőségű komplexumról van szó, mint amilyen a „Geschlecht” Trakl költészetében, legalábbis heideggeri olvasatában. Ez, nevezetesen az *emberi nemiség* és *nembeliség* összefüggéseinek komplexuma, legdirektebb módon bizonyos *Hegel*, *Marx*, *Freud* bizonyos passzusaiiban jelenik meg, azokon a helyeken és szövegváltozatokban, ahol a „faji” és „nemi” kifejezések együttesen fordulnak elő, és a kettő viszonya nehezen meghatározhatóan és nem is mindig ugyanakként elgondoltnak tűnik (a két szót szinonimaként is, de nem csak akként használva). Nem véletlen, hogy ezeken a szöveghelyeken olykor Marx kifejezéseit is idézi zárójelben: „Gattungsverhältnis”, „Gattungswesen”. A faj jelentésű „Gattung” szót idézve bizonyosan tudatában volt a pár, párosodni jelentésű „Gatte, sich gatten” szavaknak is. – Ennek a ropant kérdéskomplexumnak a számbavétele és értelmezése József Attilánál, amennyire van rátekintésem, úgy látom, még várat magára.

dó átokról. Áldás és átok egymásba-ágyazottsága.²⁴ Úgy ágyazódnak egymásba, mint a párosuló ivarsejtek? És mint férfi és nő a nemi aktusban? Ferenczi *Katasztrófák a nemi működés fejlődésében* című, ontogenezis és filogenezis párhuzamát többszörösen érvényre juttató könyvének²⁵ egyik, Freud legmerészebb spekulációitól inspirált alap gondolatát felidézve: az egyedek párosodását az ivarsejtek párosodása programozza, ez utóbbit pedig az élő szubsztancia őstraumája által létrejött ismétléskényszer. A szaporodás-sokasodás egyfajta ősz-szenvedés, ősz-trauma ismétléskényszerének effektusa.

Az ismétléskényszer, valamint áldás és átok kettőssége beiródik ebbe a versbe is. Hiszen egyfelől nem lehet nem észrevenni, hogy a szaporodáshoz mélységesen ambivalens képzetek társulnak e versben, másfelől pedig az is feltűnő, hogy ismétléstörténeteket sorjáz: a szaporodástól mint ismétléstől az újrászületésen és a „Látalak” ismétlésein át a föl-fölmutatásban foglalt ismétlésig és a „minden kínban” - (tehát újra és újra-) megtalálásig.

Szaporodás és szenvedés, a szaporodásba írt, hozzá kötött, immanens kín: kétségkívül ezt a képzettömeget és az ehhez kapcsolódó pszichoanalitikus értelmezéseket is mozgatja az első versszak és végül a „két milliárd párosult magány” megszólítás. – És eszerint ez a szenvedés, ez a kín elkerülhetetlen. És valóban nincs is a versben nyoma az ettől való megváltás semmilyen ígéretének.

[...] *kit törött anyám*
szenvedni szaporított és nem értett!

A szenvedés értelmetlenségét a pusztá ismétlődése nem oldja fel. Értelemadást követel. – A szenvedés – újra és újra, és mindig ugyanazzal az erőszakkal – fellép, beállít: létesül. Fellépése ugyanolyan önkényes, önmagában értelem és jelentés nélküli esemény, mint a születés, mely maga csak a lehetősége új értelemnek, új jelentéseknek, és ezek az esemény előtt és után folyamatosan rá is rakódnak, elfedve a születés-létesülés eseményszerűségét mint pusztá lehetőségét az új értelemnek, és elfedve azt is, hogy a születés maga valójában az utána létrejövő jelentéskontinuumok megszakítása marad. A fellépő szenvedés ugyanilyen létesülés. Csak az értelemadás állítja valamilyen összefüggésbe, teszi egy jelentéskontinuum részévé és ezzel többé-kevésbé elviselhetővé.

A születés és a szenvedés így megragadott, önmagában értelem nélküli létesülésével analóg a nyelv létesítő, tételező aktusa. Nyelvi szakadás, melynek önmagában nincs jelentése, és amely éppen ezért a jelentéstermelés motorja. A vers első beszéd-egységében éppen a „szenvedni” szó, úgy is mint *infinitivus*, ilyen önkényesen, hirtelen fellépő tételező nyelvi aktus. Nemcsak azért, mert sortörés után (ráadásul az

²⁴ Arra, hogy áldás és átok viszonylata intenzíven foglalkoztatta a költőt, elég itt az egyik szembeötlő tanúságot idézni; a *Csak most értem meg az apámat...* kezdetű versben olvassuk: „...a csemetéi őt ne áldják, / mert megátkozzák, ha felnőnek.” (József Attila *Összes versei II.*, 468.) Vagy éppoly figyelemre méltó például a *Hegel, Marx, Freud* 6. részét záró idézet: „nincs áldás rajta”.

²⁵ Ferenczi Sándor: *Katasztrófák a nemi működés fejlődésében*, Pantheon, Budapest, 1928. Lásd a teljes könyvet, de különösen a *Párosodás és megtermékenyítés* című fejezetét (abban is többek közt a „kín” motívumát). – Ferenczi e könyvét József Attila, mint a kutatás többszörösen kimutatta, minden bizonnyal jól ismerte.

egyőről a kettőre lépés pillanatában) fellépő szó, hanem mert épp e szó által a mondatnak anakoluthon-jellege van. Szabolcsi latinofrancias nyelvteni szerkezetéről beszél.²⁶ A „szaporít” ige összekapcsolása főnévi igenévvel a magyarban idegenül hat. A „törött anyám” szó után ez a megoldás maga oly módon törött és törés, hogy felveti az anyanyelv kérdését: nem mintha nem anyanyelvén szólna a beszélő, hanem annak – és egyáltalán a nyelvnek – eredendő töröttségét és megszüntethetetlen töréseinek történéseit viszi színre. A „szenedni” szó itt mint a nyelvi törés pillanata olyan tétélezés pillanata, olyan seb a beszéden, mely szükségképpen kezdettől fogva a grammatikai-retorikai jelentéstermelés intenzív munkáját hívja elő. Leginkább célhatározóként adhatunk értelmet itt a „szenedni” szónak, melybe azonban egyrészt állapot- és módhatározói értelem is belejátszik, és amely másrészt a mondat alanyára, anyámra éppúgy vonatkozatható marad, mint a tárgyra: szaporított, hogy te emberiség, szenedj, vagy hogy szenedjen ő maga a szaporítás, azaz szülés által. A megszakító szó itt szaporítja az egymásba kapaszkodó és egymással nem feltétlenül harmonizáló lehetséges jelentéseket.

A „szenedni” szót itt célhatározóként olvasva: a szenedés a születés és szaporodás célja, tehát itt ez a céltétélezés teheti jelentésessé a „szenedni” szót, mely mintegy betör e mondatba. De eszerint a szenedés maga a cél, nem neki van célja. – Ha a szenedés büntetesként való értelmezése az egyik nagy paradigmátikus alakzata annak, ahogy a szenedésnek mint önmagában értelem és jelentés nélkül fellépőnek értelmet tulajdonít az ember, akkor ez a versnyitány ennek a büntetesként való értelmezésnek a botrányát is jegyzi: ugyanis nincs bűn, amiért a szenedés a büntetés, csak a megszületettség maga.²⁷ – A nyelv csupán azt a látszatot produkálja, mintha lenne a szenedésnek értelme, ám a szenedés a szenedő számára értelmetlen marad: a „Nem rettenek...” folytatás világossá teszi, hogy az itt beszélő ennek tudatában beszél; és így a szenedésnek értelmet tulajdonító nyelvi operációk önkényességének is tudatában.

Ha azonban az anyámhoz kapcsolható a „szenedni” szó, akkor a születéssel együttjáró állapotot, annak módját is jelöli. Ez pedig az anyával való együtttézésnek és így a szenedés elfogadásának irányába mutat. – A beszélőt magát a mondat szerkezetben csak az „anyám” birtokos személyjele jelzi, miközben arról van szó, hogy a megszüléssel szaporított téged: így hát a szerkezetbe mintegy idegen testként ékelődő „szenedni” szó a születésem megnevezését helyettesíti, ahelyett tör be a mondatba – és mint ilyen megszakító szó követel itt értelemadást, jelentéstulajdonítást, ugyanúgy, ahogy a születésem, az emberi születés maga követel értelmet.

---

²⁶ Szabolcsi Miklós: *Kész a leltár*, 501.

²⁷ Ez a gondolat, mint ismeretes, legnyíltabban a 32 évvel ezelőtt... kezdetű prózatöredékben jut szóhoz. (József Attila *Összes művei IV.*, 38.) – A gondolat megjelenésének összefüggése Kafkával Németh Andor óta ismert. Sejtésem szerint a költő ismerte Schopenhauer főművét is, melyben ezt olvashatta: „A szomorujáték valódi értelme az a mélyebb felismerés, hogy amiért a hős vezekel, nem a maga partikuláris vétke, hanem az eredendő bűn, vagyis a létezés bűnterhe maga: [...] / Egy az ember főbenjáró / vétke: hogy megszületett.” (Arthur Schopenhauer: *A világ mint akarat és képzet*, ford. Tandori Ágnes és Tandori Dezső, Európa, Budapest, 1991, 312–313. Az eredetiben talán még tisztábban jut szóhoz a gondolat: „Da die größte Schuld des Menschen / Ist, daß er geboren ward.“) – A Schopenhauer-vonatkozást, amely, ha áll, nem teljesen jelentőség nélküli, külön tanulmányban szeretném megvizsgálni.

Téged szaporított – velem: vagyis én vagyok a nyelv, a közlés – a „nem értett”. Mi vagy ki itt az én, aki beszél? Ha az itt beszélő én az emberiség önközlése, az emberiség pedig szaporított-szaporodó voltában mint biológiai entitás, mint faj határozódik meg, akkor a beszélő én is biológiai valóságként, mégpedig olyanként, amelynek születése a faj létrejöttét rekapitulálja, hiszen a beszélő én a születését úgy mutatja itt fel, mint amely a faj szaporodásával, önnemzésével párhuzamos: így megkockáztatható, hogy az itt megszólaló én az embrió,²⁸ mely az emberiség törzsfjeldését rekapitulálja, pontosabban ezzel analóg módon (Freud és Ferenczi nyomán): a megszólaló én a lelki embrió, a megszülető, az emberi lélek filogenetikus fejlődéstörténetét rekapituláló gyermek, vagy máshogy mondva: a keletkező, emberré váló ember. Ám ez a pszichikai embrió – éppen annyiban, amennyiben beszélő, a nyelv képességével rendelkező – az emberiség lelki filogenezisét úgy ismétli meg, hogy azt kiszámíthatatlanul meg is szakíthatja, más útra is terelheti (a lélek evolúciójának ontogenetikus megismétlése magában hordozza a lehetőséget, hogy azt módosítsa). – Mindezt emblematizálja a vers kezdete azzal, ahogy az embrió szót anagrammatizálja (mintegy az ismétlésben más szóvá tördeli): „Oh emberi-” – embri-ó.

Így az első versszak nem csupán a síron túli hang hagyományosabb fikcióját hozza játékba (a „szaporított” múlt idejével és a „Nem rettenek születni újra érted” kijelentésével), hanem ugyanakkor a születésen inneni hang fikcióját is megteremti. Ahogy az emberiség az eddig élt, ma élő s utánunk következő emberek összessége, úgy itt a jelen idejű megszólalás hangjában ott a sírba szállt és a még csak megszületendő ember hangja is: így az első versszak az emberiség megszólítását páratlan nyelvi és gondolati leleményességgel jelenetezi annak ön-megszólításaként.

Nem rettenek születni újra érted,

Az emberi létezés rettenetét kimondó ősi szilénoszi bölcsességet látszik idézni, és rá válaszol: „a legjobb neked meg nem születni ... A második legjobb azonban neked – mielőbb meghalni.”²⁹ Pontosán ezzel felel ez a sor, hiszen nemcsak a születés igénye, hanem ugyanakkor tagadja a második legjobbat, a mielőbbi meghalást, amennyiben az újraszületés a meghalást előfeltételezi. A kijelentés jelen ideje pedig erre

²⁸ Az embrió vagy a magzat helyzetéből megszólaló beszélő fikciója legszembeötlőbben a költő egyik prózavázlatában bukkan fel: „1. Körülnézek, – benne vagyok a világban, mint egy mérhetetlen szeretetben. Mellem dagad, úgy érzem, semmi dolgom. Torkomból a görcs alászáll, s ha ez az állapot tarthatna, bizonyára föloszlana egész testemben. Epikusan, képből objektívalva ezt az érzést: gyermek vagyok az anyatestben.

2. Gyermek vagyok az anyatestben? A kérdés maga visszahozza a hisztérikus görcsöt a torkomba. Szó sincs róla, hogy magzat volnék! Magzat, melyet a világ visel?” József Attila *Összes művei IV.*, 22.

A vers beszélőjének értelmezéséhez további adalék lehet Majakovszkij *Százötven millió* című verse, melynek elejét (ismeretlen német fordítás alapján) lefordította a költő. Hogy számára mint költő számára a „két milliárd” mint az emberiségre vonatkozó számadat poétikailag is különös jelentőségűnek bizonyult (hiszen e számot az *Ódában* és a *Már két milliárdban* is idézi), az talán nem teljesen független e fordítástól, mely így kezdődik: „Egyszázötven millió! / E vers költőjének ez a neve.” És aztán egy olyan sort tartalmaz, melynek nincs megfelelője az eredetiben: „Én beszélőgép vagyok.” József Attila *Összes művei IV.*, 51.

²⁹ Ezt az antik toposzt, lévén toposz, a költő sok helyről ismerhette; ha nem *A tragédia születéséből* Nietzschétől, akkor például Schopenhauer főművéből vagy máshonnan.

a beszédre magára vonatkoztatja az újrászületést, ami tehát itt és most, ebben a mondatban történik.

Tehát a nyelv, e vers beszéde nemcsak az újrászületésnek, hanem a nemrettenésnek, a vakmerő merésnek is a médiuma – és így marad feleselő párbeszédben az emberiség hagyományával. A meghaladhatatlannak tudott emberi szenvedés rettenetére adott ősi válasz merész megkérdőjelezése és megfordítása – úgy, hogy ama választ (miszerint legjobb neked nem megszületni) nem megtagadja, hanem annak referenciális alapját, a születéstől adott elkerülhetetlen emberi szenvedés rettentő voltát, bevonja az új válaszbba: „Nem rettenek ...”. Az újrászületés, amennyiben most, ebben a beszédben történik, a szenvedés bevonódása a nyelvbe. Ennyiben nemcsak rettenthetetlen bátor mondat, hanem – mintegy a halállal gyermekien dacolva – rettentő is.³⁰

A mondat azt is magában foglalja, hogy újrászületni *kell* – borzasztó, de kell, és én – kicsoda? – nem rettenek megtenni. Itt a *döntés* mozzanata és éppúgy az újrászületés mint az *én tette* merő bolondságnak tűnik. Ez a bolondság mintegy felülírja a nemzés és szülés bolondságát, melyet a szilénoszi *conditio humana* (a létezés szenvedéssel teli borzalm) feltételez. Az újrászületés melletti döntés merő bolondság azért is, mert sehogy sem referencializálható – és így mintegy a síron túli hang hallucinációja. Miközben a sor végén az „*érted*” által mégis mintegy kontrollálja is önnön hallucinatív jellegét. Egyrészt akkor a „Nem rettenek születni újra *érted*” kijelentés *mint merő bolondság* a válasz az emberi létezés rettenetére, másrészt ennek a bolondságnak a mondatban implikált „*kell*” (újrászületni kell) különös komolyságot kölcsönöz, mintegy a beszélő hangon túlról, a síron túli hangon is túlról. Ha van lírai fenséges, akkor e mondat annak a pillanata. Fenséges bolondság.

A nyitány az emberiséget szaporodásának biológiai valóságában szólítja meg – így lehetne ez az „újrászületni *kell*” először is az élet biológiai imperatívusza, ismétléskényszere. A „Nem rettenek” kimondása azonban ennek a biológiai *kell*-nek a tudatos elsajátítása. Így értve az én újrászületése itt nem más, mint döntés a nemzés mellett – és így egyúttal a faj, az emberi nem mellett: „*érted*”. Az „*érted*” pátosza ennek a tudatosításából fakad. Ha azonban az emberi lét merő szenvedésként felismert, akkor hogyan lehetséges, honnan a döntés a nemzés mellett? Vagy valamilyen üdvtörténeti perspektíva jegyében, mely a jövő generációkban megváltást ígér a szenvedéstől, vagy ha ilyen nem nyílik meg, akkor csak a szenvedésben való részvétel marad, azaz a döntés együttérzésből fakad. – Üdvtörténeti ígéretnek nincs nyoma a versben. Így a „Nem rettenek születni újra *érted*” mint bolondságnak mutatózó kijelentés az együttérzés bolondságáig vezet el.

*Láttalak sírni a folyók fagyán,
mint gyermeket, kit a jég tüze sértett;*

---

³⁰ A *Rendkívül érdekes regényt...* kezdetű töredék nagyon érdekes és nagyon kérdéses gondolatfutamában, melynek igazán különös Freud-értelmezést is magában foglaló része egy német nyelvű Nietzsche-idézettel kezdődik, beszél a költő a „rettenthetetlen”-ről, ahol is ez tulajdonképpen az elkerülhetetlen „kín”. És a vázlat szerint a gyermeknek mondott költő az, akit a kín nem rettent el a gyönyörkereséstől, mert tudja, hogy a „gyönyörnek [...] mely mélyen testi, nem elég az emlékezet, sem a félelemnek belefoglalt intő szava.” <http://textus.elte.hu/ja/textus-43.html#d1e13946>

*láttalak ölni, halni s mint nem éltet,
tündökölni nagy egyházak falán.*

Hegyen láttalak és lapulni ólnál –

A „Láttalak” itt első pillantásra a tanúságtevő kijelentésének tűnik, de ezt megkérdőjelezi, ha a képzelet egymásra áttűnő képeit láttatja: márpedig ha a „mint gyermeket” hasonlatként is olvasható (nemcsak apofantikus „mint”-ként: téged mint gyermeket – sőt, a „láttalak” sorolásai-ismétlései felől visszahallva, akár felsorolás „mint”-jeként is, azaz: „láttalak, például mint gyermeket”), ez ellene hat a tanúságtevő beszédnek. Vagy rögtön utána, a sorolás effektusát erősítve, ismét egy „mint”: láttalak „mint nem éltet, tündökölni nagy egyházak falán”. Ezt itt nem a megszületett tagadásaként, sokkal inkább úgy kell értenünk: láttalak mint (az emberek, az emberiség által) nem megéltet, csak reprezentáltat. Erre alább még visszatérek.

Többféleképpen „láttalak”: a látás módjának itt van-e egysége? A látás átalakulásai a látott átalakulásainak kívánnak megfelelni? S ha a látás képei egymásba tűnnek át, az a látottak egységét tanúsítja, vagy ellenkezőleg? – „ölni, halni”: ezek is áttűnnek egymásba e póre sorolásban, mint a látás képei. „ölni, halni”: ugyanaz a tevője és elszenvedője. Azt mondhatnánk: az átalakuló látás ennek megglátásáért alakul át – és akkor ez volna a látó rész-vétele: és így együttérezése.

A látás átalakulása itt ez: láttalak, a látott alakká látt-ulok, átalakulok, láttalakulok, azaz: azzá válok, hogy láttalak, látt-alakká – látottságoddá válok.³¹

Ez a látás ugyanakkor spekulatív teoretikus látás: az ontogenezis és a filogenezis párhuzamán alapul, melyet már az első sor programoz azzal, hogy megszólított emberi faj szaporodásának és egyéni születtségének tényét egyazon eseményként látatja.

Ennek megfelelően a szenvedés sorjázó stációi közt a születés az első. A folyók fagyának képe és a sírás együttesen a megszületés traumáját sűríti egy képbe, mégpedig abban az értelemben szimbolikusan, hogy az emberi nem születését és abban is a törzsfejlődés őstraumáját mutatja meg, Ferenczi Thalassa-elmélete értelmében, vagyis a születést, az anyaméh vizének elhagyását mint a filogenetikus ősi kiszáradást ismétlő traumatikus történet³² (a folyók fagya mint az ősvízbe való visszatérés lehetetlensége). A *sírás*, az újszülött sírása erre a rettentő ős-traumára adott reakció volna, és egyúttal az, ahogy a megszületett az anyaméh meleg vizét mint elhagyott éltető közeget könnyeivel önmagából teremti újra odakinn. A kín (a költő egyik leggyakoribb szava) először is mindig az anyaméhen kívüli „kinn” kínja.

szerencsétlen, ki úgy élsz, mintha volnál,

E sorban³³ múltból jelen időre vált a vers, s ezt a váltást egy interjekcióként felbukkanó aposztrófálás hajtja végre: „szerencsétlen...” Ezzel a beszéd önmaga szavába

³¹ Vö. a Babits Mihálynak 1935. augusztus 18-án írt levél megfogalmazásával: „a saját szemem láttára átalakulok [...]”. József Attila *Levelezése*, szerk. Stoll Béla, Osiris, Budapest 2006, 426.

³² Ferenczi Sándor: *Katasztrófák...*, 70–71.

³³ Szabolcsi úgy kommentálja e sort röviden, hogy „szociológiai ihletésű félsor a pszudolét jellemzésére.” (Szabolcsi Miklós: *Kész a leltár*, 503.) Ám ha pszudolétről volna is szó, akkor ezt nem jellemzi, csupán megállapítja az így olvasott sor, másrészt e vélt „szociológiai ihle-

vág, megszakítja magát, e szó ki-szakad: „szerencsétlen”. E kiszakadó szó maga is stílusosan és szemantikailag szakadt e ponton. Hiszen a szenvedés képei után hallható egyrészt az együttérzés szavaként, de másrészt hallható benne rosszalló, szidalmazó vádló viszonyulás is, ha a folytatás a szerencsétlensége okát és mibenlétét nevesíti meg: „ki úgy élsz, mintha volnál”.

Szerencsétlen: e szó itt ambivalens, és ambivalenciája, szemantikai hasadtsága a szó alapjelentésére vet vissza intenzíven: szerencsétlen, akit szerencsétlenség, csapás sújt, és a szerencsétlenné tevő sújtó csapás a sújtottat lehasítja és kettéhasítja, létében találja telibe. Éppen ilyen sújtottságot, létében való kettéhasítottságot mond ki a folytatás: „ki úgy élsz, mintha volnál”. Nem annyira lét és látszatlét kettősségében áll a szerencsétlen hasadtsága, hanem abban, hogy csakis úgy él, mintha volna: azaz nincs a létehez hasonló mintha-létén kívüli léte, nincs az önmagához hasonlításán túli léte. Bartókról írt vázlatában azt írja József Attila: „a szellem, a tudat a lét probléma-formában való jelentkezése”, miután megállapította, hogy „Lényegében minden hasonlat disz[szonancia], mert csak különböző dolgok hasonlíthatnak és csak hasonló dolgok különböznek.”³⁴ (Ugyanitt az „Ambivalencia” szót is feljegyzi.) – A szerencsétlen létmódja az, hogy probléma, de nincs, nem lehet megoldása, mert megmarad pusztán önmagához hasonlításában, azaz a „has-onlít” szó etimológiájának megfelelően: megmarad *hasadtságában*, *hasonlottságában*. A szerencsétlen mint szerencsétlenségtől sújtott: kettéhasított. A „szerencsétlen, ki úgy élsz, mintha volnál” sor az emberiség létében húzódo hasadtságra mutat. Az emberiség mint szerencsétlen soha nem az, ami, mindig csak hasonlít önmagára. Csak annyiban tud emberiség lenni, amennyiben úgy él, mintha emberiség volna, holott nem az. – Lét és nemlét egységében létezik, saját nemlétére hasonlítva; ez a sajátja.³⁵ Emberiség csak úgy van, mintha emberiség volna, és nincs emberiség mint emberiség, de mintha volna –: és az, hogy az emberiség mint emberiség „él[sz]”, s hogy hogyan gondolandó el itt az élet fogalma, valamiképp ebből a „minthá”-ból lenne megértendő.³⁶

De mi az a „szerencsétlen”-né tevő csapás, mely az emberiséget ilyen létmódba csapta? Feltárul-e ebből valami e versben? A csapás mint sorscsapás kioszt egy bizonyos létet a sújtottra, osztályrészéül juttatja. (Itt felidézhetjük: az 1935-ben írt szonettek elsője egy bravúros-játékos rögtönzés a végzetről: *Osztás után*.) Ha a csapást

---

tettséggé” a jelenére vonatkozó kultúrkritikai attitűdöt látszik tulajdonítani a versnek, amelyben ennek nem látom nyomát.

³⁴ József Attila: *Medvetánc*, Elérés: <http://textus.elte.hu/ja/textus-62.html#d1e17053>

³⁵ Érdemes ebben az összefüggésben is újraolvasni József Attila *A dolog az alak és a nemlét el-lentétében való egység* kezdetű vázlatát (és változatait), annak ellenére is, hogy e szöveg jóval korábban és egészen más kontextusban keletkezett, és a fentebbi jelzésszerű mondatok semmiképp sem a költő ezen fejtegetéseit próbálják meg parafrázálni.

³⁶ Az „élet ontológiájának” nehézségéről vö. Heidegger néhány bekezdésével a *Lét és idő* 10. §-ának végén: „A lehetséges megragadás és értelmezés rendjében a biológia mint az »élet-ről szóló tudomány« a jelenvalólét ontológiáján alapul, noha nem kizárólag azon. Az élet külön létmód, lényegét tekintve azonban csak a jelenvalólétben hozzáférhető. Az élet ontológiája privatív interpretáció útján jön létre; azt határozza meg, aminek lennie kell ahhoz, hogy lehessen olyasvalami, mint a már-csak-élni. Az élet nem tiszta kéznéllet, de nem is jelenvalólét.” (Martin Heidegger: *Lét és idő*, ford. Vajda Mihály – Angyalosi Gergely – Bacsó Béla – Kardos András – Orosz István, Osiris, Budapest, 2004, 68.) – Ehhez persze csak közvetve, de lényegileg kapcsolódik az *emberiség élete* megragadásának kérdése.

sorscapásként gondoljuk el, a sors-gondolat lényegéhez tartozik, hogy az, amivel sújt, büntetés. – A szerencsétlen megszólítása így folytatódik:

*szerencsétlen, ki úgy élsz, mintha volnál,
megérdemled, hogy atyád a halál!*

Ezt nehéz nem úgy hallani, mint egy „megérdemelt” büntetés megerősítő kimondását. A büntetés ez: „atyád a halál”, és e büntetéssel, úgy tűnik, a szerencsétlen maga sújta magát, ezért érdemi meg e büntetést. Az „atyád a halál” kijelentés meghökkenítő, de még inkább az, hogy megérdemelt büntetesként értelmeződik. A mondatnak mindkét része megragadható volna bizonyos fajta keresztény létértelmezés keretében, ám a vers ennek ellentart a szaporodás nyersen biológiai képzetétől, azaz felütésétől fogva.

„atyád a halál” –: Először is: ez ugyan esztelen és esztelenül vádaskodó kijelentésnek tetszik, ám valójában logikus állítás, mert ha az emberi faj halhatatlanságát mint halandó egyedei nemzéseiből következőt biológiai értelemben gondoljuk el, akkor a halál mutatkozik nemző elvnek.³⁷ Ezzel lényegében érintkező tudás a mítoszokban is jelen van, így emlékeztet például Schopenhauer egy helyen arra, hogy az indiaiaknál a halálisten Siva attribútuma a *lingam*, a *phallosz*.³⁸ Így hát az „atyád a halál” kijelentés nem meglepő, mert korántsem új tudást artikulál. És itt valójában nem is az élet büntetesként való értelmezése az igazán figyelemre méltó, hanem az, hogy ez a pátozzsal teli beszéd éppen akkor és azzal, hogy megérdemeltnek nevezi e bün-

---

³⁷ József Attila Marxtól legtöbbször a *Magántulajdon és kommunizmus* című szövegéből idéz; például azt a mondatát, mely szerint (a költő fordításában): „Az ember egyéni és faji élete nem különbözik.” (Karl Marx: *Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből*, in Karl Marx és Friedrich Engels *Művei*, 42. kötet, Kossuth, Budapest, 1981, 109. E fordításban „faji” helyett a „nembeli” szót használják.) Pár sorral lejjebb Marx így folytatja: „A halál a nem [azaz: a faj] rideg győzelmének látszik a meghatározott egyén felett és ellentmondani látszik egységüknek; de a meghatározott egyén csak egy meghatározott nembeli lény, s mint ilyen halandó.” De ahogy aztán kifejti, hogy miért csak „látszik” annak, az voltaképp az egész marxi történelemfilozófia lényegébe vág. Ennek megmutatására itt nincs mód vállalkozni. Mindenesetre: József Attila sűrűn idézi a Marx-szöveg e bekezdéseit a *Gazdasági-filozófiai kéziratokból*, de az utána következő, a nemnek (a költő szóhasználatában: a fajnak) az egyén feletti győzelméről szóló részt sosem idézi, és úgy vélem, azért nem, mert nagyon problematikusnak látta: közvetve ez a vers is erről tanúskodik, amennyiben a marxi tételnek, miszerint „az ember egyéni és faji élete nem különbözik”, felismerhető vetülete a versben, s még az is, miszerint „a halál a nem rideg győzelmének látszik a meghatározott egyén felett és ellentmondani látszik egységüknek”, de olyan történelemfilozófiának nincs nyoma a versben, mely ezt az ellentmondást feloldaná. – Ez persze itt csak egy rövidre fogott utalás arra a nagyon fontos és csak nagyon körültekintően megközelítendő kérdésre, hogy József Attila emberiség-fogalma vagy inkább -fogalmi melyik időszakban hogyan viszonyulnak e fogalom kialakításának kétségtelenül fennálló marxi ösztönzéséhez. A kérdés több okból roppant összetett, nem utolsósorban azért is, mert a költő fogalmi és gondolati ösztönzést az emberiségre vonatkozóan is egyidejűleg több irányból is fogadott mindig, és ezeket rendre eredeti módon integrálta folyton alakuló gondolkodásába.

³⁸ Arthur Schopenhauer: *A világ mint akarat és képzet*, 399. Már idéztük fentebb a lét büntetesként való értelmezését Schopenhauer-nél; ahogy például értelmezésében a tragikus hős az eredendő bűnt, azaz magának a létezésnek a bűnét vezekli le. (*Uo.*, 313) – Schopenhauerhez egyébként visszavezethették a költőt éppenséggel Freud egyes hivatkozásai is a filozófusra.

tetést, szembeszállni látszik vele. Mert aki ezt vádlón vágja az emberiség fejéhez, az itt nem is annyira pusztán ítéletet mond, hanem inkább ezzel egyidejűleg kiabál, túlmegy az ítéleten, perel egyszerre az ítélettel és az általa sújtottal is, szembefordul a sorsként, azaz büntetésként megélt létezéssel. Ha vádol, akkor azzal, hogy miért nem fordulsz szembe az élet ilyenén sorsként értelmezésével, miért fogadod el – azáltal érdemled meg a büntetést, hogy elfogadod. – És a beszédnek ez a kiabáló akcentusa, perelő modalitása gyermekként mutatja fel a beszélőt: olyan gyermekként, aki nem fogadja el, hogy atyja a halál.³⁹

Bár a kutatás számára régóta világos a József Attila-i bűn-problematika összefüggése Freud *Totem és tabu*jával is, mégis újra és újra megfontolandó annak hatása e költészetre, ahogy Freud az emberiség őstörténetébe visszanyúlva magyarázza a bűntudat eredetét, a történeti időt létesítő tettet az erőszakos ősapa meggyilkolásként tételezi, és azután az eredendő bűn tanát is erre vezeti vissza. – A meggyilkolt ősapa, „a halott erősebb lett, mint amilyen az élő volt”,⁴⁰ írja Freud, éppen mert a tett után bűntudat keletkezett az „apakomplexum ambivalenciájának” dinamikájából. Az érzelmi ambivalenciáról (melynek tételezése nélkül e vizsgálódásai elgondolhatatlanok) Freud itt azt mondja, hogy „eredetéről mit sem tudunk”, ugyanakkor felveti mint lehetőséget, hogy „az emberiség az apakomplexum révén szerezte meg”.⁴¹

„Megérdemled” az „eredendő bűnt” és a büntetést érte. Itt a beszélő tehát szembefordulni látszik a megszólított emberiséggel: ha szembefordulása – Freud szavával – az ősapával szembeforduló „fiúi dac”⁴² visszatérése, akkor az emberiség – mint felettes én – a bekebelezett ősapa: itt mint önmagát termelő halál. Az emberiség megérdemli, hogy a „halott erősebb lett, mint az élő volt”. Megérdemli, hogy „eszménye a halál” – ahogy József Attila a fentebb már idézett töredékében fogalmaz. És ahogy ezzel a halált eszményítő felnőtt lelki ökonómiával e prózatöredékben a költő mint gyermek áll szemben, úgy e versben az emberiséggel. Tehát: szembefordulás az emberiség társadalmiságának egész lelki ökonómiájával, amely ama mitikus ősapára mért gyilkos csapásból alakult ki. – A lírikus számára, aki – és ezért nevezik gyermeknek – nem hajlandó a *kínkerüléssel* éppen ama halálos lelki ökonómia útjára lépni, „minden fájdalom az én legelső eszméleteként jelentkezik”.⁴³ Így itt mintegy fájdalmasan, szenvedve „sziszegi” ezt: „megérdemled” – de én nem érdemlem meg, és „első fájdalom” és szenvedés ennek kimondása is.

Ha pedig az „atyád a halál” ítélet a bűnbeesés utáni isteni átok parafrázisaként olvasható, akkor a pátosz, vagyis az e beszédben munkáló érzelmi ambivalencia a beszéd végletes, hallatlanul excesszív megzavarodásának mutatkozik. Hiszen egyfe-

---

³⁹ Gyermek abban az értelemben, ahogy az e verssel valószínűleg nagyjából egy időben írt *Rendkívül érdekes regényt...* kezdetű töredékben jelenik ez meg: „Lírikus az, aki a közös félelem könnyebbége kedvéért nem hajlandó – alattomban sem – lemondani az egyéni gyönyörről. A lírikus nem akar emlékezni, a lírában minden fájdalom az én legelső eszméleteként jelentkezik. Ezért mondják sokszor gyermeknek a költőt azok a felnőttek, akiknek eszménye – úgy látszik – a halál.” <http://textus.elte.hu/ja/textus-43.html#d1e13946>

⁴⁰ Sigmund Freud: *Totem és tabu*, ford. Pártos Zoltán, Göncöl, Budapest, é. n., 132.

⁴¹ *Uo.*, 144.

⁴² *Uo.*, 134.

⁴³ József Attila: *Rendkívül érdekes regényt...*, Ld. <http://textus.elte.hu/ja/textus-43.html#d1e13946>

lól az isteni átoknak ez a kreatív megismétlése magát istent, az atyát is beleveszi az átokba, másfelől az átok dühkitörés-szerű kimondásával a beszélő az isteni megszólalás pozíciójába helyezkedik. – Így nem is egyszerűen blaszfémikus megnyilatkozás ez, inkább *ad absurdum* vitt blaszfémia. Az érzelminek megfelelő szemantikai ambivalencia hajtja eddig és túl önmagán – túl önmagán, amennyiben ez az excesszív megnyilatkozás ugyanakkor a részvét, az együttérzés történése is: ugyanis a pátosza és a kiszakadt kiáltás éppoly hirtelen abbamaradása e beszédaktust magát szenvedésként, passióként mutatja fel: ekként a beszéd *részt vesz* a megszólított szenvedésében, megosztja azt, a beszéd maga e *rész-vét* módja. – Ambivalencia. Pátosza meghasítja a beszédet: egyszerre szenvedést hozó átok, haragvó ítélet és a *compassio*, az együttérzés történése.⁴⁴

A mondás részt vesz a szenvedésben – együtt szenved a megszólított szenvedővel.

Ha a beszélő mint beszélő szenved, mert a beszéd pátosza magának a mondásnak is a szenvedése, akkor a megszólított, az emberiség szenvedése is nyelvi, nyelvtől érintett. És nemcsak a szenvedés kifejeződése, mint a versben megidézett sírás, hanem maga a szenvedés is egyfajta közlés – és a közlés sikertelensége.

[...] láttalak [...] mint nem éltet
tündökölni nagy egyházak falán.

A vers középső részét képező „Láttalak”-szekvenciának is közepén áll a szenvedő Emberfia, a szenvedésért, „szenedni” megtestesült *logosz* képe. A felmutató, apofantikus „mint”-szerkezet (valami *mint* valami tündököl) először is nyilvánvalóvá teszi, hogy nem a beszélő hitetlensége jut itt szóhoz (»nem hiszem, hogy élt az Emberfia«), hanem úgy értendő, hogy ő maga, akit „láttalak”, az emberek/emberiség ál-

⁴⁴ Vagy máshogy megközelítve a „megérdemled...” sort:

Az ítéletfelolvasás és átokraolvasás íródik benne egymásba: ez hogyan olvasható? A jogi és a mágius beszédaktus egymásba-íródása a mitikus sors alapmintázatát húzza alá, amely csak szerencsétlenséggel sújtó hatalmat ismer. Ezzel érintkezik az a már említett Goethe-idézet is, melyet Freud kultúra-esszéjéből idéz József Attila egyik Flórához írt levelében (majd Flórának írt utolsó levelében Kosztolányi egy sorát – külön tanulmányban értelmezendő módon – két ponton is hibásan idézve húzza meg végül a sors bűvkörét: „Aztán mit sírsz, ha sorsunk írva van már?”). A sors annak bűvköre, hogy az ártatlant büntetés sújtja, és a büntetés bűnre ítél. Ezzel már Kafkánál vagyunk. Valószínűleg Kafka *A fegyencgyarmaton*-ját is olvasta a költő. – A történeted mint a megérdemelt halálos ítélet végrehajtásának kibontakozása? Ahol is az emberiség a megszólított és az ítélet végrehajtója.

Vagy: megint csak Freud nyomán is megragadható a „megérdemled...” sorában artikulált feszültség. Nemcsak azért, mert így a büntetés az, hogy nem tudsz nem engedelmessé válni a halálösztön parancsoló készítésének; vagyis az (megint inkább kafaian), hogy a büntetés végrehajtója is vagy, nemcsak elszenedője. Hanem még inkább azért, mert Freud is emberiség-történeti távlatban artikulálja gondolatát: a kultúra fejlődését (kultúra- és háború-esszéjében is) az emberiségen végbemenő organikus folyamatként gondolta el, olyanként, amelynek „nemcsak a legjobbat köszönhetjük, amivé lettünk, hanem [organikus szükségszerűséggel] annak jelentős részét is, amitől szenvedünk.” (Sigmund Freud: *Warum Krieg?*, in: *Uő: Das Unbehagen in der Kultur und andere kulturtheoretische Schriften*, Fischer, Frankfurt am Main, 1994, 176.) Ezen *organikus* folyamat kimenetelét Freud bizonytalannak látja, s nem tartja kizártnak, hogy az emberiség kipusztulásához vezet. (Vö.: „száll alá emberi fajom”.)

tal *nem* [meg-]élt, életük nem az ő élete, nincs benne jelen stb. – Az Emberfia, a megtestesült *logosz* szenvedése és együtt-szenvedése a közlés az emberiség számára. De ha „*mint nem élt*” tündöklő, akkor szenvedése mint közlés sikertelen maradt. Akkor azonban sikertelensége felől nézve mi a tündöklése? Az Emberfia, a szenvedő *logosz* eleven közlése jellé változott („nagy egyházak falán”), önmaga jelévé, és ekként tündöklő. „[M]int nem élt”, azaz mint önmagától, eredeti jelöltjétől elszakadt jel tündöklő (és a jel tündöklése potenciálisan eltünteteti és előli eredetét). Minél kevésbé élük őt magát, annál inkább tündöklő a sokszoros jele. A megtestesült *logosz*, az ige, a nyelv élete immár nem más, mint ez a „nem élt” volta, vagyis ez a jelként, reprezentációként való elszakítottasága önmagától. Jelként sokszorozódva-szaporodva a *logosz* az, ami „úgy él, mintha volna”.

Ugyanakkor ez a nyelv szenvedése is – és így a „nem élt” *logosz* a megszólítottjával együtt-szenvedő mondásban születhet újra. Ha ebben a versben magának a beszédnek a szenvedése mint együtt-szenvedés történik meg, akkor ez nyelvének szakadatlan újraszületése. (Annak a nyelvnek pedig, amely nem éri el ezt a történetét, a „nem élt” volta abban áll, hogy saját mortifikációja a generatív ereje, és innen nézve neki, egy bizonyos nyelvnek, nyelv-értésnek szól az, hogy: „atyád a halál”) – Aligha kétséges, hogy e versnek a szenvedés nem egyszerűen témája, hanem a saját beszédváltát érintő létkérdése.

Vértelen arravársz, hogy véred ontsák

Ez a folytatás is tovább értelmezi az „atyád a halál” tételt. – A „vértelen” szó olvasható figuratív értelemben, hogy a mondatban rejlő ellentmondást kioltja: vértelenül, azaz erőtlenül, gyengén, passzívan.⁴⁵ De olvasható szó szerinti értelemben is: vér nélkül; és a szentenciózus mondás paradox jellege kényszerít itt e szó szerinti jelentése felé, vagyis azt mondhatnánk: a mondatban rejlő – és retorikája egy szintjén az egész verset meghatározó – oximoron erősebb alakzat, mint a „vértelen” szó átvitt fogalmi értelme („erőtlen”) önmagában véve. (A fogalmi értelem maga is sápadt, vértelen, különösen a vele szemben álló oximoron szemantikai feszültségével szemben. Az emberiség nem pusztán fogalomként „vértelen”: a versben nem a fogalmat szólítja meg a beszélő, és másfelől a vers retorikájától idegen, hogy olyasmit nevezzen vértelennek, amire vonatkozóan a szó szerinti értelemben vett „vértelen” csupán értelmetlen predikáció lenne). Tehát a „vértelen” szót szó szerinti jelentésében olvasva a sor azt mondja, hogy nincs vére az emberiségnek, és „arravár”, hogy valami megelevenítse, hogy egy élő szervezetté váljon: mert az emberiség ugyan élő, szenvedésre képes és szenvedő fizikai *nemzettek* (nemzettségek, nemzedékek, nemek) valósága, de nincs egysége, nem *egy* szervezet – és *mint emberiség* éppen ezért szenved.

„arravársz”: tehát arra, hogy az emberek *között* folyjon a vér: mintha a kiontott vér tenné az embereket egy szervezetté, mintha az emberiség egyetlen nagy élőlény volna, melynek vére a kiontott vér, ez cirkulál szervezetében, ez élte. Ilyen értelemben atya a halál: ha csak az „ölni, halni” teszi, nemzi élő szervezetté.

Úgy tűnik, a vérontás a módja annak, ahogy az emberiség egységes élő szervezetként próbálja vagy képes magát megszervezni. – De ahogy az emberiségnek ma-

⁴⁵ Így olvassa Szabolcsi, és történeti referenciával kívánja alátámasztani olvasatát. Szabolcsi Miklós: *Kész a leltár*, 503.

gának nincs vére, azaz vértelen, úgy a kiontott vér sem lehet az, ami egy élő szervezetté teszi.

Van-e a vérrel analóg valami, vagy inkább nem analóg, hanem más valami, ami az emberiségnek mint egy szervezetnek immanens medialitása lehet, ahogy a vér az a szervezetben?

*s föl-fölmutat a társuló bolondság,
mely téged minden kínban megtalál.*

A bolondság itt nyilvánvalóan nem állapotot jelent, hanem tettet, cselekvést, mégpedig nyelvi cselekvést. A megtalálás és a felmutatás – éppen együttes megnevezésük felől megértve – nyelvi cselekvésként ragadható meg: a megtalálás az invenció mozzanata, a felmutatás pedig a kijelentés mint apofantikus *logosz*.

Ebben az utolsó két sorban kettős felmutatás történik. S mindkettő önmagában is kettős. Egyfelől az emberiség mint szenvedő (és: „minden kínban”, azaz mindig kínban létező) emberiség felmutatása történik, amikor is az emberiséget mint megtalálándót is felmutatja e mondat. Másfelől pedig a bolondságot is felmutatja mint azt, ami újra és újra megtalálja és felmutatja az emberiséget, és ugyanakkor egy másik predikációt is magában foglal, mert a bolondság itt: társuló. Mihez társul a bolondság? Az emberiséghez. Társulása éppen abban áll, hogy megtalál és felmutat. A bolondság nyelvi cselekvés, cselekvő nyelv, amennyiben megtalál és felmutat. Így hát a kettős felmutatással emberiség és nyelv kapcsolatát és az emberi nyelvet mint bolondságot mutatja fel a zárlat. – Mivel a vers éppen azt teszi, amit a végén kijelent: vagyis minden kínban megtalálja és mint ilyet felmutatja az emberiséget, tehát a záró mondatot a vers autoreferenciális kijelentéseként olvashatjuk, ezért pontosítva válaszolhatjuk meg az iménti kérdést: a költői nyelv, a költészet mutatja fel itt magát mint társuló bolondságot.

A „társuló” itt lényegileg minősítő jelző: nem akármilyen, hanem ez a fajta bolondság. A „társuló bolondság” is oximoronként lenne olvasható, ha a bolondságot a „bolond, megbolondul” szavak elsődleges jelentése felől érthetnénk; oximoron lenne, mert az örült éppen a társulásra képtelen. De mivel itt a bolondság nemcsak társuló, hanem „megtalál” és „fölmutat”, ezért nem a „megbolondultság, elmebetegség” jelentésirányában értendő a bolondság. Ezért ezt az értelmet kizárva a „(valamilyen vélt) józan ésszel ellenkező” és/vagy „haszontalan dolog vagy cselekedet” jelentésmozzanatai erősödnek fel. Az így értett bolondsággal kimeríthetetlen gazdag értelmű viszonyt mutatnak minősítései: társuló, megtaláló, fölmutató.⁴⁶

Általában a költői beszédet, a költészet lényegét mutatja fel mint bolondságot vagy csak önmagát, ezt a verset?⁴⁷ És hogyan viszonyul egymáshoz a felmutatás és a

⁴⁶ Lásd a bolondság lehetséges jelentéseiről József Attilánál: Bodor Béla: *A bölcselet költészete*. József Attila rejtett „metafiziká”-járól, in *Holmi*, 2003/6, 793–795. Bodor esszéjének e részében fontos felismerés többek közt e vers kapcsolata Pál apostol mondataival az igehirdetés bolondságáról (még ha ugyanitt különösen hat is a feltételezések sora, melyek szerint a költő többszörös közvetítéssel jutott el, ha nem is a páli levélnek, de annak ismeretéhez, ahogy Heidegger és Jaspers vélhetően már a '20-as években idézte Pál apostol vonatkozó mondatait).

⁴⁷ Vö. a másik szöveghelyet, ahol hasonló értelemben fordul elő József Attila költészetében a „bolondság” szó: „– mily bolondság!” a *Jön a vihar...* kezdetű versben. Lásd erről mint a versbeszéd önreflexív mozzanatáról: Lőrincz Csongor: *A medializálódás poétikája: esztétizmus*

bolondság? Miben áll a költői beszédnek, ennek a versnek a bolondsága? Saját magát bolondságként felmutatni szükségképpen azt is jelenti, hogy önmaga bolondságként való felmutatása is bolondság. De mivel ez *társuló* bolondság és mint ilyen az, ami képes a felmutatásra, ezért bolondságként való önfelmutatása is a társulás része és módja.

Mi hát a költői beszédnek, először is e versnek a társuló bolondsága? Nyilvánvalóan a megszólítás, az emberiség megszólítása bolondság, hiszen ember nem képes az egész emberiséget megszólítani. Am ez mégis *társuló* bolondság, és éppenséggel az emberiséghez társul.

A megszólítás társulás – pontosabban a társulás vágyának artikulációja, de mint retorikai alakzat jelenthet mást is, mint megszólítást, éppen az ellenkezőjét – de mi lenne a megszólítás ellenkezője? Ha a megszólítás közeledés, közelít a megszólított-hoz, akkor ennek ellenkezője az eltávolodás tőle. És itt csakugyan ez történik, amennyiben e versbeszéd definitív és kategorikus kijelentéseket tesz az emberiségről. „Te két milliárd párosult magány” – „szerencsétlen” – „atyád a halál”. Egyrészt a definitív kijelentés, ha magára a megszólítottra vonatkozik, nem megnyitja, hanem berekeszti a beszélgetést vele. Másrészt tulajdonképpen a „kategorikus” szó eredeti jelentése értelmében beszél kategorikusan ahhoz, akit megszólít. *Katagorein*, azaz: vádolni, ellene beszélni – éppen ezt is teszi ez a beszéd, nemcsak a megszólított definitív jellegű azonosításaiban, hanem potenciálisan mindegyik beszédegységébe behallatszik a kategorikus, tehát vádló beszéd. Igen, akár már az első sorban, rögtön a megszólítás utáni első szóban: „törött”, hiszen ez az emberiség felé elhangzó szó az „anyám” töröttségét épp az emberiséggel hozhatja összefüggésbe (az emberiséget mint a töröttség okozóját felmutatva, különösen, mivel a következő szó a „szenvedni”, mely ebben a zeugmatikus, szinte különböző mondatokat egymásra torlasztó tömör szerkezetben „anyám”-ra is vonatkozhat, így a szülés biológiailag meghatározott szenvedését emberi, társadalmi okokkal is kapcsolatba állítva).

Tehát egyszerre szólítja meg az emberiséget és – kategorikusan, vádlóan ellenebeszélve – függeszti fel, veszi vissza a megszólítást, így artikulálva nem a nem-megszólítást, hanem a megszólításnak a benne magában zajló ellehetetlenülését. – Elsősorban innen e beszédnek a pátosza, passiója, szenvedése.

De épp ez a pátosz, a megszólításnak ez az önmaga ellenkezőjébe fordulása, szaggatottsága, önmagát szaggató, ellenmegszólításba való átfordulása és onnan jövő visszafordulása, a megszólítás mint egyszerre közeledés és távolodás, ez az itt a megszólításban magában működő oszcilláció menti meg ezt a beszédet attól, hogy transzcendens, isteni pozíciót tulajdonítson magának, és mégis az emberiséget szólítsa meg.

Ennek a beszédnek nincs eleve igényelt vagy magának tulajdonított autoritása, azt legfőljebb teremti magának. És itt úgy tűnik: az ily módon pátosszal, *pátoszból* megszólaló beszéd, mely végül bolondságként definiálja és így ugyanakkor *indefiniálja* is magát, ez képes igazolni magát mint autentikus megnyilatkozást. (Ettől emberi beszéd; ezért nem irritál, mint általában költői szövegek, ha az emberiségről vagy kívált hozzá beszélnek – már ha egyáltalán van ilyen ezen a versen kívül).

és kései modernség. Hofmannsthal, Babits, József Attila, in *Hang és szöveg*, szerk. Bednatics Gábor – Bengi László – Kulcsár Szabó Ernő – Szegegy-Maszák Mihály, Osiris, Budapest, 2003, 356–357. és 369.

A társuló bolondság a vérontásra váró emberiséghez társul: mindkettőt az emberiség egy szervezetként való megszerveződésének vonatkozásában kell elgondolnunk. Az emberiség: bolondság, különben hogyan társulhatna hozzá a bolondság? A vers vége kétféle egészen különböző bolondságot – örületet és bolondságot – szembeállít egymással, mint a társulás egészen más módjait: a vérontás bolondságát és a nyelv, azaz a költészet bolondságát.

A „vértelen arravársz...” sora világhossá teszi (már pusztán az „arravárással” is, melyet nyelvi történésként erősít meg a figura etymologica és a vár-vér egybehangzása), hogy a vérontás örületét is a nyelv hozza el. E ponton végül – és ezzel a „bolondság” értelmezését e költészetben nem le-, csak egyelőre rövidre zárva⁴⁸ – József Attila életében utolsóként publikált szövegéből idézek. *A mai költő földadataiban* legvégül „a költők örök ellenfeleiről” szól, akik „a gazdasági jólét jelszavaival és fegyveresen [éppen ezért és nem másért a költők ellenfelei] megkísérelik [...] a »tömegeket« legjogosabb emberi igényeiktől [...] lélekben is eltántorítani.”⁴⁹ A „költők örök ellenfelei” tehát mindenekelőtt jelszavakat használnak, és ezzel megtántorítják, megbolondítják az embereket, olyannyira, hogy – mint többször feljegyzi – „saját érdekeik ellen” „megszervezhetők”⁵⁰ lesznek. Ennek ellenfele a költészet mint társuló bolondság. Bolondsága az is, hogy társul, és együttsszenved azzal, aki erre nem vár, mert *nem erre vár*.

E versben a társuló bolondság az, ami azt találja meg, hogy – már a vérontás előtt – nem más egyesít, mint a kín? Hiszen ezt újra és újra – „minden kínban” – megtalálja társul. Ennek a megtalálásnak az iránytűje, *compas*-ja (mely – *compassare* – minden égtájat felmér):⁵¹ a *compassio*, az együttsszenvedés. Legalábbis itt mindenképp, hiszen a szenvedőhöz mint szerencsétlenhez, vagyis mint társulni képtelenhez („két milliárd párosult magány”-hoz) társul. A költészet tehát 1936-ban, aktuálisan, ez a bolondság.

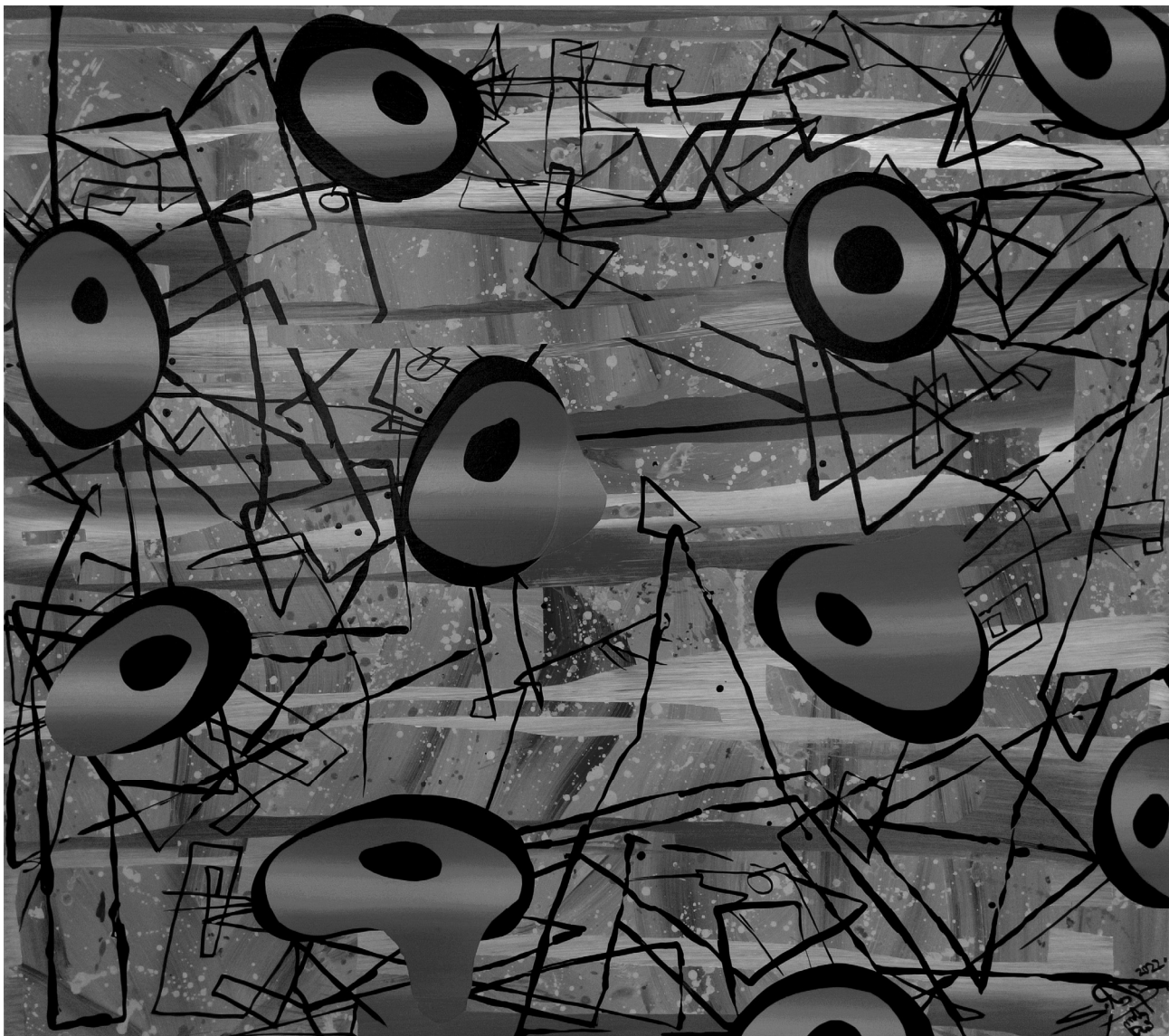
⁴⁸ Az e versben megjelenő „bolondság” további értelmezésének többek közt és nem utolsósorban Pál apostolnak az „igehirdetés bolondságáról” írt mondatait (1Kor 1,18–25) kell bevonnia az olvasásba; erre egy másik dolgozatban teszek kísérletet.

⁴⁹ <http://textus.elte.hu/ja/textus-61.html#d1e17030>

⁵⁰ E szavakkal áll ez a *Hegel, Marx, Freud* 7. részének egyik változatában: <http://textus.elte.hu/ja/textus-63.html#d1e18193> De hasonló gondolat jelenik meg már az *Uj szocializmust!* végén is 1935-ben: <http://textus.elte.hu/ja/textus-46.html#d1e14714>

⁵¹ Lásd ehhez például az egyik mehökkentő részletet egy levélben; Kozmutza Flórának 1937. szept. 25-én: „Azt mondanám, hogy kár értem, de Kínában olyan öldöklés folyik, hogy ez a »kár« csak rám tartozik.” József Attila *Levelezése*, 578.

Szirtes János:Kikelet

FENYŐ DÁNIEL

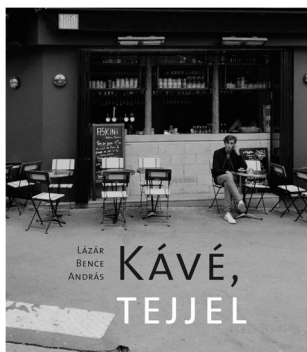
Zacc

LÁZÁR BENCE ANDRÁS: KÁVÉ, TEJJEL

A *Kávé, tejjel* alighanem Lázár Bence András eddigi legkevesébé sikerült verseskötete. Egyfelől felismerhető benne korábbi költészetének jellegzetességei, mint a vallomások megszólalás, az imperatívuszok és tómondatok használata, valamint a biológia és a vallás területéről érkező kifejezések. Újabb verseiben azonban még inkább felerősödött az a neoromantikus pátosz, amely a legutóbbi, hat évvel ezelőtt megjelent *Kezdődjön ezzel* című kötetében már érzékelhető volt. A *Kávé, tejjel* darabjainak sem tett jót ez az emelkedettség; reflektálatlan, anakronisztikus poétikai megoldásokkal párosulva súlytalan, közhelyes versek sokaságát eredményezte.

A kötet cím valamiféle hétköznapiságból merítkező, a kávé–dohány–alkohol háromszögébe vezető költészetet sejtet. Ezt a képzetet erősíti a kávézó teraszán magányosan ülő, éppen telefonáló alakot ábrázoló borítókép is. Ehelyett a versek a bennük megformálódó alany érzelmeinek, különféle alakokhoz (Isten, haza, család, szerelem) fűződő viszonyának túlstilizált, töredékes lenyomataiként olvashatók, amelyekben éppen a hétköznapiságtól való elrugaszkodás válik hangsúlyossá. A versekben megformálódó alanyt a saját maga által szimbólumokból és költői topozsokból teremtett magánmitologikus tér veszi körül. Olyan klasszikus képekkel találkozunk, mint nő, férfi, kurva, katedrális, de jelen van a színszimbólika is. Ezek használata éppen a korábbi korokban való elhasználtságuk okán nagyon is kockázatos, bár található olyan kortárs példák, amelyek leginkább az ironia segítségével igyekeznek ellensúlyozni, felfrissíteni az idejétmúltak tűnő képeket. A *Kávé, tejjel* versei azonban nem reflektálnak e kifejezések használhatóságára. Ez a költészet többnyire múlt századbéli, esztétizáló elképzelések mentén formálódik. Amellett, hogy a versek jelentős részét a gyakori ismétlések, illetve az esetenként alkalmazott rímek igyekeznek dallamossá tenni, érzékelhető a szép, olvasót megrendítő képek létrehozására való törekvés, a képek

Prae Kiadó
Budapest, 2021
88 oldal, 2790 Ft

legtöbbje mégis inkább olcsó hatásadászatnak tűnik: „Mert elvesztem a kibomló szirmok / között, a halottnak vélt hétköznapok / önfeledt hazugságaiban” (*Lánykérés*) „ahogy a szárnyunk összeakad, / és eltévedünk a tó víztükrében” (*A felesleges*); „Lehetne persze máshogy is. // De ezt hozta. Kurvát / keresztrel a nyakában.” (*Keresztrel a nyakában*).

A klasszikus, mára kiüresedett képeket akár ellenpontozhatnák a kötet anatómia területéről vett szakkifejezései. Ez mégsem történik meg, mivel a hagyományosan irodalmon kívüli kifejezések a bennük rejlő poétikai potenciált elvesztve belesimulnak az esztétizáló beszédmódba: „De megpróbálom pozicionálni magam / gerincoszlopod szűk rései mentén, / ahol talán én leszek a hátsó meg a mellső / gyökér idegszála is” (*A fajok eredete*). Történik ez annak ellenére, hogy a kortárs irodalmi törekvések legtöbbje éppen abban érdekelt, hogy különféle diskurzusok beemelésével tegye próbára a költői nyelv teherbíró képességét. A kötet képhasználatából fakadóan az olvasó egyedül marad az alakzatok sokaságával, amelyekhez túltelítettségük miatt jelentést nem, pusztán valamiféle romantikus érzelmvilágot tud társítani. A mára elhasznált képek affirmatív, ironia nélküli átvétele és a sejtető beszédmód semmitmondó, sehová nem tartó, emelkedett megfogalmazásokat eredményez: „Hisz te voltál, te vagy, aztán végtére / is te leszel nő ennek a férfinak.” (*Ön-élet-rajz*); „Aztán beszélni kezdenek, te ebből / csak annyit hallasz, hogy rólad, / hogy nézzétek a vénülő szemeket, / meg hogy itt és most a perc, / hogy átadják a levelet.” (*Az almás*) – ilyen a *Kávé, tejjel* egy versének a felütése.

Az *Ön-élet-rajz* című versből vett idézet látványosan mutat rá e szerelmi költészet problémájára. A szerelmi témájú versek magukra záródnak, a *Kávé, tejjel* ugyanis egyrészt lemond a szerelmi költészet újtó szándékú megközelítési módjairól. Példák pedig találhatóak az elmúlt évek kortárs műveiből: Székely Szabolcs *A beszélgetés története* kötete, amely a hitvesi költészet hagyományát idézte meg, Peer Krisztián mindenféle pátoosztól megfosztott, már-már cinikus gyászversei, de emlékezetes Németh Zoltán *Állati férj* című 2016-os kötete is, amely poszthumán perspektívából gondolta újra a szexualitás és a szerelem kérdését. Lázár Bence András kötetében a szerelembrázolásának egyedüli érdekessége abban áll, hogy verseiben a vágyott másik alakja bibliai vagy a házára vonatkozó képekkel keveredik, ezáltal több esetben is eldönthetlenné válik, hogy a megszólítottat éppen Istenként, szeretőként vagy hazaként érte a befogadó. Az *Álomfejtés* című versben például Jézus szeretete összerosódik a partner hiányával. Az első versszak még egy istentisztelet kezdetére emlékeztet („könyöklök az attemplom ablakában. / Hogy egyszer csak rólad szóljon / az orgonasípok emelkedett üteme.”), majd a záró sorokban a pulcsiköltészet legközhelyesebb versszituációja a torinói lepel képével bővül: „De most az vagyok, aki majd alszik / helyetted is, és nem tud álmodni, / csak egy szürke pokrócot szorít, / amiben ott maradtak a vonásaid.” A versek e sajátossága nem valamiféle termékeny hibriditás felé mutat, csupán közhelyes nyelvi készletek keverednek egymással, amelyek együttese még inkább felerősíti a szövegek giccszerűségét.

E költészet reflektálatlan patetikusságával a szerelem mára túlonúl megszokott, voltaképpen egészen korszerűtlen érzékelésmódját termeli újra. A vallomások hang Pilinszky-utánérzésnek tűnik, amelyben a szeretkezés transzcendens élményének érzékeltetésére is Krisztus keresztire feszítésének képe mutatkozik a legadekvátabb megoldásnak: „Hiszen egy egész világ nő / a lassú mozdulatban, / ahogy csípőt nyomsz / falnak, szakállat a nyaknak, / Krisztust Keresztnek.” (*Metamorf*). A *Kávé,*

tejjel szerelmi verseinek ürességét jelzi, hogy az én–te viszony ábrázolása rendre ugyanolyan, a képzavar határán látványosan túllépő azonosításokba torkollik: „De most az olvadásban én vagyok a tócsák körvonala, / és te vagy a szünet, ami elmarad két összetartó folyadék- / gyöngy között.” (*Szünet*); „ahol te vagy az első hajtás, és én vagyok / az utolsó elhulló levél. Testet, benne szövetet, / sejtet, amiben te vagy az örök mozgás és én / vagyok a fehérjék keresztükötése. Nyelvet, / amiben te vagy a mondatok ritmusa és én / vagyok a bekezdések vége.” (*Magnóliáid*).

Ahogy a szerző költészetére általában, úgy legújabb kötetének nyelvére is jellemző az előbeszédszerűség. Ez egyrészt a megfogalmazás tudatos esetlenségeként („Te kiállsz egy kertbe. Poharakra gondolsz / Aztán nem tudom.” – *Teodicea*), másrészt a kötésszavak gyakori használatában jelenik meg. Hogy utóbbinak az élőbeszéd imitálásán túl milyen funkciója van, az a *Keringő* első versszakán keresztül is látható: „Élni annyi, mint portás szemében az emberfejek. / De a hátad mögött most cserbenhagyott lányok / valamit énekelni kezdtek. / Aztán keringőzni. / És te vagy a verejték a gerincen, /de én vagyok a széles hátizom.” A strófa túlzásúfoltnak is tűnhet, hiszen három képet foglal magában, amelyek egymáshoz kapcsolódása kérdéses. Az életre vonatkozó általános hasonlat után a második képből feltűnik a megszólított, aki még egészként, testtel rendelkező alakként van jelen. A harmadikban azonban a megszólított felbomlott integritású, partikuláris alakként, pusztán verejtékként formálódik meg, amely a beszélővel mint „széles hátizommal” együtt is csupán valami homályos egész egy részletet teszi ki. Valójában itt három, logikai folytonosság nélküli, önmagában is problémás, egymást kizáró kép került egymás mellé. A kötésszavakra hárul tehát, hogy struktúrába rendezze az egymással semmiféle viszonyban nem álló, önkényesen szerveződő alakzatokat, és bár ezt a feladatot a szöveg felszínén képes megoldani, valójában csak még inkább felhívja a figyelmet e vers, illetve a kötet többi darabjának szerkesztettségi hiányosságaira. Mindez teljesen szokványos gyakorlat lenne egy avantgárd költészet esetében, ám a *Kávé, tejjel* verseinek esztétizáló törekvései azt sugallják, itt nem tudatos szövegszervező stratégiáról van szó.

Lázár Bence András negyedik kötetéből hiányzik a saját költészeti gyakorlatával való szembenézés és számvetés. A *Kávé, tejjel* versei egy olyan nyelv gép által jönnek létre, amely reflektálatlanul átveszi és ügyetlenül újramondja a költészet közhelyeit. Mindez párosul a megfogalmazás nehézségeivel. Az a világ, amelynek megteremtését célozzák a versek, alig látható a túlbonyolított versstruktúráktól és katakretikus képektől. A *Kávé, tejjel* anélkül nyúl vissza az irodalom esztétizáló hagyományához, hogy mérlegelné jelenkori alkalmazhatóságának lehetőségeit, így válik annak megújítása helyett pusztán üres paródiájává.

BARÁTH TIBOR

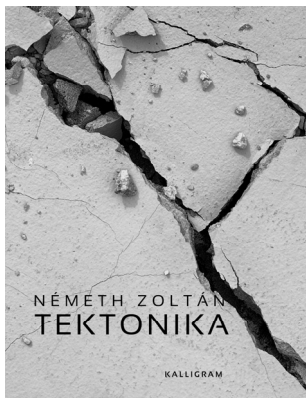
„egyszerűen átfolyik a papírlapra”

NÉMETH ZOLTÁN: TEKTONIKA

Németh Zoltán költőink azon táborához sorolható, akiknek életműve a törésekből épül fel: ha végigtekintünk kötetein, különösebb fenntartás nélkül megállapítható, hogy írásművészetét nem rendelhetjük egyetlen paradigma alá. Kísérletező szerző: minden könyvében új poétikai koncepció jut érvényre, a megszólalás módja pedig mélyreható átalakuláson megy keresztül. Ugyanakkor az *œuvre* nem válik túlságosan széttartóvá, nem hullik elemeire; vannak markáns jegyei, amik egybeforrasztják a különböző műveket. Az *Állati férjből* ismerős erősen naturalis – olykor bizarr – képvilág visszatérése vagy a *Kunstkamera* légkörének továbbörökítése (amit a moly.hu egyik olvasója találóan a „fájdalmas, taszító, gyönyörű” szavakkal jellemzett) ilyen összetartó komponensek. Ám mindezeket megrendíti a nyelv *Tektonikája*, a kötet ugyanis azt a folyamatot jeleníti meg, melynek során a nyelvi réteg lassan tömörre és összetette válik, míg a kimondott és a kimondhatatlan feszültsége fel nem töri a nyelv külső burkát, felszínre hozva ezzel a jelentés valamilyen formáját. A *Tektonika* a törésekre összpontosít, a jelentésképzés és közlés lehetőségeire, éppen ezért a kötet fő témája a nyelv és az írás mibenléte – a fő színtere pedig a nyelvvel való viaskodás: „semmit nem fogok fel ebből a nyelvből, / amelynek szavain létezve élek”.

Ez az idézet feltárja az olvasónak, hogy a nyelv az identitással kapcsolódik össze, bizonyos mértékig a nyelvhez való hozzáállás vagy a nyelv használata hozza létre a személyiséget, akár népekről és artistikumokról (*A lengyel nyelv, Az olasz nyelv*), akár nagy elődökről (Kassák, Arany, Rilke és még sokan mások) beszélünk. Vagy akár a költői én megragadhatóságáról: a test nemi rendszerére s a zilált lelki folyamatokra való összpontosítás ennek jellemző eszköze, ám az érzékekre ható testábrázolás kétfelé tart. Ha a versek szereplői kerülnek előtérbe, a test plasztikus és teljes,

Kalligram Kiadó
Pozsony, 2021
160 oldal, 2590 Ft

2022. június

ha viszont a lírai alany alakja kerül jellemzésre, a fizikai való és a határok bizonytalanná válnak, mintha a nyelv azt a testet lenne képtelen megragadni, amely által az én megközelíthető lenne. A versek „ajtók, amelyek folyton tágulnak, / és meghaladják az emberi léptéket: / már bent vagy, és mit sem tudsz / erről a tényről”. A második ciklus fénytörésében válik különösen hangsúlyossá a személyiség nyelvi ábrázolhatósága, ebben a részben ugyanis nagy elődök egy-egy utazása válik a versek témájává. Pontosabban ezek összetevői: az utazás közege (vagyis a világ, amelyben élnek, és amelyből gondolkodásukkal kilépnek), a „jármű” (a nyelv, amely által léteznek) és a cél (az a világ, amelyet a nyelvük által teremtettek). Eltérő stációi jelennek meg a nyelvi utazásnak: Goethe például még csak most „indul” („Még mindig túl sok / a gondolat, / amely elborítja a világot”), Joyce már látja a célt („legyőzhetetlen, embertelen, tökéletes szavakat keresek, / ami elől nem térhet ki, amelynek engedelmeskedik a nyelv”); de mindannyian eljutnak végül a nyelvi kifejezés és írás végső határáig. „Birodalmat kell építeni a szövegekből, / és te leszel az összekötő kapocs, / hogy megfelelő sorrendbe álljanak a szavak” – olvassuk a *Puskin Carszkoje Szelóban* című vers felütésében, világossá téve, hogy a versek szereplői a szavak megtalálói, azok az alkotók, akik pusztán a nyelv által képesek voltak megváltoztatni vagy „húíen” ábrázolni a világot. Az önreflexivitás magas foka és a nyelv filozófiai szemlélete azonban nem tudja minden esetben elfedni a versek intellektuális ballasztját. Lehetne szó a jelentés dekonstrukciójáról vagy a nyelv szándékos jeltelenítéséről, én mégis úgy érzem, hogy a szerző irodalomelméletben való jártassága olykor a gondolati líra egyébként bő kereteit is szétfeszíti, és csökkenti a szövegek művészi hatását, ahogy az egyik *Tektonika* című versben történik: „Pamanát pedig minden harmadik nap fel kellett tölteni / egy szolidáris, Platónból doktoráló szélerómából, / aki távirányítású tengeri verebekkel gyógyította magát”.

Főként bosszantó ez annak fényében, hogy az epikus jellegű, olykor novellányi történettel bíró szövegek milyen magas művészi színvonalon állnak. A külön ciklust alkotó szimfóniákat például a bravúros kompozíció jellemzi. A *Sikula Júlia – Mamácska* egyrészt a múltba vezeti az olvasót, és egy határon átszökő fiatal nő félelmét jeleníti meg hatásos környezeti díszekkel, másrészt ennek a történetnek generációkkal későbbi értékelését is olvashatjuk, ahol a családi titkok, rejtett fordulatok kerülnek előtérbe. A *Borbély Szilárd* gondolati és létlírává növe érinti ezt a témát, miközben mindennapi ajtóinkról szól; a múlt, a család, az otthon, a fantázia ajtói hozzák közelebb a felismerést: ezek „ajtók, amelyek csak beengednek, / kifelé sosem. / Ajtók, amelyeken át elhagysz valamit, / ahova már nem térhetsz vissza”. Az intermedialitásra nyitott szimfóniák pedig valódi remekművek. A *Saul* az azonos című film narratívájához hasonlóan szerveződik, ugyanazt a kétségbeesett vonulást tapasztaljuk meg, de ennek hatása is azonos: bár a haláltáborok emlékezete bennünk él, most már csak művészeti anyagként tekinthetünk rá: „ember vagyok, / szemérmetlenül használok / mások tragédiáját”. A *Hedvig* tovább tágítja a szöveg mediális terét, ugyanis Philip Glass: *Dance No. 4* című szerzeményére íródott, már nem is vers, mert itt a puszta ritmus és a gyors, lüktető irammal feszültségben álló felszólítás („kíméletlen lassúsággal, lassan, lassabban, még lassabban”) gyakorol hatást a befogadóra, nem a jelentést keressük, hanem az atmoszférának engedjük át magunk, olyan alkotás, amiben „két oldalról elindul az idő, összeér”.

Ugyanígy kiemelhetők azok a költemények, melyek a kíméletlen látás poétikáját valósítják meg. Ezekben a versekben lehullanak az álarccok és semmivé foszlanak a

látványok, a deviáns viselkedésformákat, az elmekórtani eseteket, a marginalizált személyeket vagy a levegőnek nézett eseményeket *kell* látnunk. Ezek lehetnek személyes tragédiák, *A szüzesség kerítésében* például szókimondóan tolmácsolja a versbeszélő, hogy egy kislány mit látott pontosan apja hűségtró szexuális aktusából, az ábrázolás annyira plasztikusra sikerült, hogy az emberben munkálkodó ösztönösségről, az emberien emberalattiról kapunk látleletet. Egy másik alkotás szereplője K. úr, aki „csak addig a pillanatig fess öregúr, / jovialis entellektüel, ismeretlen jóbarát, / míg meg nem lát egy pókot, bogarat”, ugyanis akkor – a nyílt utcán – zabálni kezdi őket; de vannak olyan szereplők, akik parkokban önkielégítenek, madárnak öltöznek, vagy hányást nyalogatnak az utcán. Egyre megy: a versekben a látatlan kerül a középpontba. Az abnormalitás tölti ki a látómezőnket, amit más esetben figyelmen kívül hagynánk. A hatodik ciklus hosszúverseiben a lírai hősök szintén olyan személyek (hajléktalanok, menekültek, poszthumán „hermafrodita szuperlények”), akik a társadalomból kiszorultak, és annak peremén, takarásban kénytelenek élni. Más megítélés alá esik, de egyazon analógiával közelít a költő a második világháborúhoz és a (lengyel) zsidósághoz: a szereplők ugyanúgy vakfoltok voltak a világ számára, és az őket ért kegyetlenségek szintén embertelenek voltak. Németh dokumentumszerű leírásai, objektív hangja és brutális képvilága a pusztító ember képét domborítja ki, aki szembeszáll – gépekkel vagy pusztá kézzel – a természettel vagy az emberiséggel, és olyan világot hoz létre, ahol „az éhségtől megőrült anya” felfalja fia holttestét, az utcán gyermekek haldokolhatnak, az emberi test pedig végsőkig elgyötört és megalázott. Számos műalkotás feldolgozta már a zsidóság történetének egyik legsötétebb fejezetét, a *Tektonika* ide sorolható versei mégis kiemelkedő helyet érdemelnek, mert manír nélkül, az eseményekhez hű brutalitással rajzolják meg a világ akkori képét. Mindezt hatásvadászat nélkül teszik, olyan elkötelezettséggel a történelem iránt, amihez hasonlóval hazai irodalmunkban talán Zoltán Gábor *Orgiája* kapcsán szembesültünk először.

Mint említettem, a *Tektonika* a törésekre építkezik, legyen szó a történelem hasadásáról, a környezeti világ új fejezetéről, ahol „a kotró- és markológépek” alakítják a természetet, vagy az emberi lélek és emberi mivolt töréseiről. Ezekből tűnik elő a holokausz, a természetirtás, a meghasonlottság és a poszthumán dimenzió, és a költői nyelv válik a közvetítés eszközévé az egységes és a széttöredezett világok között. Sikeresen, bár nem egykönnyen felfejthető módon szólalnak meg a versek. A kötet ugyan nem tökéletes, hiszen a költői bravúrok mellett olykor „szárazzá” válnak a szövegek, és inkább olvashatók gondolatfutamként, mint versként, de a világ, amelyről ír, sem hibátlan. Jelentős kötet, amiről ha lehántjuk az irodalomelméleti réteget (vagy az olvasó figyelmen kívül tudja hagyni ezt a háttértudását), akkor úgy működik, ahogy a jó verseknek kell: kiszakít a világból, és amikor visszajött, gazdagabb tapasztalattal állhatunk fel.

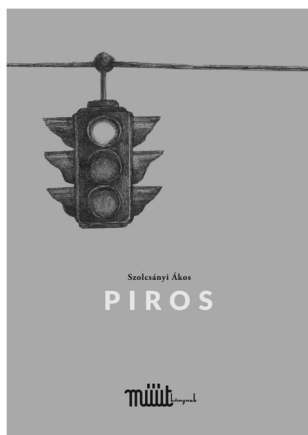
NAGYGÉCI KOVÁCS JÓZSEF

Éjszakákkal kifizetett „arany öntudat”

SZOLCSÁNYI ÁKOS: PIROS

Ha mentális tevékenységekkel foglalkozó tudomány képviselőjeként kellene vizsgálnom Szolcsányi Ákos új, *Piros* című kötetét, a hipnagógia, vagyis az álomból az ébrenlétbe vezető időben végzett tevékenységek, az akkor szerzett benyomásokból született szövegek elemzésére kellene vállalkoznom. Megállna ez a leírás a szerző szerint is, aki egy interjúban arról az állapotról beszél, melyben „félálomban szaladsz azután, amit láttál, hallottál, közben vigyázol, hogy bele se keverd, de el se felejtöd a tudatos, értelmező kommentárt”. A Pannon Tükör Online-on tizenhárom részt megért napló-sorozatának (*Erkély kiadó*) utolsó bejegyzésében egy, a kötettel kapcsolatos rész is olvasható, mely szerint a *Piros* „apaságot és álomfejtést tárgyaló (próza)verseskötet”. Ugyanitt, egy megelőlegezett műhely-naplóban ezt írja Szolcsányi: „az első egy-két alvás ezt valamivel alulmúlta, undor és gyűlölet voltam a rajtam kívül lévő minden iránt, de ebbe a mindenbe magamat, még ezt a túlretorizált megfogalmazást is, hogy mi vagyok, beleértve. Nappal hasonló, bár megkönnyíti az elviselését a szeretet, adni azt, aki szerintük vagyok, és akkor már kicsit annak is lenni.” Tehát a szövegekben az álom és ébrenlét és ezek keveredésének minimum a demisztifikációját kellene találnunk. A kötet egyik versbeszélője azt mondja: „felriadtam de az álom / megvárt” az 1 című versben pedig ez olvasható: „korláttal álmodtam hideg / volt billegett ahogy lógtam / nem volt fontos melyik felére / esnék felriadtam de az álom / megvárt amíg felkeltem tápszett / keverni egyen hátha / most fog mire / értékeltük volna eleget-e / már a korláton lógtam megint”. A határátlépések nem szükségszerűen számolnak a határral, vagy egyáltalán tudnak annak létezéséről, sok esetben az átlépés után lesz nyilvánvaló, az új helyzet felismerésekor az átlépés ténye. Ha ez utóbbi megállapítást az emberi elme működésének listázhatatlan gazdagságára vetítjük, akkor el-

MŰÚT-könyvek
Miskolc, 2020
68 oldal, 2000 Ft

mondható, hogy az a fajta, az álomban megvalósuló diffúz, sok esetben hiperérzékeny, extrém mód szabad (hogy ne mondjunk gátlástalan) asszociatív munka ébrenlétben is elvégezhető, illetve: az álom és ébrenlét határa nem minden esetben alakíthatatlanul merev. Ennek plasztikus megjelenítéséhez azonban nem tudósra, sokkal inkább költőre van szükség, és olyan szövegalkotásokra, mint a *Pirosban* található szuggesztív, önreflektív és a határokat folyton jelző, de azokat újra és újra odébb helyező vagy éppen felfüggesztő versek és prózaversek.

A kötetet forgatva a fenti mintázatot nemcsak a szövegekben, hanem magában a kötet szerkesztettségében is felfedezni véltem. A tartalomjegyzéket nézve feltűnő leginkább ez a szervezettség. A kötetben az – egyszerűség kedvéért nevezem így – álomleírásoknak mind ugyanaz a címe: (*álom*), így, zárójelben, kisbetűvel. A tördelésében is versnek mutatkozó szövegek pedig egy-egy számot kapnak címként 0-tól harmincig úgy, hogy van, amiből kettő is van (0, 20, 26), míg a 6, a 13 és a 17 nem kap szöveget.

A kötet ajánlotta tagolós szerinti álomszövegekben az egyik legjellemzőbb kifejezés az ébredés és az ahhoz fűződött kommentárok. Nem feltétlenül megfejtések ezek, de listázva az érzékelhető, hogy nincs két egyforma érzés (leszámítva a szegyet, az kétszer is előfordul). Könnyűség, a minden rendben érzése, öröm, felszabadultság, együttérzés, gyönyör, „könnyű tétlen tudat” és az a pillanat, amikor „az erő dédelgetése józan felnőtt örömmé alakul”. Ugyanakkor van félelem, a már említett szégyen, tanácstalanság, büntudat és persze sötét és csend is, utóbbi a kontextus szerint egyértelműen negatív fogalom. „Nem tudok mást, mint / szeretni” – idézi József Attila *Eszméletét*, majd mintha kibontaná, vitázik a régi költővel: „de nagy fasz vagy te, Attila, gyűlölni nem tudunk, és / az nem ugyanaz, ez nem elsőfokú egyenlet, hogy mínusszal / mínusz az plusz.” Az *Eszmélet* „arany öntudat”-tal folytatódik, konkrétan azzal, hogy „minek is kell fegyvert veretni belőle”, Szolcsányi versbeszélőjénél ez a kérdés még nem dőlt el, még bármi lehet az ő öntudatából, mindenesetre értékes, mert „ilyen éjszakákkal fizetett” érte. „A látványokat bomlásig / rágja az álom” – ami nem indukálja azt, hogy a szövegekben megtörténő rekonstrukciót eleve lehetetlennek tartsuk. Szolcsányi álomleírásai az abban megjelenő értelmezésekkel együtt teljesebbek, hiszen a narráció itt is, mint minden más esetben is egyben interpretáció is. Az álomleírásokat és az azok értelmezését adó prózaversek sok esetben filmforgatókönyv-szerűen pergősek: „Aztán beleköt egy csöves, gyengébb, kisebb. A kerengőn dulakodnak, zavaros, de T.-től függ, ő tartja a másikat a levegőben, lógnak a korlátról. T. dönthet, hogy felhúzzuk-e együtt őket, vagy egy alsóbb emeletre, nem halálos mélybe és biztonságos távolra dobja a csövest és felhúzza magát. Utóbit próbálja meg. Elvétí, a másik a földszintig zuhan, azonnal meghal. Bennem káröröm, emelkedett sajnálkozás. Kíváncsian le a halott fölé a bulizókkal. Nekem kell kimondani, hogy halott. Körvonalat látok, a fej külön a testtől. De, mint egy mézeskalácsemler, nem ijesztő. Kimondom, fej külön, akkor halott.” A Kukorelly-szövegekben gyakorta megjelenő, a sportközvetítések tárgyilagos közléseit imitáló diktációhoz hasonló leírásokat az értelmezői reakciók tagolják. Ez a módszer, az információ átadásának tempójával játszó narráció teszi elevenné és követhetővé a szöveget. Az elmúlt évek egyik legjelentősebb prózaírói teljesítményével, Kiss Tibor Noé *Beláthatatlan táj* című regényével, annak is az egyik szereplő álom(kóma)-leírásaival rokonítható Szolcsányi eljárása. Ez is, az is úgy alkotja újra az ábrázolandó képeket a szöveg terében, hogy azok a lehető legkevesebbet veszítsenek a képességéből. Jóllehet

mindkettő ellenőrizhetetlen, hiszen sem az álom, még kevésbé a kóma teljes egzakt leírása nem lehetséges, de így nézve minek a leírása lehetséges egyáltalán, nem elég, hogy Szolcsányinak el lehet hinni, hogy ilyen és ez egy álom? Én elhiszem. (Kiss Tibor Noénak nemkülönben.)

A számmal jelölt, versként tördelt szövegdarabok első ránézésre könnyebbé, derűsebbé, szellősebbé teszik a nagy álom-tömbök uralta kötetet. Ez a megállapítás könnyen alátámasztható, mert ezekben a versekben jelenik meg a gyerekgyerekség (a felnőtt, mint valaki gyereke egészen máshogyan van jelen), annak minden természetességével, játékoságával, őszinteségével. A 26-os számú / című (a két 26-os közül az első) dal (majdnem keringő) a három szótagos sorokkal Lovasi Már *délután* című felnőtt-altatóját idézi, de az is lehet, hogy az *Antoine nagy kísérlete* című, Bereményi szövegezte Cseh Tamás-dalt. (Előbbi szerzőtől egyébként van jelöletlen, a szövegbe szervesen illeszkedő idézet is a kötetben.) „Bújjunk el / kéri az / altatás / végén a / takaró / alá nyár / van még fenn / a nap egy / kevés fény / átút a / paplanon / pár perc és / elalszik / mehetek / maradok / pár percig / fekszünk a / szövetben / Íkea / ikrei”.

Hasonlóan játékos, mert az időérzékelés egyéni módjait is megírja ez a vers: „fél cigivel voltam / gyorsabb nála így / az erkélyen ért hogy / indul a nap csoki / csoki csoki csoki / üvöltötte amíg a / valószerűtlen pontosságot / hallgattam”. Az ébrenlét álomszerűségét oldja versbe ez a plasztikus képpel illusztrált jelenet: „hüvelykujjam fogja / én az alkarját / ő az alkaromra fonódva / én a másik karommal köré / lefedve a zuhanás / lehetséges íveit / ahogy bújásunk szkanderré / fejlődik a természet nézi / megjátszott tétjeit / kettőnk közös és vagylagos / sikereire éppúgy fogadva / mint összes lehetséges / kudarcainkra”. Ugyanakkor a felnőtt önreflexióiban a játékokkal kapcsolatban kérdések is felmerülnek: egy nyilvánvalóan nem létező húsevő zöld hernyót valóságosnak kell tekinteni, mert ez a játék, mert csak így lehetséges az egyébként nem-létezőt és ezzel a veszélyt megszüntetni: „aztán / megkérdezzük element-e / úgy tesz mintha elment / volna úgy teszünk mintha / elhinnénk neki.” A versbeszélő máshol mondja, de jól rímel a fentiekre, hogy „tudom milyen amikor / tényleg nincs valami nem csak / félek hogy nem lesz vagy / kísértem hogy ne legyen”. Az imaginárius világgal kapcsolatos tapasztalatok a *Piros* szövegei szerint nagyon is valóságosak, érzékiek, így rímelenek egymásra az álom-szövegek és a mindennapok tapasztalatainak szövegei.

A kötet címével kapcsolatban viszonylag kevés eligazításban részesít a szöveg. (Hacsak nem tekintjük a maga módján iránymutatásnak, hogy a kötetborító: kék.) Egy szép, karácsonyt idéző versben a három színű zsirkréta egyike piros, ez kötődik a gyerekek világához, de már a másik helyen felnőtt meghatározásban találjuk: „otthonos piros mint / a véreerekkel futtatott bőrön / átszűrődő fény a magzatvíz / kaleidoszkópjában”, a harmadik előfordulása figyelmeztető, szégyent hordozó: „Pinocchiót / felnégyelték. Törzse négy gerezdben, mint egy tojás. A belül is / tömör fa megtört síkjaira felírták: Na / hogy te / tszik A H / amllet / Köcs / ög. Persze pirossal, szégyelljem magam.” A kötet borítóján egy közlekedési lámpa rajza. Épp a felső fény világít, piros, azt jelenti, hogy állni kell, míg mások indulnak-érkeznek, ki kell várni a sorunkat – körülbelül ezekre jutottam, de nem tudtam összekapcsolni a kötetben szereplő versekkel. A piros ráadásul ugyanúgy színe a veszélynek, az erőszaknak vagy a fájdalomnak, mint a (Szent)léleknek meg a szerelemnek, túl sok értelmezési lehetőség, talán épp ezért esett rá a választás. Mindenesetre a kötet utolsó

rövid bejegyzése ezzel az egyszavas mondattal zárul: „Boldogság.” A záróvers pedig kinyit és nyitva hagy egy mondatot, egy részt, és ezzel magát az egész kötetet is. Egy felsorolási szakasz nem zárul le, hanem egy „és”-sel minden ottmarad a levegőben. Mindez talán nem csak azt jelzi, hogy az egész befejezhetetlen, hanem inkább azt, hogy folytatni szükséges.

Én a magam részéről már most kíváncsi vagyok a következő kötetre.

PETNEHÁZI ERZSÉBET

Áttörni a cserépen

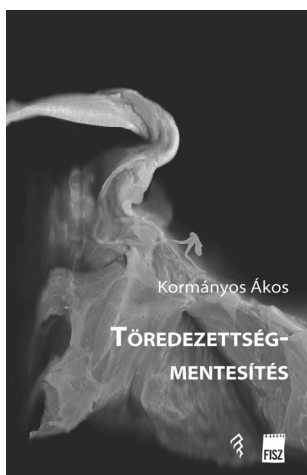
KORMÁNYOS ÁKOS:
TÖREDEZETTSÉGMENTESÍTÉS

Kormányos Ákos már az első, *Paraván* című kötetében is a testi tapasztalatokat állította szokatlanul éles fókuszba. A 2021-ben megjelent, *Töredezettségmentesítés* című művének középpontjában szintén a test áll, azonban itt a beteg testbe zárt beszélő küzdelmes hétköznapjai tárulnak fel a verseken keresztül. A kötet a *Verses vallomás* alcímet viseli, de a szerző egy tágabb közösség tapasztalatait is rögzíti személyes küzdelmeinek megjelenítése által.

A mű a címbe szereplő kifejezés elsődleges, informatikai jelentésének magyarázatával indul, amely párhuzamba kerül a metaforikus értelmezéssel: az adathordozón fragmentumokban tárolódnak az adatok, az élettörténetben lévő értelmezhetetlen érzésekhez hasonlóan. A fragmentáltság megszüntetése érdekében kell elvégezni a töredezettségmentesítést, vagyis a fájlrendszer újjászervezését. Az explicit magyarázat egyrészt fogódzót ad az olvasónak, hiszen keretbe helyezi a kötetet alkotó, cím nélküli szövegeket, másrészt viszont le is szűkíti a lehetséges értelmezések terét. A továbbiakban viszont már a befogadóra van bízva, hogyan tölti ki a szöveg hiányait, a versek ugyanis egy-egy tapasztalatot rögzítenek, nyugodt, tárgyilagos hangnemben, amely éles feszültségben áll a küzdelmes tapasztalatok súlyosságával. Emellett két másik, tipográfiaileg elkülönült hang is megjelenik a kötetben: míg az egyik a külvilág érzéketlen, kemény reakcióit jeleníti meg, addig a másik egy meditatív, békés, természetközeli állapotot idéz fel. Az összképet Szabó Eszter illusztrációi is árnyalják, a színes képeken látható húsdarabok a test általi meghatározottság érzetét erősítik. A különböző rétegek összjátéka által komplex kép rajzolódik ki a beszélő tapasztalatairól, hiszen a szenvedés mellett jelen van a nyugalom, a béke, a remény érzése is.

Az akadályozottságból fakadó állandó küzdelem tárgyilagos bemutatása rávilágít arra, hogy a beszélő számára gyakran ismétlődő, mindennapos jelensé-

Fiatal Írók Szövetsége
Budapest, 2021
77 oldal, 2200 Ft

gekről van szó, amelyeket éppen ezért képes szinte teljesen érzelemmentesen leírni. Az épületeken belüli közlekedés nehézségei például több versben is megjelennek, nemegyszer a lehető legsűrítettebb módon: „Kiselőadást tartottam volna aznap. / Elromlott az intézeti lift” (44). A kétsoros vers csupán a feltételes mód használatával utal a terv meghíúsulására, amelyre elegendő magyarázatként szolgál a lift meghibásodásának rögzítése. A rövid versek hatását fokozza, hogy a hasonló helyzetekkel járó küzdelmet már ismerhetjük a hosszabb, részletesebb szövegekből, amelyekben azonban a beszélő érzelmeire is gyakrabban történik utalás. Az egyik darabban az emeletre jutás küzdelmes folyamatának – a korlát nélküli lépcsőn való egyensúlyozásnak – leírása után a záró sorok megrázó módon fejezik ki a beszélő elkeseredettségét: „Mindennap eszembe jutott, / hogy biztosan ma fogom / elveszíteni az egyensúlyom, / és végre beverem a koponyám / a márványba” (25).

Az emberekkel való kapcsolat kialakítása sem problémamentes, hiszen a versbeszélő folyamatos segítségre szorul, az erre adott egyéni reakciók pedig jól tükrözik a többségi társadalomban megfigyelhető, mozgáskorlátozottsággal kapcsolatos attitűdöket. A kötet nyitóversében a versbeszélő egy évfolyamtársát kéri meg, hogy vigye fel a táskáját az osztályterem elé, ő azonban elutasítja a segítségnyújtást: „Egy hosszú pillanatra lefagyott, majd sírni kezdett. / Azt mondta, neki ez nem megy, kérjek meg valaki mást. / Majd elrohant. / Megkértem valaki mást” (7). A szokatlan helyzet bemutatása rávilágít arra, hogy a különbözőséghez való érzelmi kapcsolódás önmagában nem elég, hiszen a szánalom vagy empátia által motivált sírás éppúgy magára hagyja a mozgáskorlátozott beszélőt, mint az érzéketlen reakciók, melyek folyamatosan jelen vannak a kötetben.

A hétköznapiakban elhangzó, sokszor meggondolatlan megnyilatkozások egy része a versekbe ágyazódik, más részük viszont tipográfiailag is elkülönül az emlékeket felidéző szövegektől. A közvetlen kontextus hiánya azonban sajnos könnyen kitölthető, mivel ezek a mondatok akár a saját előítéleteivel is szembesíthetik az olvasót: „Jó gyerek ez is, csak tudna futni” (12), „Szeretnék már unokát, de nehogy neki szülj, / öröklődik a betegsége” (31), „Ne feledd, hogy pszichológus, biztos manipulál, / mi másért lennél vele?” (47). A kommentárok legtöbbször a párkapcsolat létesítésének és fenntartásának problémáira világítanak rá, a betegség állapota ugyanis a kapcsolaton kívül állók számára a férfi kizárólagos, elrettentő jelölőjévé válik. Az állandó kiszolgáltatottság a nemi szerepekhez kapcsolt hagyományos elvárásokat is felborítja, hiszen a férfi az, aki folyamatosan segítségre, védelemre szorul: „Nem én cserélem ki az égőt. / Nem én mászok fel a létrára, hogy kitisztítsam az ereszt. / Nem én védem meg őt, hanem ő engem. / Viszont jól főzök és gyönyörűen mosogatok.” (21). A védelmező szerep betöltésének lehetetlensége a gyerekvállalás kérdésére is rányomja bélyegét, ahogy azt a beszélőt foglalkoztató kínzó kérdések tükrözik: „Hogyan lesz, ha nem tudom felemelni a saját gyerekem? / Hogyan lesz, ha az ágy széle felé mászik, / és nem tudok utána kapni, / ha az út széléről nem tudom visszarántani?” (70). Látható, hogy – a múltat és a jelent leíró állításokkal szemben – a jövőt kérdések uralják, amelyekre nem adható megnyugtató válasz.

A fájdalmas tapasztalatok és vívódások mellett azonban a felszabadultság, a nyugalom hangja is jelen van, elsősorban a természet közelségét tükröző, meditatív sorokban: „Gyakran hallgatom / a fűszálakat, a fákat, a leveleket. / Szólnak hozzám, / mindig ugyanúgy” (23). Bár a beszélő általában kénytelen a saját testére koncentrálni a figyelmét, az emlékképektől tipográfiailag elkülönült sorokban felvillan a

mindennapi nehézségektől elszakadó mentális állapot is, amely a természet hangjaira való odafigyelésben nyilvánul meg. Ez a tevékenység később áthelyeződik az otthoni térbe, közelebb kerülve a kötetet domináló emlékképekhez: „Otthon a cserepes virágom hallgatom” (58), „A cserepes virágom néha szégyelli, hogy cserepes virág” (66). A cserepes virág képe egyszerre idézi fel a természetben organikusán létező növényt és a mindennapos korlátozottságot is, ezáltal a beszélő helyzetének metaforájává válik. A kötet a cserepes virág kiültetésének rögzítésével zárul, felvillantva a korlátokkal való együttélés és az azokból való kitörés paradox egyidejűségét: „Ez még mindig az én cserepes virágom, / de a gyökerei ugyanúgy kapaszkodnak az élő földbe, / néha talán még jobban” (78).

A különböző megszólalásmódok végső összefonódása jelzi a kötet tudatos felépítését, amely bár nem von le egyértelmű tanulságokat, mégis képes tárgyilagos emlékképekből, durván odavetett mondatokból és meditatív pillantok rögzítéséből kirajzolni egy alakot, aki az akadályok ellenére sem veszíti el az életkedvét, tudásvágyát és humorát. Egy alakot, aki a korlátokkal együtt is ki tud törni a cserépből: „A barátaim néha elfelejtik, hogy mozgáskorlátozott vagyok. / Ilyenkor mindig jót röhögünk. / Más van a homlokomra írva” (38).

HÖRCHER ESZTER

Emberek, érzések, helyzetek

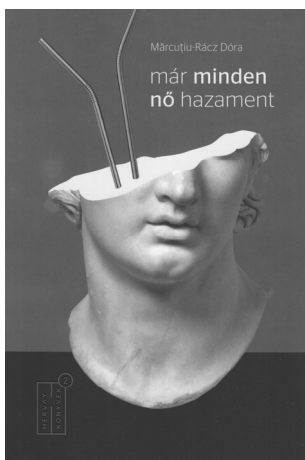
MÄRCUȚIU-RÁCZ DÓRA:
MÁR MINDEN NŐ HAZAMENT

Märcuțiu-RácZ Dóra kötete letisztult egyenességgel szembeít a mindennapok szociális, társadalmi jelenségeivel, életképekkel, élethelyzetekkel, ráutaló és szimbolikus megoldásokat is alkalmazva.

Állat és ember kapcsolatának vázolásában a kettő lényegét, tulajdonságainak rendszerét egybefonja és el is választja a szerző. A kutya társként, védőbástyaként, hűségével, barátságával a gazdája, az ember mellett áll, míg az ember kihasználja a másik embernek. A költő megfogalmazásában sem ember, sem állat „Nem simogatható / [...] Zaklatott élete volt” (*Jutalomfalat*). Mindkettő harcias jelennel és zaklatott előélettel bír, nem közelíthető meg. A kölcsönhatásban a kutya „tudja hogy a lövöldözések után / mi is engedékenyebbek vagyunk” (*Mielőtt ünnepelnénk*). A tűzijáték a háborúnak, lövedékek hangjának az aszszociatív képe. Az ember és az állat ösztönből fél, de az ember kezeli, koordinálja a félelmet, a kutya még nem képes tudatosan erre: „ölnék és büszkék / amiért megvédték a gazdáikat.” (*Az a hagyományos tyúkhúsvés*). Az emberek között másféle hierarchia van jelen: „tudod, hogy délután a szomszéd / melyik adón nézi a híreket, / mikor üvölt a feleségével, / a felesége mikor üvölt a gyerekekkel, / a gyerekek mikor üvöltenek a kutyákra, / a kutyák mikor dugják ki / az orrukát a kerítésen, / és ki mer ilyenkor hozzájuk / érni [...] apádék temesváron bujkáltak, / ti gyakrabban mostok kezét, / apádék fegyverropogásra aludtak el, / ti a román himnusra” (*Pizsamaosztás*).

Erról a kölcsönhatásáról, mint a létezők kettős világáról, együttéléséről ír Märcuțiu-RácZ, összefonódó tulajdonságokkal, mindennapilét-küzdelmekkel, odafigyelve egymásra a biztonságért, kompromisszumokért. Kifejezi, hogy mindig alkalmazkodni kell egy adott, általában negatív tartalmú helyzethez. A kétértelmű mondatok, melyek az élet, női(es)ség, szerelem,

Hervay Könyvek
Kolozsvár, 2020
64 oldal, 1800 Ft

2022. június

szex, kihasználás, félelem fogalmait takarják, további fogalmakat generálnak, mint félelem a férfiatól, félelem a másiktól, félelem bizonyos tárgyaktól. Itt az ember tapasztalatra épít: „pedig neked is vannak / traumáid, te is voltál / áldozat, túlélő, asztalt / csapkodó, dühös, csalódott, / cinikus, tette kész, / paranoid, / tehetetlen, / cinikus. / összerendezsz minden hirtelen érintéstől [...] nem akarhat mindenki / téged, / ez paranoia, / ez önteltség, / ez kompromisszum, / ez önvédelem, / ezt minden nő megtanulta, / aki már előtted hazament” (*Már minden nő hazament*). Ezek a fogalmak a mindennapi élet szerves részeként vannak jelen, az egésznek a részei. A kutya nem(csak) házi kedvenc, hanem eszköz a félelem leküzdésére, eszköz a védelemhez, ugatása, ereje, harapása bátya a versekben megjelenő lírai alany számára, ha a sötét utcán kell mennie. És megy, mert bátor, és a hasonló bátor cselekedetekkel szinte teszteli is önmagát: mi történhet vele, meddig mehet el, mikor jut el képzeletbeli és valós fizikai határaihoz, ahol és ahonnan nincs kiút, vagy más útvonal, nincs térkép vagy előre kigondolt, kidolgozott terv. A kézben szorongatott lakáskulcs csomója (amivel ütni lehet, ha kell), a futócipő (melyben gyorsabban lehet elfutni, ha kell) és a bekészített ivóvíz (ami a hangot javítja, ha kiabálni kell segítségért), mind a kutyához hasonló biztonsági elemként jelenik meg (*Egy roszshírű park utcáin, Location services*).

A telefon eladása több szálát mutat: a telefonnak mindig jónak, működőképesnek kell lennie, ezzel lehet segítséget hívni, másrészt a régi készülék eladása pénzforrás. Eladni és eladottnak lenni a női test birtokba vételének is egy szimbóluma. A telefon és a test közös tulajdonsága, hogy „simogatós” (*Amikor el akartam adni*). Mărcuțiu-Răcz tovább enged gondolni az ábrázolt, felvezetett jelenetben, a telefon adás-vételénél több nem történik, de a szerző utal egy képzeletbeli nemi erőszak részleteire, amikor egyetlen lány tartózkodik több férfi társaságában egy autószerelő-műhelyben. Hasonlóképpen, amikor a taxiból is korábban kell kiszállnia, mint a megérkezés ideje és helyszíne, és inkább gyalog megy tovább, és ezt a fajta fizikai veszélyt, bizonytalanságot a szürkületi autóvezetéssel is összefüggésbe hozza, „sosem tudni mi ugrik eléd” (*Copie după buletin*). A test használásának és kihasználásának képe sajátos kompromisszumot és kölcsönhatást igényel, „ha adsz egy falatot a húsdoból” (*Jutalomfalat*), átvitt értelemben fizetséget jelent a további, súlyosabb következmények elkerüléséhez. Az embereknek is kell a jutalomfalat, az ember (adott esetben a nő) adja vagy megmutatja magát, amikor a szituáció a szexualitásra kezd épülni, akarattól függően vagy függetlenül. A női test, a test, a másik teste elvehető, megkóstolható. Az elégedettség pedig nyugalmat hoz, a másik nem bánt, megelégszik a testből kapott mértékkel, mennyiséggel, akár a kutyák éhsége, csillapodik. Mert „az agresszió nem megoldás” (*Nem megoldás*), a helyzet diplomatikusan, logikával elkerülhető, de lehet elkerülhetetlen is, és ebben az esetben nincs választási lehetőség. Mărcuțiu-Răcz sugallja, nem mindegy, milyen a ruházat, a viselkedés, milyen mértékben jelenik meg a reszketés, a gyengeség, ami erősíti a másik fél akarát, illetve hogy a feltárás és elrejtés függvényében hogyan jelenik meg a fizikai és pszichikai adottság, mint a fiatalság vagy a csinoság.

Az állatokhoz érzelmek, érdekek, hasznok fűződnek (*Az a hagyományos tyúkhúsleves*); a kutya védelmi-biztonsági eszköz tehát, a tyúk élelemforrás, mindkettőt használja az ember, akár a műszaki cikkeket, az állat mégis több használati értéknel: „főzz nekem tyúkhúsleves / a tyúkból, amit éveig neveltél, / melynek kopasz nyakára / sálat horgoltunk [...] ha már elkészült az étel, nagyobb bűn ott hagyni, / mint

megköszönni, nagyobb bűn / gúnyt űzni a halálból, / mint elfogadni" (*Az a hagyományos tyúkhúsleves*). Mărcuțiu-Răcz hangsúlyozásában az én nemcsak a saját és környezete utcáit, a várost ismeri és dolgozza fel, éli. Empátiája és szeretete kitérül, megnyílik, de a folyamatos odafigyelés elengedhetetlen. Az empátia a szorosabb közösségen túl a világméretű termelésre, fogyasztásra is kihat. „A nagyszülők ajándékát nem ajánlott / gyászjelentésbe csomagolni. saját / tapasztalat alapján elfogadható igaznak [...] a nyilvánosság nem válogat [...] az vagy, amit válogatsz" (*Túltermelés*). A kölcsönhatás a kis közösségeken túl az nagyvilágra, a környezeti hatásokra, változásokra is vonatkozik. A szerző körvonalazza az ember küzdelmének és létfenntartásának kettős, kis- és nagyközösségi, az otthonról (családtól) a nagyvilágig terjedő jelentőségét.

Megközelíthetetlenek a kóbor macskák, azaz a metaforikusan ábrázolt hajléktalanok is: „Inkább ne is nézz oda, / egyébként sem tudsz segíteni [...] és egyébként is megdöglenek / szaros kóbor macskák" (*Nagytakarítás*). Nem az embertelenség és a közöny szól az alanyból/narrátorból. A megelégedés, az undor és a változhatatlanság egzisztencia-érzése diktálja ezt, melyet az állandósult szegénység, a kallódó, utcán nevelkedő fiatalok jelenléte, a különféle társadalmi gondok, a félelemmel teli mindennapok generálnak (*Reciprocity, Location services, Nagytakarítás*). „Első ránézésre meg tudom / mondani melyik lány dolgozik / külföldön önszántából melyiket / hurocra melyiknek mondták / hogy mezei munkára viszik / melyiket küldték el otthonról / és melyiket várják vissza" (*Copie după buletin*). A szerző sugallja, milyen mértékben van jelen a determináció, mekkora az ember szerepe a részletek alakulásában, milyen esélyekkel élhet, valamint milyenek lehetnek a kölcsönviszonyok egy másfajta szerkezetű és minőségű társadalomban, ahol mindez a félelem sem gyakorlati alapját, sem pedig érzelmi jellegét tekintve nincs jelen, legalábbis nem a mindennapok szerves részeként.

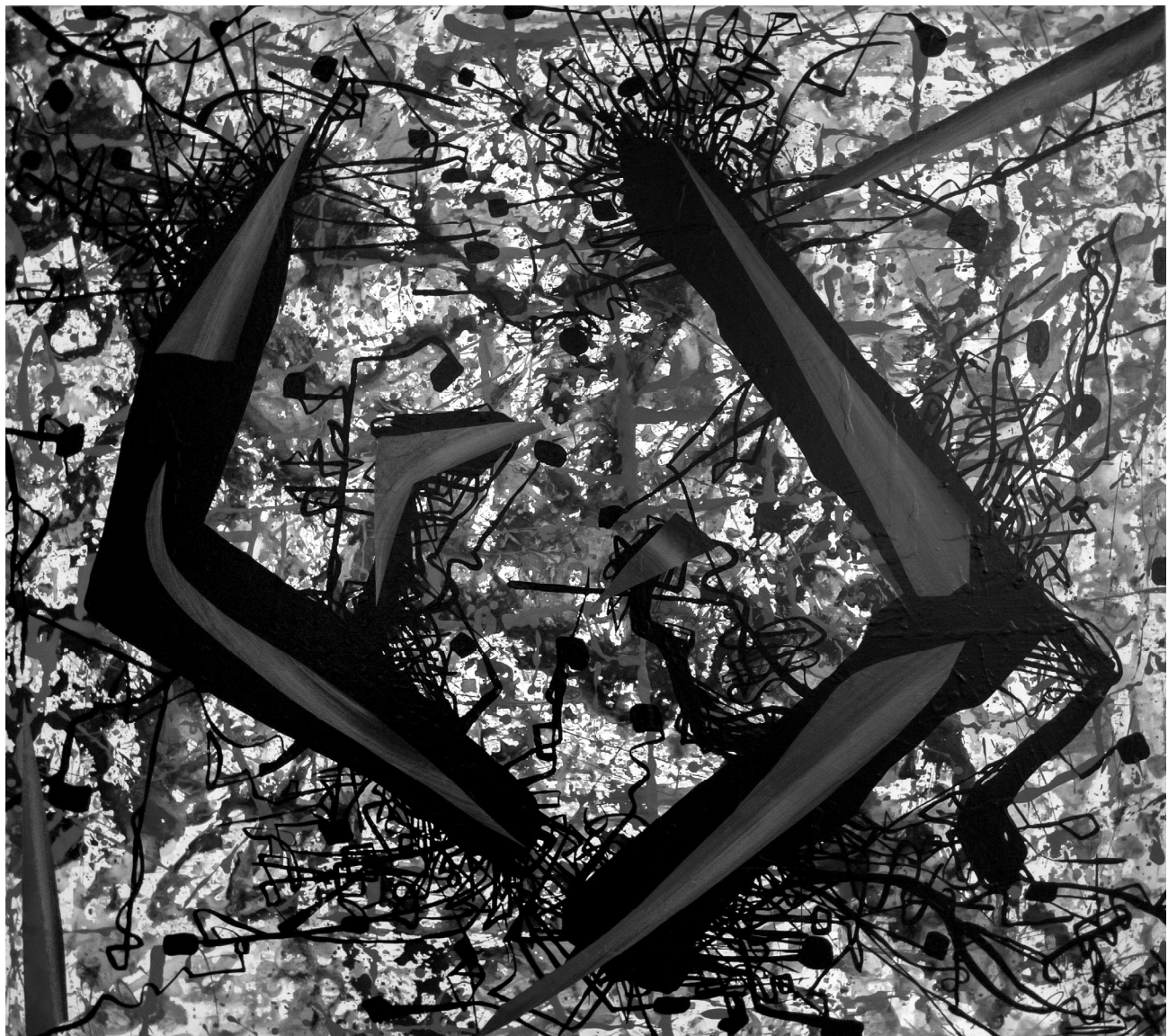
A szerző játszik az individualitás kérdésével is, amikor „Bogdi"-ról ír, aki valójában „Gergő" (*Amikor el akartam adni*). Ezzel kialakít egy identitásátétot is, melyet a webkamerával való mozzanat is erősít. A látható és láthatatlan, a felismerhető és felismerhetetlen kettőse jelenik meg. A valós belső mozzanatok, a sírás, a gyengeség eltakart, leplezett gesztusa a kifelé mutatott határozottsággal és magabiztossággal alkot kontrasztot, feltárása csak az olvasó előtt történik meg. „Megint telefonnal mentél szarni" (*Katonadolog*). A telefon mutatja, látatja a világot, benne az embert. Mint ha az ember, állat és a készülék rendszere valamilyen szinten analóg volna: „biztos elázott, felnyitottam már, / összekuszáltam a rendszerét, / kihasználtam rendesen." (*Amikor el akartam adni*). A lényeg a *puszta* eltárgyasítás. A költő körvonalazza, hogy a telefon által számonkérhetőek vagyunk, és ezzel az emberi hozzáállás minősége is, az, ahogyan a nyíltság, elzártág, a begubózás és az utcán tartózkodás kettőssége, és a hírek maguk is (*Túltermelés, The unexpected joy of missing out*), amik „sosem voltak még ennyire egyformák" (*The unexpected joy of missing out*).

A szerző elhelyezi saját magát egyképzeletbeli lét-skálán, kitől áll magasabb, kitől alacsonyabb szinten, amit jelképesen tornasorral ábrázol. Ő maga a nullpont, a negatív és pozitív irányban számolható, mérhető, értékelhető emberek sokaságában, ahol megjelenik és „leszáll a neked rendelt / sleep paralysis demon / azt kérdezi ma mivel / ártottál kevesebbet / van-e elég fakanalad" (*Reciprocity*). Visszatérnek a (rém)álomban az iskolával kapcsolatos helyzetek, összemosódik részben a múlt a jellel. A lábujjhegyre állás esély. A *magasabbá válás* és az előrehaladás lehetőségének

jelképe, és azzal a büntudat-érzéssel járhat együtt, melyet az ember a másik alacsonyabban maradó, stagnáló léthelyzete miatt érez.

Mărcuțiu-Răcz narratívájában filmszerűen játszódnak le a jelenetek, benne a szenvedő, de józanságát mindvégig megtartó főszereplővel, aki az élet hozta helyzetekben kénytelen a józanságát, racionalitását, logikus gondolkodását, lélekjelenlétét, bátorságát megtartani. A test mást mutat, mint amit a lélek valójában érez: „az egészséged rendben van / nincs semmi baja a szívednek / azért remeg a kezed, mert sokat ropogtatod [...] azért vagy ilyen érzékeny mert megjött” (*Katonadolog*). Az ént lakóhelye nem védi meg, otthonában feszületek vigyázzák a hétköznapiok békéjét, és a kilátástalanság állandósul (112, *Copie după buletin*), és ez az állandósult jelleg annyira beivódott jelenség, hogy – ironikusan is szólva – szinte még a túlvilágot is át-itatja: „elképzelem istent, ahogy egyszer / tényleg meg fog áldani, én pedig / ott állok majd előtte, mint egy sápadt / mazsola, hátam mögött a csúszópénzzel [...]” (*Nucunosc*).

A költő kiemeli, hogy szinte nincs vagy nem adódik más létmód. Ahol ontológiai szempontból a lírai alany van, egy zárttér, ahonnan elkerülni nem könnyű. Mărcuțiu-Răcz terében, világában mindenki ott lapul az ember, az állat, az isten.

Szirtes János:Kis Buddha

MÓSER ZOLTÁN

Látomások és láttatások

AVAGY A HETEDIK TITKOS ÉLETE¹

„A költészet megoldási kísérlet az ember számára.”
(József Attila)

Mészöly Miklósnál olvastam valahol egy rövid feljegyzést, amelyben azt írja, hogy szerinte a bűnbeeséskor, a bibliai leírás szövegében az alma csak főnév volt. József Attila verse kapcsán hasonló kérdést tehetünk fel: vajon mi is (nem ki is!) a *hetedik*. Az biztos, hogy nem sorszám, de vajon szimbólum-e, mint a hetes szám, allegória talán, vagy más?

A hat után jön a hét

A hetes számmal kapcsolatos fontos megjegyzés (a vers is erről szól!), hogy a hatodik után jön a hetedik.² A mítoszok világában többször is előfordul a hat azonos vagy közel azonos esemény után következő hetedik, ami valamiben más, de – és ezt fontos kiemelni – csak az előző hattal együtt nyer sajátos értéket vagy értelmezést. A bibliai teremtéstörténetben a hat szent szám, sokszoros jelentéssel: Isten hat nap alatt teremtette meg a világot, s a hetedik napot pihenésre szánta. Ahogy a magyar népdal is mondja: „Hat nap van egy hétbe, Hetedik vasárnap...” Vagyis a hat után jön a hét, amely szent szám.³ De József Attila verse nem a jelképes hetes számról, hanem a hetedikről szól. Ugyanúgy, mint a magyar hagyományban a hetedik gyerek, vagy a zsidó jelképnek számító menóra hetedik gyertyája, vagy a hetedik mennyország.

Az iszlám teremtéstörténet szerint a hét eget Allah teremtette

„Az első ég zöld smaragd, és tehén alakú angyalok lakják; a második vérpáros rubin, keselyű formájú angyalokkal benépesítve; a harmadik sárga rubin, lakói hatszárnyú, sas alakú angyalok; a negyedik színezüst, ló formájú szárnyas angyalokkal; az ötödik bíborszínű arany, angyalai hurikhoz hasonlóak; a hatodik csillogó igazgyöngy, benne gyermek formájú angyalok, kerubok röpködnek; végül a hetedik mennyország ragyogó fényből készült, és boldog lakosait ember formára teremtette az alkotó.”⁴

¹ A verset többen is részletesen elemezték. Csak néhány tanulmány írójának a nevét említem meg, azzal, hogy ez az írás ezeket az elemzéseket – bár ismerem mindegyiket –, itt nem kívánja ismertetni: Tverdota György, N. Horváth Béla, Bókay Antal, Szigeti Lajos Sándor.

² A hetes szám több afrikai törzsnél ma is misztikus szerepet tölt be. Neve tabu alatt áll, inkább 6+1 alakban mondják ki.

³ Klementine Lipffert: *Symbol-Fibel*, Eine Hilfe zum Betrachten und Deuten mittelalterlicher Bildwerke, Johannes Stauda Verlag, Kassel, 1981, 146–149.

⁴ tudasbazis.sulinet.hu/hu/magyar-nyelv-es-irodalom/irodalom/a-vilag-teremtese/iszlam-teremtéstörténet

A hétágú gyertyatartó⁵

A Kabala egy fejezete a hétágú gyertyatartó misztikus értelmét mondja el. Ugyanis minden gyertya az ember egy-egy Énjét jelképezi. „Jobbról az első a nehéz anyagi test; a második az úgynevezett idegtest; a harmadik a testhez tartozó őselem, a tudattalan. Balról az első az asztrálest, a második a lélek, a harmadik a szellem. A középen, a két hármass csoport között áll az isteni Én, az isteni szikra, a halhatatlan Láng. A Kabala azt mondja, hogy hat Énje mindenkinek van. A hetedik, a középen álló halhatatlan isteni szikra azonban nem mindenkiben ég. S akiben ég is, éppen csak hogy parázslik, az emberi lény legmélyén, alig pislákol. A beavatás az ember énjait sorra lefejtí és a mélyen nyugvó szikrát lángra lobbantja. A hetedik, a Teremtő lényéből való lángocskát felszabadítja. Ez a hetedik, középen álló gyertya, az ember igazi lényének jelképe. Amikor az ember a hét törvénye szerint születik, a hetedik gyertya kigyúl.”⁶

A hetedik gyermek

A magyar népi hitvilágban a táltos hiedelemkörből ismert a *hetedik gyermek*: a magyar néphit szerint szerencsés, természetfeletti erejű személy. Ha valamihez hasonlítható *A hetedikben* szereplő személy, a költő, akkor ehhez, a hetedik gyermekkel kapcsolatos hagyományhoz lehet. Mert ő szerencsés volt, mindent tudott, a jövőbe látott. Meglátta például a földbe rejtett kincset. Ha a hetedik gyerek foggal született, a palócok szerint barboncás (garabonciás), a sárrétiak szerint táltos lett.⁷

Kapcsolatban a Kalevalával és/vagy a Kalevipoeggel

A hetedik című vers és a *Kalevala* egyik énekéből alább idézendő sorok összefüggésének fölfedezője Varga Domokos volt:

Ha bemégy a házba, légyen
Négy, aki a házba mégyen:
Vizes dézsát vigy kezedbe,
Sűrű seprőt hónod alatt,
Fogad közt fenyőszilánkot,
Magad menj be, mint negyedik! —

Szente Imre fordítása jól mutatja, hogy ez egy menyasszonybúcsúztató ének részlete:

„Jótanácsot most a lyánynak, mēnyasszonynak adni kéne. Akad-é tanács adója, kisasszony kioktatója?

⁵ Az eredeti menóra az Istennek a Tóra második könyvében (Sömot – 2. Mózes – Exodus – Kivonulás) 25. rész 31–40 verseiben leírt utasításai alapján készült, és a Szent sátor, majd később a jeruzsálemi templom szertartásainak szerves része volt. A szentélyben lévő menórát a kohanim minden este szertartásosan meggyújtotta, és minden reggel ugyanúgy előírásosan megtisztította, a csonkokat kicserélte, és a csészékbe friss olívaolajat öntött.

⁶ Hamvas Béla: *Sciencia Sacra*. Magvető, Budapest, 1988, 299.

⁷ Szendrey Zsigmond: *A nép élő hitvilága*, in *Ethnographia* 49(1938), 257–273.

Osmotar, okos nagyasszony, Kalevatar, szép kisasszony ád a lánynak jótanácsot, gyámolatlant gyámolítva, mint légyen, miként mozogjon, kedvességbe hogy kerüljön, férje házában hogy éljen, járva kedviben napának. Száját ily szavakra nyitva, maga mondja-mondogatja: Béjövén a belsőházba, érkézzél négyedmagaddal: kezedben vizesvödörrel, söprüt hónalatt szorítva, fogad közt fenyővilággal, négyediknek ténmagaddal.”

Csepregi Mártától kaptam egy nyersfordítást. Ezek szerint nem négyről, hanem negyedről van szó. A kérdéses szövegrész a *Kalevala* XXIII. énekéből való. Az eredetiben így hangzik:

Vaan tupahan tullessasi
Tule neljänä tupahan:
Vesikappanen käessä,
Lehtiluuta kainalossa,
Tulitikku hampahissa
Itse olet neljäntänä.

Szó szerinti fordításban:

Hanem a lakókonyhába jöttödkor
Gyere négyként (=négy emberként) a lakókonyhába:
Vizes edény a kézben,
Vesszősöprű a hón alatt,
Szilács a fogak között,
Magad leszel a negyedik.

„A kontextus: a lakodalom idején oktatják a menyasszonyt, hogyan kell majd menyecskeként viselkednie a férje (apósa és anyósa) házában. Ez a rész arról szól, hogy négy ember munkáját kell elvégeznie, az, hogy ezt úgy éri el, hogy négy részre osztja-e vagy megnégyeszeri-e magát, már mindegy is.

Úgy is lehet érteni, hogy amikor bejön a házba, négy valami alakjában lép be: ezek az edény, a söprű, a szilács és ő maga.

Amit én szilácsnak fordítok, az az eredeti szövegben tulitikku, mai jelentése gyufa. Viszont bizonyára nem gyufaszál nagyságú és keskenységű, hanem olyan fenyőfából hasított vékony lap, melynek egyik végét rögzítették, a másik végét meggyújtották, s amíg az lassan égett, addig világított is. Ezt vitte a foga között (még nyilván gyújtatlanul), mert mindkét keze foglalt volt.”⁸

*

Az köztudott, hogy a *Kalevala* József Attila meghatározó olvasmányélménye volt. 1932-ben jutott az eposz saját példányához személyesen Vikár Béla jóvoltából, kit azzal lepett és hatott meg, hogy fejből idézte a mű számos, terjedelmes részletét.⁹

⁸ Csepregi Márta levélben küldte a megjegyzését és fordítását, amelyet hálással köszönök.

⁹ Vö. Fehérvári Győző: „*Dalnak új utat mutattam...*” - A Kalevala és a Kalevipoeg összehasonlító elemzése, magyarországi fogadtatása és hatása, Lucidus, Budapest, 2002, 259.

A nehézség most következik. Régóta feljegyeztem magamnak, hogy a *Kalevipoeg* most idézendő része (verselése is) sokkal közelebb áll *A hetedikhez*, ráadásul ezt is Vikár fordította. Ez is egy leánykérésről szól, ahol a Nap, a Hold és a Csillag kéri meg a leány kezét. (Kurzívval jelöltem a formai hasonlóságokat.)

Szalme szüzet ugyan kérték,
Öten-hatan egymást érték;
Hetten jöttek titkos kémek,
Nyolcan messzirül jövének;
Voltak főrendű személyek:
Egyik a nap, másik a hold,
A harmadik egy csillag volt.

Jött a hold, az ifjú gyermek,
A halovány képű kérő;
Jöve ötven jó lovával,
Jöve hatvan kocsisával,
Szalme szüzet megkérnie,
Véle gyűrűt cserélnie.

Szalme szűz ím mondja mindjár',
Szalme szól a kamarából,
Így kiálta kőlakából:
„Nem megyek én, aranyos hölgy,
Én ezüst, az éj urához.
Három a hold hivatása,
Még hat egyéb földása:
Egyszer hajnal hasadtakor,
Néha ébred napnyugtakor,
Néha éppen napkeltekor;
Néha fáradt kora reggel,
Néha előbb, mint a nap kel;
Néha virraszt napos nappal,
Leskelődik fényes délig.”

Búsan a hold hazamégyen,
Komor fény fakad mentében.

Jött azonban a hold újra,
Lakodalmi örömszajra,
Viki házba, víg udvarra;
Jöve ötven jó lovával,
Jöve hatvan kocsisával,
Fajdleányzót feleségül.
Venni Lindát jegyeséül.
Öccse, bátyja jól fogadák,
Nénje is az éjnek urát;

Linda lánynak nem kell a hold,
Fürdőjéből szép Linda szólt,
Vánkosárul így válaszolt:

„Nem megyek én aranyos hölgy,
Én ezüst az éj urához,
Hat a holdnak hivatása,
Még öt egyéb földadása
És tizenkét tiszte vagyon.
Néha fölkel virradattal,
Néha csupán fényes nappal;
Néha ködbe süllyed arca,
Néha nedves rojt takarja;
Hol a hajnal hasadtakor,
Hol meg ébred napnyugtakor;
Néha végképp elmegy osztán
S mind a földet hagyja pusztán.”¹⁰

A formai hasonlóság nyilvánvaló, csakhogy az a kérdés, és ezt bizonyítani kellene, de egyelőre nem tudom, hogy a *Budenz Emlékkönyv* kezébe kerülhetett-e József Attilának? Akkor ez is maradjon a vers egyik rejtett dimenziója.

*

Tverdota György egy 1978-as tanulmányában felhívta a figyelmet egy „közeli rokon” versre, amikor a Villon lírájából eredő befolyást emelte ki *A hetedik* című verssel összefüggésben. „A *Kiforgatott igazságok* és az *Apró képek balladája* kínálkozik összehasonlításra ebben a vonatkozásban. Mindkettő miniatűr, magvas, játékos, szellemes, egymástól független, sornyi terjedelmű képekből: evidenciákból és visszajukra fordított evidenciákból tevődik össze, amelyeknek összefogó mágnesa a strófákat záró refrén és az ajánlás...”¹¹ Példaként az *Apró képek balladája* első két strófáját idézem:

Tudom, mi a tejben a légy,
tudom, ruha teszi az embert,
tudom, az új tavasz mi szép,
tudom, mely gyümölcs merre termett,
tudom, mely fán mily gyanta serked,
tudom, hogy minden egy dolog,
tudom a munkát, lusta kedvet;
csak azt nem tudom, ki vagyok.

Tudom az urak nyakdíszét,
tudom, melyik ruha mi szerzet,

---

¹⁰ Első megjelenés: *Kalevipoeg*. Vikár Béla fordítása, in *Budenz Emlékkönyv*, 1884. Budapest; újabb közlés: *Finnugor-szamojéd (urali) regék és mondák*. Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó, Budapest, 1984., I. kötet, 182–187.

¹¹ Tverdota György: *József Attila: Párizsi Anzix*, in *Literatura*, 1978/1–2, 82.

tudom, ki gazdag, ki cseléd,
tudom, mily fátyolt kik viselnek,
tudom a tolvaj- s kártyanyelvet,
tudom, tortán él sok piszok,
tudom mely csap mily bort ereszthet,
csak azt nem tudom, ki vagyok.

(Szabó Lőrinc fordítása)

Elmélkedésre serkenti a lelket

Arra a kérdésre, hogy a költőről és általában a költészetről mi a véleménye, azt a választ adta József Attila, hogy a költőről való felfogását ő tíz sorban foglalta össze a *hetedik* című versében. A Brassói Lapokban megjelent nyilatkozatát néhány megjegyzés közbeiktatásával itt idézem.¹²

„»Ha költenél és van rá költségek: Nem hiszek abban az emberben, aki a költészetért feláldozza az életét. A költészet megoldási kísérlet az ember számára. Azt, ami nem sikerült a valóságban, a kultúrában, vagy a természetben, azt a költészetben oldja meg, avatja valósággá.»

(Megjegyzés: A valósággal való viszonyáról így vall az egyik, a végső összeomlása előtt írott versében:

„Gyönyörűt láttam, édeset, / elképzeltem egy gyenge rózsát.
Elbáméskodtam s rám esett, / mint nagy darab kő, a valóság.

Ám ez a kő is képletes. / A legjobb, ha mindent kimondok.¹³
Igy oktatnak ügyeletes / és tanulságos napi gondok.”

Gyönyörűt láttam)

„»Egy, ki márványból rak falut«: Mennyi érzelem, szeretet, romantika, vágyódás fűződik a faluhoz, holott a falu lényegében piszkos, poros, egészségtelen. Költő az, aki nem sajnálja a falura, embereknek erre a szerencsétlen összességére a márványt.”

(Megjegyzés: különös ez a felfogás, hisz József Attila az Utca és a Föld, vagyis a város és falu fiának vallotta magát, és ugyanannyi élmény fűzi őt a faluhoz – hisz édesanyja ott született –, mint a város pereméhez. A nehéz sorsú, nyers, hallgatag, kiszikkadó parasztokat verseiben a magyar valóság jelképes alakjává növesztette. A derengő félhomályban, életében sokszor előjön a falu, a törekeny falu képe, a falusi táj, amelyet hol reménytelinek, hogy reménytelennek tart.)

„»Egy, ki mikor születték, aludt«: Aki nem vette észre, hogy a világra került, csak most eszmélkedik és rádöbben a kérdés: hol is vagyok, miért is vagyok, mi is van velem?

»Eget mér és bólint«: Megméri a dolgokat és megérti miértjüket, okozóikat. Ez valahogy a hegeli felfogás: minden ami létező, ésszerű.

¹² A Brassói Lapok 1936. júl. 5-i számában jelent meg, Molnár Tibor által készített riportban.

¹³ A beteggel „meg kell értetni, hogy mindent kimondani azt jelenti, hogy mindent el kell mondani.” (Sigmund Freud: *Bevezetés a pszichoanalízisbe*. Fordította: Hermann Imre, Gondolat, Budapest, 1989, 236.

»Kit a szó nevéen szólít«: Kinek úgyszólván minden dolog személyes ügye. Úgy kell felfigyelnie a szavakra, mintha a saját nevét hallaná. Különösen, amikor Párizsból hazakerültem, éreztem ezt így. Az utcán, amikor magyar szót hallottam, lépten nyomon megfordultam, mintha minden szó ez lett volna: Attila, Attila.

»Egy, ki lelkét üti nyelvbe.«: Ez talán a legfontosabb.

(Megjegyzés: mit is szoktak nyelvbe ütni? A paraszti gazdálkodásban használt eszközökre kell utalnunk: az asztalos, ács által megfaragott nyelvbe ütik a kapát, az ásót, a kaszát, a baltát stb. Nyelvbe ütni valamit annyi, mint a maga helyére alkalmazni, vagy használhatóvá tenni, célszerűen eligazítani. Nyilván ezt is faluról ismerte József Attila, akinek így a nyelvbe ütött lelke elmélkedésre serkent.)

»Egy, ki patkányt boncol élve«: Nem kellemes mesterség ez, de a költőnek ezt is tudnia kell.

És végül: »A hetedik te magad légy«: A hetedik csak abban van meg, aki éppen a verset csinálja. A hetedik az ő egyszerisége, egyedülvalósága, ami több mint az, amit egyéniségnek szokás nevezni.¹⁴

*

Azt jól látni, hogy a születés és a halál, az élet kezdete és vége közé szorítja a szerelemről, a költészetről és – nem várt módon – az ellenségéről szóló gondolatait. Azért mondom, hogy nem várt módon, mert az élet három nagy misztériuma közül a második a Házasság: ennek a helyén áll az ellenség! Vajon kit tart ellenségnek a költő? Lehet, hogy ekkor már a költő lelkében mindent és mindenkit ellenségnek tartott? *A hetedik* megírásának évében született *Invokáció*ból idézek három sort:

„Föl vagy húzva az életre s végül minden óramű lejár.

Nyisd meg szived, a világ alázatosan ül a kapunál.

Ez itt körül mind ellenség, gondold meg jól, az nyugalmat ad.”

Végül egy rövid kérdés: vajon gondolatcsíráknak, rejtett dimenzióknak lehet-e nevezni a versben szereplő egysoros megállapításokat? Vagy, ahogy Szabolcsi Miklós írja összegzésként, a költő vágyainak, kételyeinek, szorongásainak játékos megfogalmazásai ezek.¹⁵ Én a magam számára azt jegyeztem fel, hogy ez *A hetedik* című vers a lehetetlen elképzelésének végtelen játékaról szól.

Az álmok álmodója

Miért a lehetetlenről szól? Mert abszurd. Erről nem olvastam sehol elemzést, de ha jól megnézzük az első és az utolsó strófát, vagyis ha jól olvassuk, amit a költő állít, hogy „hétszer szűljön meg az anyád”, vagy a halál kapcsán, amit állít, hogy hétféle emberként szállj a sírba, ha ezt végig gondolom, azt kell mondanom, ez így lehetetlen! De hihető, mert abszurd: „credo quia absurdum”. Általában Tertullianusnak (kb. 155–230) tulajdonítják ezt a „hiszem, mert képtelenség” kijelentést, amely első hallásra minden józanul gondolkodó embert megbotránkoztat – írja Heidl György. –

¹⁴ „az egyén a mérték” – írta Márai Sándor, és ez sokszorosan igaz a költőre, József Attilára is. In Márai Sándor: *Föld, Föld!...* Akadémiai–Helikon, Budapest, 1991, 212.

¹⁵ Szabolcsi Miklós: *Kész a lettár*. József Attila élete és pályája 1930–1937, Akadémiai, Budapest, 1998, 119.

A mondat azonban ebben a formában sem Tertullianusnál, sem más egyházatya fennmaradt munkáiban nem fordul elő. A karthágói teológus érvei a keresztény hit mellett észszerűek, következetesek és történetiek.

A „credo quia absurdum” ugyan félreértés, de Tertullianus csakugyan felhasznál egy, a lehetetlenségre alapuló retorikai bizonyítást. „Isten Fia keresztre feszítettett: nem szégyen, hiszen szégyellni való. Isten Fia meghalt: teljességgel hihető, mivel képtelenség. Eltemették és feltámadt: bizonyos, mert lehetetlen.” (*De carne Christi* 5.4). A filozófiailag kiválóan képzett Tertullianus valójában egy Arisztotelész által is említett érvet alkalmaz. A görög filozófus a retorikai bizonyítások egyik fajtájaként ismerteti azt az érvelést, amely szerint minél valószínűtlenebb egy esemény, annál kevésbé valószínű, hogy bárki is higgyen a megtörténtében, hacsak nem szól mellette valamilyen sajátos bizonyíték. „Egy másik érvet a megtörténni látszó, hihetetlen eseményekből merítünk: senki sem hitte volna el, ha nem történt volna meg. Sőt annál inkább igaz lehet, mert az ember abban hisz, amit létezőnek vagy valószínűnek tart, ami tehát hihetetlen és nem valószínű, lehet igaz (Rétorika 2.23. 1400).”¹⁶

Meggyőző beszéd

Sok elemzés született e vers kapcsán, de úgy látom, aki „eget mér és bólint”, aki sorról sorra vette, az inkább arról szólt, hogy mire is gondolhatott a költő! (Ebből a szempontból is tanulságos a már idézett rész, ahogy József Attila értelmezte és magyarázta a vers utolsó előtti strófájának egy-egy sorát.) De vajon a hat sor értelmezése után kapunk-e valamilyen logikus magyarázatot az utolsó sorra?

Amikor már századszor is elolvastam a verset, az jutott először eszembe, hogy kristálytisza, racionális, logikus a felépítése. Tele van állítással (hisz semmit sem bizonyít) és a végén egy ítélettel, amely reá, a költőre vonatkozó vagy, óhaj, parancs! Ezek, ha az első hat sor premissza volna, akkor az utolsó sorban megfogalmazott kijelentés, vagyis a konklúzió a logika világába vezetnének. De nem következik az első hatból logikusan a hetedik! Pedig annak kellene következnie. Ez a vers, ez a forma, a harmadik megközelítésben engem nem a poétika, hanem a retorika, az ékes beszéd és a meggyőző beszéd mezejére vezetett: olyan költői beszédre hasonlít, amely tele van argumentációval.

Az argumentáció az ékes beszéd legfontosabb része, ezért semmilyen műből sem hiányozhat. Cicero azért hívja megerősítésnek (*confirmatio*), mert „általa nyer, az érvelés útján ügyünk hitelt, tekintélyt, és a beszéd általa kapcsolódik szilárd bizonyossághoz”, éppen ezért lényege a beszéd funkciói közül a tanítás.

A bizonyossághoz Arisztotelész szerint kétféle úton lehet közelíteni: vagy nem művészi, azaz nem a szónoklás művészete, avagy mestersége által feltalált bizonyítékok révén; vagy művészi, azaz a szónoklattan segítségével feltalált bizonyítékok által. Ebbe a csoportba azok a bizonyítékok tartoznak, amelyeket magából a tárgyalt ügyből kell meríteni, vagyis a művészet eszközeivel felhasználni.¹⁷

---

¹⁶ Szerző megjelölése nélkül: *Hiszem, mert képtelenség*, in *Magyar Kurír*, Nézőpont (online forrás), Megjelenés: 2018. április 3.

¹⁷ Szabó Zoltán – Szörényi László: *Kis magyar retorika*. Tankönyvkiadó Vállalat, Budapest, 1988, 49.

Művészi bizonyítékokat mi hozunk létre, ezért megoldást kell találnunk. Arisztotelész három fő csoportra osztja őket, elkülönítve azokat, amelyek a szónok jellemből, azokat, amelyek a hallgatóságra tett hatásból, végül azokat, amelyek magából a beszédből származnak. Az elsőt szokták etikus, a másodikat patetikus, a harmadikat tárgyas bizonyítéknak hívni. Az első kettőnek célja a gyönyörködtetés és a megindítás, a harmadiké a tanítás. Quintilianus így fogalmaz: „Tehát az összes művészi bizonyíték vagy jelekből, vagy érvekből, vagy példákból áll.” József Attila versében, minden strófában a hat példa után egy erős érv szerepel. És ez olyan, amely, Quintilianus szerint, bizonyításra nem szorul: „A hetedik te magad légy.” Érv, óhaj, kívánság, parancs? Ez is, az is.

*

Befejezésül Márai Sándor egy gondolatát idézem: „Mert a művészet nem a valóságot ábrázolja, hanem azt a látomást, melyet a valóság élménye kelt az emberi lélekben. Ez a többlet a művészet.”¹⁸ József Attila, aki a valóság talaján állt, tudta ezt. Mert költő volt, látta és láttatta a lélek rejtelmét.

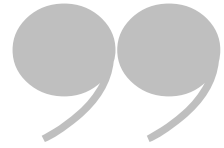
---

¹⁸ Márai Sándor: *Napló 1943–1944*, Akadémiai–Helikon, Budapest, 1990, 138.

Szirtes János: Megáll az idő

SZÍV ERNŐ

Kedves Krasznahorkai Laci,

loptam tőled két könyvet. Nem valószínű, hogy emlékszel rá, meg az sem biztos, hogy lopás volt, legalábbis a második eset, de az első biztosan. Az első még Párizsban történt, vagy húsz éve. A magyar intézetben fagyoskodtunk együtt, még renoválták az épületet, és neked volt Párizs útikönyved, nekem meg nem, aztán ideadtad, de azzal a föltétellel, hogy föltétlenül vissza kell juttatnom, mert könyvtári példány. Hát nem jutott vissza hozzád. A szentendrei könyvtárosok egy darabig várták, bámulták a Dunát, Bálint Endre képeit, de Krasznahorkai csak nem hozza vissza Párizst, jó, selejt. Szánom bánom. Tőlem Szilasi Laci lopta a legtöbb könyvet, amikor jött vendégségbe, az volt az első dolga, hogy végigjárt a polcok előtt, elég furcsán nézelődött, majd kiemelt egy szerencsétlen példányt, csak annyit kérdezett, ezt elvihetem? Amit elvitt, az, kérlek, nem jött vissza. Olyan nem volt, hogy Szilasi visszahozott volna nekem könyvet. Elvitt egy új Szomoryst és egy nagyon ritka Kundera esszéregényt például, azt különösen sajnálom, a jó kis Mérleg sorozatomat durván megdézsmálta. El is döntöttem, nem adok neki többet könyvet, akárhogyan sír a szája, és egy ideje így is teszek, sőt, én magam is loptam tőle. Bosszúból. Amikor Nobel-díjas lett Handke, elkértem tőle egy szintén könyvtári példányt, ott volt az asztalán, talán az Ismétlést, magammal vittem, és nem adtam vissza, hoppá. Jelenleg nem tudom, hol van. Nem csak Szilasi Lacitól vagy tőled loptam könyvet. Például Csáki Juditnak nem adtam vissza egy Kőrösi Zolit, Majoros Tibi barátomnak egy Bálint Sándor Szögedi nemzetet, és Balog Józsinak Tolnai Ottó csodás Wilhelm dalait, vagy Kabán Eszternek a Tatárpusztát. Szentmiklósi könyvtárba nem vittem vissza egy Semprun A nagy utazást és egy ..., hajaj, nem emlékszem, mi volt a második. Mindazonáltal szerintem tőlem több könyvet loptak, mint amennyit én, de ez inkább véletlen, semmiképpen sem arra akartam utalni, hogy erkölcsösebb lennének azoknál, akik engem loptak meg, mint akiket én. Nem. Így alakult. Egyszer egy régi könyvhéten összefutottam egy csibés kislánnyal, akkora szatyrot cipelt, hogy nagyobb volt, mint ő, nézd, Ernő, ezt mind loptam, huszonöt könyv, egy nap alatt, technika, Ernő, érted, technika! Kért egy példányt az én új könyvemből is, adtam neki, lehet, hogy az volt az egyetlen könyv, amit nem lopott ezen a huszonöt évvel ezelőtti könyvhéten. Mindezt azért meséltem, mert megtaláltam azt a könyvet, amit bő tíz éve egy svájci kolostorba küldtek neked, de akkor már én laktam abban a zugi, kétszintes, tóra néző szobában, fél évre enyém volt a postaláda is. A borítékot azóta sem bontottam föl. Ez a szivacsos, besárgult boríték a pakolások alatt elvész, majd megke-
rül. Most itt van, nem bontottam föl. Könyv van benne, kitapogattam. Lehet, hogy olyan emberekről szól, akik könyveket lopnak, vagy akiktől éppen lopják azokat. Olyan író a főszereplője, aki egyszer kapott egy ajándékot, egy könyvet, megváltozna az élete tőle, jobb lenne, több lenne a derű, nem tudom, mindenesetre folyton csak ígérik neki. Még mindig nem kapta meg. Hátha nem késő. A Gallimard adta föl különben, 2012. július 13-án.

Ára: 600 Ft

Előfizetőknek: 500 Ft

Kiss Dávid
Bolesław Leśmian
Marno János
Czesław Miłosz
Németh Gábor Dávid
Németh Zoltán
Pintér Sándor
Rózsa Boglárka
versei

Littner Zsolt
Necati Öziri
Ross Károly
prózája

Vissza a jövőbe – Return To The Future
Bajusz Orsolya esszéje

Balassitól József Attiláig

Gömöri György
Csikós Gréta
Szabó Csaba

tanulmányai magyar költői életművekről

Diákmelléklet
Móser Zoltán József Attiláról

